

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2100 qrup magistri Hüseynzadə Rafael Sabir oğlunun «Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri və onun qiymətləndirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Hüseynzadə Rafael Sabir oğlu
(MAGİSTRANTIN A.S.A.)

**“Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri və onun
qiymətləndirilməsi” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisasın şifri və adı

Beynəlxalq ticarət

Elmi rəhbər

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Magistr proqramının rəhbəri

A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

Rəhbər i.e.d. prof.A.Ş.Şəkəraliyev

i.e.n.M.M.Aslanova

Kafedra müdiri

prof.A.Ş.Şəkəraliyev
(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

BAKİ - 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

İFƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1 Milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici ticarət əlaqələrinin pay və onun formalaşmasına təsir edən amillər.

1.2. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi

II FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir durumu və onun qiymətləndirilməsi

2.1. Xarici ticarət əməliyyatlarının aparılması və onların təkmilləşdirilməsi

2.2. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin dinamika və strukturu

III FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

3.1 Davamlı iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri

3.2. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması – xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya dövlətlərinin əsrlər boyu bir-birilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün istifadə etdiyi ən çevik, ənənəvi mexanizm xarici ticarətdir. Bu əlaqə formasının obyektiv zəruriliyi iqtisadi resursların dünya ölkələri arasında qeyri – bərabər bölgüsü, istehsal prosesinin səmərəli təşkili üçün istehsal resurslarının və ya texnologiyanın kombinasiyasının zəruriliyi, xarici ticarətin milli resursların beynəlxalq mobilliyinin əvəzləyicisi kimi çıxış etməsi və s. kimi amillərlə izah edilir.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin daha da sürətlənməsi ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ixtisaslaşmada aktiv iştirakını zəruri etmişdir. Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişafı beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və inkişafını, onun liberallaşdırılması, dinamik şəkildə ticarət-iqtisadi əlaqələrin ildən-ilə həm coğrafi, həm də əmtəə strukturu baxımından dəyişilməsini özündə təcəssüm etdirir.

Ölkənin global iqtisadi məkanda tutduğu mövqeyinin xarici ticarətin inkişaf səviyyəsindən, xüsusiyyətlərindən daha çox asılı olması xarici ticarətin ölkə iqtisadiyyatının ən vacib ünsürü kimi öyrənilməsini labüd edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının da xarici ticarətinin inkişaf səviyyəsinin, onun beynəlxalq ticarətdə tutduğu mövqeyinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

XX əsrin sonunda dövlət müstəqilliyi əldə etmiş Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli üzvü kimi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində daxil olmağı və xarici ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılmasını ə bu əlaqələrin inkişafını ali məqsəd kimi qarşıya qoysa da onun beynəlxalq əmək bölgüsündə layiqli yer tutması bir sıra problemlərin kompleks həllini tələb edir. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə etibarlı tərəfdaş kimi integrasiyası onun xarici iqtisadi strategiyasının optimal parametrlərinin təyin edilməsini, bu strategiyanın ölkənin sosial, siyasi, milli inkişaf proqramları ilə düzgün əlaqələndirilməsini ön plana çəkir. Buna görə də Respublikanın xarici ticarətinin xüsusiyyətlərinin dərinlən öyrənilməsi, bu sahədə problemlərin aşkara çıxarılması, inkişaf meyillərinin düzgün qiymətləndirilməsi respublikanın xarici iqtisadi strategiyasının daha optimal işlənməsinə gətirə bilər.

Hazırkı şəraitdə liberallaşma dünya ticarətinin inkişafı qanunauyğunluğunun əsas meyli kimi nəzərdən keçirilir. Texnoloji yeniliklər qloballaşmanı zəruri edirsə, liberallaşma onun reallaşdırılması üçün imkanlar yaradır.

Hazırda respublikamızın qarşısında dünya dünya iqtisadiyyatına integrasiya olunmaq, dünya bazarına çıxmaq və onun perspektivdə fəal subyektinə və iştirakçısına çevrilmək, müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin imkanlarından daha geniş və səmərəli istifadə etmək kimi mühüm vəzifələr durur. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminin qloballaşması şəraitində, hər şeydən öncə, iqtisadi əlaqələrin düzgün qurulması, idarə edilməsi və tənzimlənməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Məhz bu əsasda respublikamızın dünya birliyi sistemində iqtisadi nüfuzunu yüksəltmək, xarici iqtisadi fəaliyyəti milli vənafelelərlə əlaqələndirmək, ölkənin ixrac-idxal potensialından düzgün istifadə etmək, respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyini qorumaq və təmin etmək, uzunmüddətli, dayanıqlı və davamlı xarici iqtisadi siyasəti formalaşdırmaq və həyata keçirmək mümkündür. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi həmçinin, XIƏ-nin tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə xarici ticarət əlaqələri sistemində dünya ölkələri bu istiqamətdə əhəmiyyətli nəticələr əldə etmiş bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və onlardan Azərbaycanın real şəraitinə uyğun olaraq istifadə edilməsi olduqca vacibdir. Bütün bu məsələlərin əhəmiyyəti Azərbaycanın son illərdə AvroAtlantika məkanına fəal sürətdə integrasiya olunduğu və onun ÜTT-yə üzv olması kimi strateji vəzifələrin yerinə yetirildiyi bir şəraitdə daha da artır və onun dünya təcrübəsinə əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi zərurəti ən aktual məsələlərdən biri kimi gündəmə gəlir.

Hazırkı şəraitdə dövlətin həyata keçirmiş olduğu xarici ticarət siyasəti hər bir sivil ölkədə olduğu kimi respublikamızın iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənmə sistemində də əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir və respublika rəhbərliyi bu istiqamətdə son illərdə təqdirəlayiq tədbirlər və islahatlar aparır və bu işlər bu gün də davam etdirilir. Məhz, bu islahatların nəticəsində respublikamızda son illərdə əhəmiyyətli iqtisadi artıma və onunla bağlı iqtisadi inkişafın dayanıqlı və davamlı olmasına nail olunmuş, respublikamızın dünya birliyinə daha möhkəm əsaslarla integrasiya olunması üçün real imkanlar və şərait yaranmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda xarici ticarət əlaqələrinin tarixi çox uzaq keçmişlərə- Böyük İpək Yolu dövrünə təsadüf edir. Belə ki, yalnız 1990-cı illərdə elmi əsaslarla respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi formalaşmağa başlamışdır. Belə ki, bu sistemin demək olar ki, dünya təcrübəsinə və standartlarına uyğun olan normativ-hüquqi əsasları, maddi-texniki bazası yaradılmış, xarici ticarət siyasətinin əsas funksional vəzifələri və fəaliyyət mexanizmləri müəyyən edilmişdir ki, bunlara da ilk növbədə daxili bazarın xarici rəqabətin dağıdıcı təsirindən qorunması, ixrac istehsal sahələrinin inkişafının stimullaşdırılması, idxal əvəzləyici istehsal sahələrinin yaradılması və ölkədə səmərəli ticarət siyasətinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi kimi vəzifələr aiddir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda respublikanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sahəsində görüləsi işlər və problemlər hələ kifayət qədərdir və bunlar (ticarət əlaqələrinin prioritetləri, ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin formalaşması) həm gömrük-tarif, həm də qeyri-tarif tənzimlənmə sisteminə aiddir. Bu problemləri əvvəlcədən çox uzaqgörənliklə müəyyən etmiş prezidentimiz İlham Əliyev göstərir ki, “Azərbaycanın xarici ticarət siyasəti həm ikitərəfli formada , həm də beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində çox uğurludur, düşünülmüş siyasətdir. Bizim strateji xəttimiz və bu xəttə sadıq. Son illər ərzində aparılan işlər onu göstərir ki, Azərbaycanın dünyadakı mövqeləri daha da möhkəmlənir”.

Bu baxımdan Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi məsələsinin beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla mövcud vəziyyətinin dərin elmi təhlili vacibdir. Məhz bütün bunlar respublikada xarici ticarət əlaqələrində ticarət sistemi qarşısında duran problemlərin aradan qaldırılmasına, respublikada çtvik və işləm ticarət siyasətinin reallaşmasına imkan yaradır. Ona görə də müasir şəraitdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində müvafiq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanması xüsusilə aktualıq kəsb edir və mühüm nəzəri- metodoloji və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi sahəsində, xüsusilə xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənmə sisteminin iqtisadiyyatda

rolu, onların müxtəlif təsir mexanizmləri, mürəkkəb bir problem kimi, istər nəzəri metodoloji, istərsə də elmi-praktiki baxımdan öyrənilməsinə çoxsaylı tədqiqatlar həsr olunmuşdur. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində problemlərin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi, klassik nəzəriyyələrə, neoklassik, keynsçi və müasir alternativ konsepsiyalara qədər böyük təkamül yolu keçmiş və bu gün də tədqiqatlar davam etdirilir.

Xarici ticarətin nəzəri-metodoloji problemləri A.Smit, D.Rikardo, C.S.Mil, K.Marks, A.Marşal, C.M.Keyns, R.Dorbunbuş, S.Fişer, V.V.Leyontev, V.Martin, V.Olin, M.Porter, P.Samuelson, C.Saks, M.Pebron və digərlərinin əsərlərində bütün təfərrüatı ilə araşdırılmışdır.

Xarici ticarət sistemi və onun dövlət tənzimlənməsi problemləri A .Atkinsonun, C.Blekin, P.Samuelsonun, C.Stiqlisin, Q.Fişerin və s. tədqiqatlarında sistemli şəkildə tədqiq edilir. Eyni zamanda MDB ölkələrinin iqtisadi alimlərindən V.Q.Draqanov, A.Kireyev, M.V.Kulakov, R.Xasbulatov, A.Yerşov, Y.Vavilova, L.Borodulina, V.Truxaçev, V.Fomiçev və başqalarını göstərmək olar.

Azərbaycan iqtisadçılarından Z.Səmədzadə, A.Ələsgərov, A.Şəkərəliyev, R.Həsənov, Ə.Bayramov, Ş.Hacıyev, M.Əhmədov, T.Mirkişili və s. tərəfindən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi problemlərinin müxtəlif aspektləri lazımınca araşdırılsa da bu istiqamətdə hələ də kompleks elmi tədqiqat işi aparılmamışdır və bu kontekstdən təqdim etdiyimiz dissertasiya işinin mövzusunun seçilməsi və tədqiqatın aktuallığını əsaslandırır.

Tədqiqatın məqsədi. Dissertasiya işində əsas məqsəd bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin nəzəri konseptual əsaslarını araşdırmaq və dünya ölkələrinin bu sahədə mövcud təcrübəsinə istinad etməklə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənmə sisteminin formalaşdırma xüsusiyyətlərini və problemlərini müəyyən etmək və bu sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər və tövsiyyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın gedişində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq etmək və müasir-alternativ konsepsiyaları araşdırmaq;

- xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması və tənzimlənməsi sisteminin müəyyənləşdirilməsi;
- ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində xarici ticarətin tənzimlənməsinin metod və mexanizmlərini formalaşdırmaq və bu istiqamətdə dövlətin rolunun, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun hüquqi-normativ əsaslarını sistemli tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf mərhələlərini, meyllərini müəyyən etmək, ölkənin xarici ticarət tərəfdaşlarının respublikanın xarici ticarət dövrüyyəsində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək, ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşması istiqamətində mövcud xarici ticarət siyasətinin prioritetlərini tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin makroiqtisadi inkişafında oynadığı rolunu aydınlaşdırmaq, idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf dinamikası və səmərəliliyini tədqiq etmək və bu istiqamətdə başqa ölkələrlə müqayisəli təhlillər aparmaq;
- Azərbaycanın DTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyətini araşdırmaq və xarici ticarətin tənzimlənməsinin problemlərinin həlli istiqamətində bu beynəlxalq təşkilatın imkanlarından istifadə imkanlarını araşdırmaq, respublikamızın sözügedən təşkilata tam bərabər hüquqlu üzv seçilməsinin mərhələlərini araşdırmaq;
- DTT-yə üzvlük ərəfəsində idxal və ixrac siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi və onun əsas mal qrupları üzrə qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin istiqamətlərini müəyyən etmək və s.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin klassik, neoklassik və müasir nəzəriyyələri, xarici və ölkə iqtisadçılarının əsərləri, onların konseptual baxışları və metodoloji yanaşmaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin

qərar və sərəncamları, Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun və normativ aktlar, eləcə də , digər rəsmi sənədlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin nəzəri metodoloji və praktiki məsələlərinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın obyekti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun tənzimlənmə sistemi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. İqtisadiyyat və Sənaye, Kənd Təsərrüfatı və Maliyyə Nazirliklərinin, Mərkəzi Bankın, Dövlət Statistika Komitəsinin iqtisadi texniki göstəricilərini səciyyələndirən məlumatlarına, bu problemə aidiyyatı olan təsərrüfat subyektlərinin hesabatlarına, statistik məcmuələr və mühüm elmi ədəbiyyata, internet resurslarına və təhlil materiallarına əsaslanır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalardan ibarətdir:

- xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji əsasları, forma və prinsipləri araşdırılmış, onun inkişafının mərhələləri və meylləri qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və əhəmiyyəti tədqiq olunmuşdur;
- xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin prinsip, forma və metodları, bazar özünü-tənzimləmə mexanizminin ticarət əlaqələrinin inkişafına təsiri müəyyən edilmişdir;
- xarici ticarət əlaqələri sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək, respublikamızın yerli xüsusiyyətləri və problemləri nəzərə alınmaqla müvafiq ticarət əlaqələrinin tətbiq imkanları tədqiq edilmişdir;
- Respublikanın xarici ticarət siyasəti, onun strateji əsasları, onun normativ-hüquqi əsasları hərtərəfli təhlil edilərək beynəlxalq norma və prosedurlara əməl edilməsi şərtləri aşkara çıxarılmışdır;
- Respublikada xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti təhlil edilərək, mövcud potensial imkanlar aşkar edilmiş və onun inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Müasir şəraitdə ixrac və idxalın həcmünün strukturunun inkişaf dinamikası və coğrafiyası hərtərəfli təhlil olunmuş, bu istiqamətdə mövcud olan problemlər və çatışmamazlıqlar müəyyən edilmiş, ixracın

monostrukturluğunun aradan qaldırılması və sahəvi diversifikasiyasının genişləndirilməsi üçün konkret təkliflər işlənib hazırlanmışdır;

- Dünya ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların gömrük tarifləri haqqında qəbul etdiyi norma və standartlara. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının perspektiv inkişaf meylləri və prioritet strateji məqsədlərinə, xüsusilə respublikamızın DTT-yə üzv olması vəzifəsinə uyğun olaraq, gömrük tariflərinin və ümumilikdə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər hazırlanmış və əsaslandırılmışdır;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsi məsələsi tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən konkret təklif və tövsiyyələr Azərbaycanda xarici yicarət sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində xarici ticarət əlaqələrinin rolunun artırılması, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin daha da genişləndirilməsi və diversifikasiyası istiqamətində əsas və alternativ elmi mənbə kimi də istifadə edilə bilər. Tədqiqat işində müasir qloballaşma şəraitində respublikada xarici ticarət əlaqələrinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də problemin praktiki əhəmiyyətini artıran cəhətlərdəndir. Dissertasiya işinin əsas müddəalarından iqtisad yönümlü fənlərin tədrisi prosesində də istifadə oluna bilər.

İFƏSİL. XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏNZİMLƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ MƏSƏLƏLƏRİ

1.1 Milli iqtisadiyyatın inkişafında xarici ticarət əlaqələrinin pay və onun formalaşmasına təsir edən amillər.

Xarici ticarət anlayışı ölkənin başqa ölkələr ilə əmtənin dəyərinin ödənilməsi şərti ilə mübadiləsinin, o cümlədən ölkəyə daxil olmasını (idxal) və ölkədən çıxarılmasını (ixrac) ifadə edir.

Dünya iqtisadçılarının hesablamalara əsaslanaraq hazırda dünyada beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin ümumi həcmnin 80%-dən çoxunun beynəlxalq ticarətin payına düşməsinə təsdiqləyirlər. Belə ki, məşhur amerika iqtisadçısı Ceffri Saks göstərir ki, «Hər hansı bir ölkənin iqtisadi nailiyyəti onun xarici ticarətinə əsaslanır. Dünya iqtisadi sistemindən təcrid olunmuş sağlam iqtisadiyyat qurmaq hələ heç bir ölkəyə nəsib olmamışdır».

Beynəlxalq ticarət əlaqələrinin ilkin forması olan xarici ticarət əməyin beynəlxalq bölgüsünün təsiri altında yaranmışdır. Bu bölgü ayrı-ayrı ölkələrdə istehsal edilən məhsulların mübadiləsinə, dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, istənilən ölkənin iqtisadiyyatı üçün xarici ticarət mühüm rol oynayır.

Xarici ticarət bütün ölkələr üçün ictimai gəlir mənbəyi olub iqtisadi inkişaf, artım üçün əlavə imkanlar yaradır. Xarici ticarət ölkələr arasında müəyyən asılılıq yaradır. Hər bir ölkə xarici əmtəə və xidmətləri öz ölkə əhalisinin tələbatını ödəmək üçün alır.

Beynəlxalq ticarət əmək məhsullarının (əmtəə, xidmət, intellektual mülkiyyət obyektləri) dünya ölkələri arasındakı beynəlxalq mübadiləsidir. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq əmtəə-pul münasibətləri sahəsi, dünyanın bütün ölkələrinin xarici ticarətinin məcmusu, toplusudur ¹[81-s.80]. Beynəlxalq ticarət iki qarşı-qarşıya gələri prosesdən -ixrac və idxaldan ibarətdir. Beynəlxalq ticarətin əsas iştirakçıları xarici ticarət müəssisələri, dövlətlər, ölkələr qrupları, eiaə də fiziki şəxslərdir. Onlar ixracatçılar və idxalatçılar adlandırılır.

81-s.80. Савчук В. И др. Анализ и разработка инвестиционных проектов. – Учебное пособие. – К.1999 – 304с.

Beynəlxalq ticarət çoxşaxəli fəaliyyətdir. Beynəlxalq ticarət alqı-satqıya çıxarılan əmtəələrin xüsusiyyətlərinə görə, yaxud əmtəə üzrə ixtisaslaşma meyarı əsasmda təsnif edilir. İqtisadiyyata dair elmi tədqiqat işlərində müxtəlif təsnifatlara rast gəlmək mümkündür. Belə təsnifatlarda beynəlxalq ticarətin fərqli növbri öz əksini tapır. Məsələn, iqtisadi ədəbiyyatda qeydə alınan təsniflərin birində dörd növ fərqləndirilir: 1) hazır məhsullar üzrə xarici ticarət; 2) maşın və avadanlıqlar üzrə xarici ticarət; 3) xammal üzrə xarici ticarət; 4) xidmətlər üzrə xarici ticarət.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının növündən asılı olaraq beynəlxalq ticarətin aşağıdakı qruplara ayıra bilərik: 1) hazır məhsulların ixracı və idxalı; 2) xammal formasında əmtəə və yarımfabrikatların sonrakı emal məqsədi ilə ölkədən çıxarılması və emal edildikdən sonra yenidən ölkəyə gətirilməsi; 3) əmtəəm müvəqqəti idxalı və ixrac (əmtəə beynəlxalq müsabiqələrdə, sərgilərdə təqdimat mərasimlərində nümayiş etdirilmək üçün ölkədən çıxarılır və bu tədbirlərdən sonra yenidən ölkəyə gətirilir); 4) reeksport və reimport; 5) bir beynəlxalq transmilli kompaniyaya aid əmtəənin' ixracı və idxalı; 6) qarşılıqlı kompensasiya ticarəti; 7) valyutasız əmtəə mübadiləsi sövdələşməsi (əmtəənin haqqının ödənilməsi natural formada başqa əmtəələrlə aparılır); 8) pul əsaslı ticarət kompensasiya sövdələşməsi; 9) sənaye kompensasiya sövdələşməsi.

Beynəlxalq ticarətin əmtəə strukturunun təhlili zamanı standart beynəlxalq ticarət təsnifatı (SBTT) nomenklaturası tətbiq olunur. SBTT on əmtəə qrupunu əhatə edir. Bu on qrup üç bölmədə birləşdirilir: ərzaq, yanacaq və xammal; hazır məhsullar və yarımfabrikatlar; digər məmulatlar. Qeyd etmək lazımdır ki, 1960-cı ildən başlayaraq dünya ixracının əmtəə strukturu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. İxracda xammal, yanacaq və ərzağın payı azalmış, hazır məhsulların, yarımfabrikatların, eiaəcə də digər əmtəələrin payı artmışdır ²[72-S.428]. beynəlxalq ticarət bazarma ixrac sahəsində fəal qoşulmaq ixracatda payı artmış əmtəə və xidmətlərin istehsalma diqqət artırılmasını şərtləndirir. Lakin bu istiqamətdə əsaslı uğurların qazanılmasmm özünəməxsus çətinlikləri vardır. Məsələn, hazır məhsul və yarımfabrikatların ixracı maşın və avadanlıqların yeni modifikasiyalarının yaranması iia səciyyələnilir. Lakin belə maşın və avadanlıqlarm məhdud sayda ölkələrdə istehsalı,

72-s.428Линдерт П.Х., Экономика мирохозяйственных связей, Москва: «Прогрес». 1992, 520 с.

bunun nəticəsində həmin ölkələrin bu əmtəənin əsas ixracatçısına çevrilməsi meyli aşkar hiss olunur. Təbii ki, belə ixracatçılar sırasına qoşulmaq obyektiv səbəblərdən olduqca çətin məsələdir. Digər hazır məhsullar sırasında çuqunun və poladın kimya sənayesi və tekstil məhsullarının, ixracatında artım müşahidə olunur. Göstərilən məhsulların hər birinin istehsalı müəyyən ehtiyat və imkanların mövcudluğunu tələb

Beynəlxalq və xarici ticarətin qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi ədəbiyyatda aşağıdakı göstəricilər qrupundan istifadə olunur: 1) əmtəə dövriyyəsi - müəyyən dövr üçün cari qiymətlərlə ixrac və idxalın dəyər həcmi; 2) əmtəə strukturu - dünya ixrac strukturunda müxtəlif əmtəə qruplarının nisbəti; 3) coğrafi struktur - qitə, region, dünyanın müəyyən hissəsindən asılı olaraq dünya ticarətinin strukturu.

Dünya ticarətinin çoxəsrlik tarixinin olması, bu sahədə xeyli sayda müxtəlif yönlü araşdırma və tədqiqatların aparılması xarici ticarətdə iştirak edən ölkələrə bu ticarətin nəzərəcarpacaq dərəcədə gəlir qazandırmasından irəli gəlir. Belə tədqiqatlar zaman keçdikcə müəyyən konkret nəzəriyyələr çərçivəsində qruplaşdırılmışdır. Beynəlxalq ticarətin ümumi nəzəriyyəsi xarici ticarətdən alınan gəlirin əsasında noyın dayanması, eyni zamanda xarici ticarətin istiqamətlərinin noyın əsasında müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Beynəlxalq ticarətin aşağıdakı əsas nəzəriyyələri fərqləndirilir: 1) beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyəsi; 2) beynəlxalq ticarətin neoklassik nəzəriyyəsi; 3) Hekşer-Olin modeli; 4) Samuelson və Stolper konsepsiyası; 5) Leontyev paradoksu; 6) Vernon və Kindelberq nəzəriyyəsi; 7) Maykl Porterin rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsi və s.

İqtisadçılar bəzən bir qənaətdə gəlmişlər ki, xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin nəzəri, metodoloji və praktiki problemləri həmişə iqtisad elminin diqqət mərkəzində olmuşdur. Dünyanın ən görkəmli iqtisadçıları bu problemlərin həlli ilə bağlı öz münasibətlərini bildirmiş və müxtəlif fikirləri əsaslandırmağa çalışmışlar. Tarixi təkamül prosesində bu fikirlər iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: fritraderçilik (azad ticarət) və proteksionizm (himayəçilik).

Azad ticarət tərəfdarları (A.Smit, D.Rikardo, C.S.Mill, J.B.Sey, P.Sarmelson, V.Stolper və s.) fikirlərini belə əsaslandırırlar ki, maneəsiz həyata keçirilən xarici iqtisadi fəaliyyət «təbii seçmə» əsasında qarşılıqlı

faydalı beynəlxalq əmək bölgüsünə kömək edir, bütün ölkələrin real milli məhsulunu potensial olaraq xeyli artırır və bütün Ycr kürəsində həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

Proteksionist tərəfdarları (F.List, A.Hamilton, Ç.Keri, C.Keyns) isə öfikirbrini ənənəvi təşəkkür tapmış iqtisadi durumu saxlamaq. yeni yaranan milli sənaye sahələrini qorumaq, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq, dempinqi məhdudlaşdırmaq, ölkənin müdafiə qabiliyyətini lazımi səviyyədə saxlamaq və s. xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zərurəti ilə əsaslandırırlar.

Dünya təcrübəsi göstərir ki. fritrederçiliyin yuxarıda söylənilən kimi müsbət səciyyələndirilməsi və ideallaşdırılmasına baxmayaraq, bu ideya heç də həmişə gözlənilən ümidləri doğrultmayıb. Təkcə xarici ticarət siyasəti XX əsrdə ticarət və proteksionizm idealarının hər biri bir neçə dəfə müxtəlif müvəffəqiyyətlə iqtisadi fikirdə üstünlük əldə etmişlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlərə qədər xarici ticarət siyasətinin əsas forması kimi proteksionizm çıxış edirdi. Azad ticarət siyasəti yalnız bəzi hallarda tətbiq edilirdi. Onu da göstərmək lazımdır ki, proteksionizm xarici ticarət siyasətinin bir forması olmaq etibarı ilə öz təkamül prosesində üç mərhələdən keçmişdir:

- “Azad” rəqabət dövrü;
- İnhisar dövrü;
- Müasir dövr;

Azad rəqabət dövründə təsdiq edilən proteksionizm bir qayda olaraq, zəif inkişaf etmiş yaxud rəqabətcabiliyyətli olmayan sahəsinin xarici rəqabətdən qorunmasına yönəldilirdi. İri inhisarların meydana çıxması ilə (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri) əlaqədar olaraq proteksionizm siyasətində keyfiyyətə yeni istiqamət formalaşmağa başladı. Başqa sözlə xarici ticarət siyasətində yeridilən himayədarlığın obyektı dəyişdi. Yəni, artıq geri qalmış sahələrin deyil inkişaf etmiş və daha çox inhisarlaşmış fəaliyyət sferasının mühafizə həyata keçirilməyə başladı. Göstərilən yönümlü siyasətdə əsas məqsəd ondan ibarət idi ki, güclü himayə altında olan sahələrinin vasitəsilə daxili bazardan yüksək qiymətlərin tətbiqi hesabına ionhisarçı gəlir əldə etmək və buna

əsaslanmaqla dempinqdən yararlanmaq vasitəsi ilə xarici bazarlardan rəqibləri sıxışdırıb çıxarmaq! Məhz bununla əlaqədar olaraq, bir sıra tədqiqatçılar qeyd edilən səpgili siyasəti təcavüzkar siyasət yaxud ifrat proteksionizm adlandırmışlar. Təkamül prosesində proteksionizm özünün ilkin yaranma formasından mahiyyətcə fərqli istiqamətdə əhatə edən yeni məna çalarları kəsb etməyə başlamışdır. Belə ki, hal-hazırda proteksionizmin 4 növü mövcuddur:

- Selektiv proteksionizm (bu halda himayədarlıq məzmunu daşıyan ticarət siyasəti ya ayrıca götürülmüş bir ölkəyə, ya da bir məhsula istiqamətlənmir);
- Saha proteksionizmi (konkret bir sahənin, məsələn, kənd təsərrüfatı sferasının (aqrar proteksionizm) xarici rəqabətdən mühafizə);
- Kollektiv proteksionizm (iqtisad inteqrasiya bloku, yaxud çoxtərəfli müqavilələr əsasında yaradılmış ölkələr birliyi);
- Gizli proteksionizm (daxili iqtisadi siyasət metodlarından istifadə etməklə həyata keçirilir).

Bunlardan hər hansı birinin seçimi isə sırf apesifik səciyyə daşımaqla konkret şəkildə götürülmüş hər hansı bir ölkədə mövcud olan vəziyyətdən birbaşa asılılıqdadır.

Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət tərəfindən ödəmə mexanizminə daxil edilən məhdudiyyətlər də gizli proteksionizm əhatə dairəsinə aiddir.

- İdxal depozitləri;
- Valyuta məhdudiyyətləri;
- Kapitalın daxili və ixracının dövlət tənzimlənməsi və s.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq aparılan islahatlar zamanı müəssisələrin daxili bazarda öz aralarında ticarət əlaqələri qurmalanna məhdudiyyətlər saxlanıldığı bir şəraitdə onların xarici bazarlara çıxışı sərbəstləşdirilmiş, onun süqutundan sonrakı dövrlərdə artıq müstəqil dövlət tərəfindən həyata keçirib islahatlar zamanı isə həmin bu məhdudiyyətlər aradan qaldırılmış və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya ilə paralel olaraq bazar münasibətlərinin qurulması inkişafın əsas istiqaməti kimi qəbul edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ümumiqtisadi islahatların prioritetliyinin qəbul edilməsi, daxili bazarm tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə, nəticə etibarı ilə milli iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasına imkan verməklə yerli islahatların dövlət himayəsinə o qədər də arxalanmadan həm daxili, həm də xarici bazarlarda rəqabətə cəlb olunması üçün əlverişli şəraiti təmin edə bilər. Bu isə daha çox ixracyönümlü təsərrüfata malik olan ölkələrdə aparılan islahatların uğurlu nəticələrinin əldə edilməsinə imkan verə bilər.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyat yolu gedən ölkəmizdə xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsində iqtisadi vasitələrin üstünlüyü təmin olunmaqla tədiyyə balansının möhkəmləndirilməsi məqsədib ixracın stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Bundan başqa ixrac üçün ümumi yardımı saxlamaqla ixracyönümlü istehsalın daha perspektivli sahələrini müəyyən etmək və bu istiqamətdə ixtisaslaşan sahələrdə stimullaşdırma sistemini formalaşdırmaq, tədiyyə balansının yaxşılaşdığı halda isə daxili bazanın müdafiəsi tədbirlərini yumşaltmaq lazımdır. Bundan sonra isə ixracyönümlü istehsal kompleksinin yaradılması və ixracın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər genişləndirilməli və xarici iqtisadi fəaliyyətin milli tənzimlənmə sistemi beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş prinsiplərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyasını müəyyənləşdirmək üçün ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündəki üstünlükləri, daxili tələbat və mövcud iqtisadi potensial əsas götürülərək məqsədlər sistemi formalaşdırılmalıdır. Bu zaman əməli fəaliyyət üçün ən yaxşı metodiki üsul, ölkədaxili proseslərin dünya təsərrüfat sisteminin inkişaf meylləri və qanunauyğunluqları ilə uzlaşdırılması hesab olunmalıdır.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, müasir dövrdə milli iqtisadiyyatın təşəkkülü şəraitində xarici iqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi aşağıdakı metodoloji prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir:

- ölkədə dünya təsərrüfat sistemində səmərəli integrasiya olunmuş, açıq iqtisadi sistemin formalaşdırılması məqsədilə xarici iqtisadi siyasət

sahəsində qərarların qəbul edilməsi zamanı ÜTT-nin tələblərinin, habelə əlaqədar beynəlxalq hüquq normalarının nəzərə alınması;

- tənzimlənmənin iqtisadi vasitəbrinə üstünlük;

- xarici iqtisadi fəaliyyət üzərində dövlət inhisarının yolverilməzliyi;

- xarici iqtisadi siyasətin vahidliyinin, ardıcılığının və proqnozlaşdırılma bilən olmasının təmin edilməsi;

- xarici iqtisadi əlaqələrin mövcud vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi və inkişafının konkret şəraitə uyğun proqnozlaşdırılması;

- dünya iqtisadiyyatında baş verən global prosesləri, dünya təsərrüfat sisteminin və milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətlərini, perspektivlərini nəzərə almaqla məqsədlərin və ya hədəflərin ardıcılığının düzgün müəyyənəndirilməsi;

- xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki islahatların ümumi iqtisadi islahatlar və dünya təsərrüfat sistemində gedən proseslərlə uzlaşdırılması və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, Fritrederçilik və Adam Smitin ticarət azadlığı və mütləq üstünlük nəzəriyyəsi beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrində müstəsna rol oynayır.

A.Smitin dövründə Böyük Britaniya dünyanın iqtisadi cəhətdən ən yüksək inkişaf etmiş dövləti idi. Bu dövrdə İngiltərədə xarici ticarət çox geniş vüsət almışdı.

A.Smit Qlazqoda professor Hatçesonun ictimai quruluş və iqtisadiyyat haqqında mühazirələrini dinləmiş və məhz bu mühazirələrin nəticəsində o, iqtisadi biliklər almış və iqtisadiyyatla məşğul olmağa başlamışdır.

A.Smit xarici ticarəti tam azad olmasının zəruriliyini əsaslandırır. O demək olar ki, Böyük Britaniyaya gətirilən bütün malların gömrük rüsumlarından tam azad edilməsini və bunun müqabilində ingilis mallarını idxal edən ölkələrdə gömrük rüsumlarını ləğv edəcəyini və ya əsaslı şəkildə aşağı salacağını nəzərdə tuturdu.

Fritrederçilik əsasında İngiltərə XIX əsrin 60-cı illərində Fransa, Belçika, İtaliya, Avstriya, İsveç və digər ölkələrdə bir sıra iki tərəfli müqavilələr

imzalamışdır. Fritrederçilik dünya sənayesi, ticarət, kredit və dəniz daşımaları sahəsində İngiltərənin hakim mövqeyini möhkəmlətdi.

Adam Smit öz ideyasını dünya xarici ticarət nəzəriyyəsinə böyük töhfə olan 1776-cı ildə Londonda çapdan çıxmış «Xlqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat» əsərində əsaslandırırmışdır.

A.Smit sərvəti «ölü bir varidat» kimi iqtisad elminin predmetinə daxil etməyib, o, insanı, onun iqtisadi və mənəvi maraqlarını, həyat tərzini, davranış qaydalarını da araşdırmış və qiymətli fikirlər söyləmişdir.

A.Smit sənaye və ticarətin dövlət tərəifndən nizama salınmasının qalıqlarının ləğv edilməsini tələb edirdi. O, İngiltərənin xarici ticarət siyasətini ciddi tənqid etmiş və xarici ticarət azadlığı üçün proqram işləyib hazırlamışdır. Onun bu proqramı birbaşa merkantilizmə qarşı yönəldilmişdi. XIX əsrdə ingilis sənaye burjuaziyasının bayrağına çevrilmiş fritrederçilik (azad ticarət) belə yaranmışdı.

Beynəlxadq ticarətdə müqayisəli xərclər və üstünlüklər prinsipinə böyük əhəmiyyət verən Smit, bunu beynəlxalq əmək bölgüsü və ixtisaslaşma ilə bağlayır və göstərir ki, beynəlxalq ticarət vasitəsi ilə ayrı-ayrı ölkələr varlandıqca dünya iqtisadiyyatı da inkişaf edir və buna görə də dünya ölkələri qapalı iqtisadiyyatdan imtina edərək daha sərfəli beynəlxalq ticarətlə məşğul olmalıdırlar. Hər hansı ölkə digəri ilə müqayisədə yüksək keyfiyyətdə olan əmtəəni mütləq olaraq daha ucuz istehsal edə bilərsə, onda həmin ölkənin həmin əmtəə istehsalı üzrə ixtisaslaşması məqsədəuyğun olar. A.Smit sənayenin sıxışdırılması və ticarətin məhdudlaşdırılması siyasətini uzağı görməyən və mənasız bir siyasət hesab edirdi. A.Smit yazırdı: «bütöv bir xalqa öz əməyinin məhsulundan ona bacara bildiyi hər şeyi düzəltməyi, öz kapitalını və sənaye əməyini özü üçün daha faydalı hesab etdiyi tərzdə sərf etməyi qadağan etmək bəşəriyyətin müqəddəs hüquqlarının aşkar şəkildə pozulması deməkdir».

A.Smit müəyyən əmtəələrin ölkəyə gətirilməsinin və ölkədən kənara aparılmasının qadağan edilməsini, yüksək idxal gömrük haqqları qoyulmasını, idxal və ixracda inhisarçılığın kəskin tənqid edilmişdir. O, ingilis müstəmləkəçiliyi siyasətinə qarşı çıxaraq, açıq bildirirdi ki, bu siyasət millətin mənafeyindən deyil, bir qrup inhisarçının mənafeyindən irəli gəlir.

Beləliklə, klassik iqtisadın banisi A.Smitin əsas ideyası-bazar iqtisadiyyatında liberalizm, dövlətin iqtisadiyyata minimal müdaxiləsi, tələb və təklifdən asılı olaraq azad qiymətlər əsasında bazar özünü idarəetməsi ideyası idi. Bu cür iqtisadi idarəetməni isə o, «görünməz əllər»lə əlaqələndirirdi. Bununla bərabər Smit göstərirdi ki, bazarın inkişafı və ayrı-ayrı istehsalçıların normal şəraitdə mənfəət əldə etməsi üçün bir sıra funksiyaları dövlət öz üzərinə götürməlidir.

Qısaca desək Smit mütləq üstünlük nəzəriyyəsini işləmişdir. Nəzəriyyə ona əsaslanır ki, bir ölkə digər ölkəyə nisbətən əmtəəni daha səmərəli istehsal edə bilər və bu əsasda da digər ölkələrdə azad ticarət vasitəsilə həyata keçirilən mütləq üstünlüyə malik olur. Fritrederçilik üçün ənənəvi olan bu ideya əsasında Smit əsaslandırırdı ki, digər bərabər keyfiyyət göstəriciləri daxilində xarici mallar ölkədə istehsal olunan mallara nisbətən ucuz satılırsa, onda istənilən ölkənin vətəndaşı üçün onları almaq daha əlverişlidir.

A.Smit iqtisadi qanunauyğunluqların tədqiqini əmək bölgüsündən, onun səbəb və nəticələrinin təhlilindən başlayır və ayrı-ayrı ölkələrin, hətta ərazi və sahələrin inkişafının qeyri-bərabərliyini əmək bölgüsünün səviyyəsi ilə əlaqələndirirdi. Məsələn, o kənd təsərrüfatının inkişafının sənayedən geri qalmasının səbəbini, hər şeydən əvvəl kənd təsərrüfatının özünün xüsusiyyətinin əmək bölgüsünün inkişafına törətdiyi maneçilikdə görürdü.

Əmək məhsuldarlığının təhlilindən sonra A.Smit azad ticarətin zəruriliyi nəticəsinə gəlir (azad, yaxud liberal ticarətə nail olmaq üçün ticarətin liberallaşdırılması). Smitə görə azad ticarət şəraitində ölkələrarası ixtisaslaşma güclənəcək və müvafiq olaraq aşağıdakı səbəblərdən məhsuldarlıq yüksələcəkdir: a) işçi qüvvəsi müəyyən növ məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşaraq yüksək ixtisas və təcrübə əldə edir; b) səmərəlilik həmçinin məhsulların uzun istehsal tsikli hesabına yüksələcəkdir ki, bu da daha əlverişli iş üsullarının meydana gəlməsini stimullaşdıracaq, müəssisənin bir əmtəə məhsulu istehsalından digərinə keçməsi prosesində vaxt itkisini aradan çıxaracaqdır və s.

Ölkənin ixtisaslaşması məsələsinə gəldikdə isə Smit dünya bazarının qüdrətinə güvənərək, bazarın özünün bu suala müstəqil şəkildə optimal cavab verəcəyini zənn edir.

Müasir dövrdə dünya təsərrüfat sisteminin güclü integrasiya olduğu, qloballaşmanın dönməz prosesə çevrildiyi bir vaxtda beynəlxalq əmək bölgüsü və beynəlxalq ticarət çox aktual məsələyə çevrilir.

D.Rikardonun sonradan «istehsalın nisbi məsrəfləri nəzəriyyəsi» adını almış beynəlxalq əmək bölgüsü və xarici ticarət nəzəriyyəsi xarici əmtəənin idxalının əlverişliliyinin üç halını nəzərdə tutur: 1) o halda ki, həmin əmtəənin təbii səbəblər üzündən ölkədə istehsalı ümumiyyətlə mümkün deyil, 2) nə vaxt ki, əmtəə xaricdə ölkə daxilindəkinə nisbətən mütləq az istehsal məsrəfləri ilə istehsal olunur, 3) o halda ki, həmin əmtəə xaricdə də mütləq yüksək məsrəflərlə istehsal olunur, lakin ixrac oluna biləcək hər hansı digər əmtəənin istehsalına nisbətən ölkə daxilində də onun istehsalına çox iş vaxtı sərf olunur. Bütün bu halların hər birində ictimai əməyə qənaət edilir. Buna müvafiq olaraq da ixracın əlverişliliyi müəyyənləşdirilir.

D.Rikardo göstərirdi ki, idxal o vaxt əlverişlidir ki, əmtəə xarici ölkədə mütləq yüksək xərclərlə istehsal olunur, lakin ölkə daxilində onun istehsalına ixrac obyektinə ola biləcək hər hansı bir əmtəənin istehsalına sərf olunandan daha çox əmək məsrəfi olunur. Bu nisbi üstünlük nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edir. Bu nəzəriyyə iqtisadi ədəbiyyatlarda müqayisəli xərclər nəzəriyyəsi də adlandırılır.

İstehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsi iqtisad elmində müstəsna rol oynayır. Hekşer-Olin modeli. A.Smit və D.Rikardonun mütləq və müqayisəli (nisbi) üstünlük nəzəriyyələrində belə bir tezis qəbul olunur ki, azad bazarın fəaliyyət göstərməsi özü istehsalçıları daha səmərəli istehsal edə biləcəkləri məhsulları buraxmağa və müvafiq olaraq onları səmərəsiz istehsaldan imtina etməyə məcbur edəcəkdir. A.Smit və D.Rikardo ölkənin mütləq və ya nisbi üstünlüyə malik olduqları əmtəələri istehsal etməklə istehsal həcmi artırılmasının mümkünlüyünü sübut etdilər, lakin, onlar izah etməmişlər ki, bu üstünlüyü hansı növ məhsullar təmin edəcəkdir.

D.Rikardodan 125 il sonra İsveç iqtisadçıları Eli Hekşer və Bertil Olin istehsal amillərinin nisbəti nəzəriyyəsini işlədilər. Bu nəzəriyyənin əsasında o

durur ki, istehsal amilləri olan əmək, torpaq və kapital bütün ölkələrdə eyni həcmdə, eyni səviyyədə ola bilməz. Ölkədə hər hansı bir amil çoxdursa, zəngindirə, məsələn, əmək təklifi çoxdursa, əmək haqqı azdırsa, deməli bu ölkədə əmək tutumlu mallar ucuz olacaqdır.

İstehsalın bu üç amilli nəzəriyyəsi müəyyən mənada D.Rikardonun müqayisəli xərclər nəzəriyyəsinin modifikasiya olunmuş formasıdır.

Müasir şəraitdə Hekşer-Olin konsepsiyası ölkənin ayrı-ayrı məhsul növləri üzrə üstünlüyünün izah olunması üçün istifadə olunur. Məsələn, Cənubi Koreyanın paltar və ya elektron bloklar kimi əmək tutumlu əmtəələr ixrac etməsi ölkədə kifayət qədər ucuz işçi qüvvəsinin olması, İsveçin poladtökmə sənayesi məhsullarını ixrac etməsi dəmir filizində çox az miqdarda fosforun olması səbəbindən minimum istehsal məsrəflərilə yüksək keyfiyyətli polad istehsal etməsi ilə izah olunur. Kanada və Norveçin alüminium əridilməsində üstünlükləri coğrafi şəraitlə əlaqədar ucuz elektrik enerjisi istehsalı ilə bağlıdır.

Keçən əsrin 40-50-ci illərində sənayecə inkişaf etmiş ölkələr arasında xarici ticarətin əhəmiyyətinin artması bir sıra siyasi və iqtisadi məsələlərin həllinin zəruriliyini ortaya çıxardı. Bunlar arasında xarici ticarət maneələrinin aradan qaldırılmasının əmək haqqına təsiri, Avropa daxili ticarətinin inkişafı və s. kimi məsələlərin həlli var idi.

Hekşer-Olin yeni klassik nəzəriyyəsi qoyulan məsələlərin həllinə aşağıdakı kimi cavab verirdi.

1)Xarici ticarət iqtisadiyyatlarının strukturası maksimum dərəcədə fərqlənən ölkələr arasında daha çox və xüsusilə səmərəli olmalıdır. Həmcins istehsalları bir ölkədə cəmləşdirmək lazımdır. Bu istehsal amillərinin müxtəlif ölkələrdə müxtəlif dərəcədə olması ilə izah olunurdu.

2)Xarici ticarətin inkişafı o halda səmərəlidir ki, ayrı-ayrı ölkələr həmcins məhsul istehsalından imtina olunmasını stimullaşdırır, yəni istehsalın sahələrarası ixtisaslaşmasını gücləndirir.

3)Ölkələrə o əmtəələri ixrac etmək sərfəlidir ki, onların istehsalında ölkədə artıq olan istehsal amillərindən maksimum istifadə etmiş olsun. Bu halda azad ticarət belə amillərin qiymətlərini bərabərləşdirməlidir. Xarici ticarətin inkişafı nəticəsində əmək haqqı, faiz dərəcələri,renta ödəmələrinin bərabərləşdirilməsi

zərurətə çevrilir. Nəhayət, beynəlxalq ticarətin və beynəlxalq investisiyaların qarşılıqlı əvəz edilməsi vacibdir.

Hekşer-Olinin yeni klassik konsepsiyası metoroliya ilə onların müstəmləkələri arasında ticarətin inkişafının aydınlaşdırılması üçün çox əlverişlidir. Belə ki, müstəmləkələrdən gətirilən xammalın hesabına sonradan oraya maşın, avadanlıq və kapital ixrac olunurdu.

Hekşer-Olin modelinin başlıca səhvi ondan ibarətdir ki, istehsal amillərinin eyni olması ehtimal olunur, hansı ki, gerçəklik ondan ibarətdir ki, hətta işçi qüvvəsinin ixtisası belə həm ölkə daxilində, həm də müxtəlif ölkələrdə fərqlidir.

Dünya ticarətinin xüsusiyyətlərini izah etmək nöqteyi-nəzərindən Hekşer-Olin yanaşması çox saylı empirik sınaqlara məruz qalmışdır. Bunlardan ən məşhuru 1954-cü ildə V.Leontyev tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bu ABŞ-ın xarici ticarətinin strukturunun öyrənilməsi üçün Leontyev tərəfindən işlənilmiş «xərclər-buraxılış» modelinin köməkliyi ilə mümkün olmuşdur. Leontyev ABŞ-ın ixrac və idxalında istehsal amillərinin miqdarını tədqiq edərək belə bir maraqlı nəticəyə gəlmişdir: ABŞ-ın ixracı əmək tutumlu, idxalı əvəz edən əmtəələr isə kapital tutumludurlar. Alınan bu nəticə iqtisadi ədəbiyyatda «Leontyev qəribəliyi» adını almışdır. Belə hesab olunur ki, bu, nəticə etibarı ilə Hekşer-Olin modelini formal olaraq təkzib edir.

Leontyev öz moedlində ABŞ-ın 1947-ci il üçün olan statistik rəqəmlərindən istifadə etmişdir.

Meydana gəlmiş bu ziddiyyəti aydınlaşdırmaq üçün çoxlu sayda təşəbbüslər göstərilmişdir. Belə izah oldu ki, 1947-ci il müharibədən sonra ikinci ildir və ona görə də Leontyevin modelində alınan situasiya müstəsnalıq təşkil edir. Bu fikirləri təkzib etmək üçün V.Leontyev 1956-cı ildə müharibədən sonra iqtisadiyyatın bərpa olunmasının başa çatması ili hesab olunan 1951-ci ilin statistik rəqəmləri əsasında öz hesablamalarını təkrar etdi. Bu hesablamalar da göstərirdi ki, Amerikanın ixracının əmək tutumu Amerikanın idxalının əmək tutumundan 6% yüksəkdir. Ziddiyyətçilər azaldı, amma tam aradan qaldırılmadı.

Leontyevin gəldiyi nəticəyə münasibətdə ən inandırıcı təkzib o ola bilər ki, ABŞ-a idxal olunan əmtəələrin böyük əksəriyyətinin hazırlanmaları Amerikada

olmayan mühüm miqdarda ucuz təbii ehtiyatlar tələb edir. Kapital tutumlu əmtəələrin idxalı aşağıdakı qaydada izah oluna bilər. ABŞ əmtəə istehsalı üçün olduqca çox kapital tələb edən xammal idxal edir.

V.Leontyev özünün sonrakı tədqiqatlarında bu göstərilən halları nəzərə almağa cəhd etdi. Lakin əmtəənin emalının hansı mərhələsində onun istehsalının əmək və yaxud təbii ehtiyatların mövcudluğundan asılı olmasının aydınlaşdırılmasının çətinliyi ilə əlaqədar olaraq alınmış nəticə ziddiyyətli oldu. Sənayenin bu və ya digər sahəsinin təbii və ya əmək ehtiyatları ilə hanesi dərəcədə təmin olunmaları subyektiv prosesdir.

Nəhayət, «Leontyev qəribəliyinin» aydınlaşdırılmasına edilən cəhdlərdə çox mühüm şərtlərdən biri də işçi qüvvəsinin ixtisasının nəzərə alınması olmuşdur. Kadr ehtiyatı hər şeydən əvvəl təhsilə investisiya qoymaq hesabına yaradılır. İşçinin yüksək ixtisas alması və peşə hazırlığı uzun müddət tələb edir. O, özünü istehsalın müstəqil istiqaməti kimi göstərən çox baha başa gələn prosesdir. Belə bir şərti nəzərə almaq o deməkdir ki, istehsal amilləri arasında ixtisaslı əmək dəyişənini də daxil edib, onların sayını artırmaq yolu ilə konsepsiyayı saxlamaq imkanı əldə etmək olar.

Tarazlığın əldə edilməsi. Dünya bazarında tarazlıq ümumdünya nisbi tələb və ümumdünya nisbi təkliflə müəyyənləşdirilir. Göstərilən konsersiyalarda (yanaşmalarda, modellərdə) ümumi baza xüsusiyyətlərinin olması əsas verir ki, onlara «daha ümumi modeli xüsusi halı kimi baxılsın».

İkinci səviyyə aşağıdakı qarşılıqlı əlaqələrin təhlilini əhatə edir:

- istehsal imkanlarının sərhəddi ilə nisbi təklif əyrisi arasında olan əlaqə;
- nisbi mərkəzlə nisbi tələb arasında;
- ümumdünya nisbi tələb və təklifi vasitəsilə tarazlaşdırılmış dünya qiymətləri arasında;
- ölkələrin rifah halı ilə xarici ticarət şəraiti arasında (ölkənin ixrac əmtəələrinin orta qiymətlərinin idxal əmtəələrinin orta qiymətlərinə münasibəti).

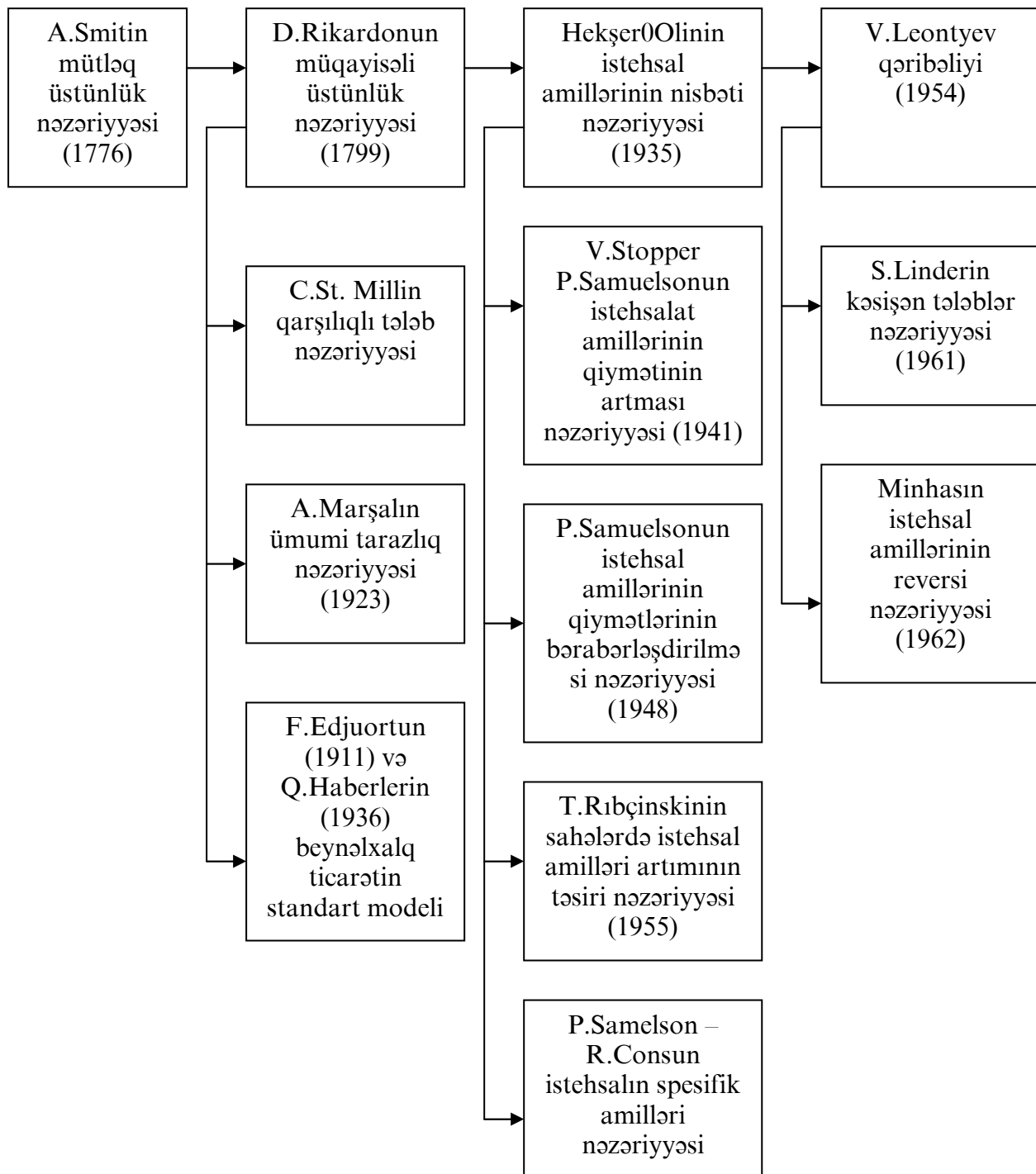
Üçüncü səviyyə. Baza amillərinin istifadə olunan keyfiyyəti dünya, sahə və ölkələr səviyyəsində eyniləşdirilməlidir. Belə amillərə aşağıdakılar aiddir:

- ölkənin iqtisadi inkişafının xüsusiyyətləri;
- ölkədə mövcud olan ticarət şəraiti (şərtləri);

- ölkənin ticarət siyasəti;
- ölkələrdə tariflər və ixraca göstərilən maliyyə yardımları;
- gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi, yaxud beynəlxalq transeri.

Beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyələrinin təkamül prosesini sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Sxem 1. Beynəlxalq ticarətin klassik nəzəriyyələrinin təkamülü³

³ Ə.C.Ələkbərov, M.Ə.Vəliyev, C.M.Məmmədov. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. B., 2010, səh.67.

1.2. Xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi

Dünya ölkələrində dövlət xarici ticarət fəaliyyətini xeyli dərəcədə inzibati qadağanlar və məhdudiyyətlərlə deyil, iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəltməyə, konkret sosial – iqtisadi inkişaf məsələlərini reallaşdırmağa kömək edən xarici ticarət əməliyyatlarını gerçəkləşdirmək üçün əlverişli iqtisadi şərait yaratmaqla tənzimləməyə çalışır. Əksinə, ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərə bilən əməliyyatlar üçün daha az əlverişli iqtisadi şərait yaradılır. Bu məqsədlərlə xarici ticarətin iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən – idxal gömrük tarifi dərəcələrinin azaldılması və ya artırılması, valyuta əməliyyatlarının aparılma qaydasının dəyişdirilməsi və s. istifadə edilir.

Iqtisadi vasitələr öz təbiəti etibarilə əsasən bazar vasitəsi ilə qiymət mexanizminin köməyi ilə malların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Inzibati tədbirlər isə bazar mexanizmlərindən asılı olmayaraq fəaliyyət göstərir. TTBS (ÜTT) səviyyəsində iqtisadi vasitələrə üstünlük verilsə də, müasir dünyada tətbiq edilən idxalın inzibati tənzimləmə vasitələri bütün qüsurlarına baxmayaraq, beynəlxalq ticarəti formalaşdıran şərt olaraq obyektiv reallıqdır və onlarla hesablaşmaq olmaz. Hesab olunur ki, çox böyük olmayan mal qrupu ilə ticarətdə istifadə edilən, məhdud müddət ərzində etibarlı olan, hökumətin operativ müdaxiləsini tələb edən müəyyən iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün nəzərdə tutulan inzibati tədbirlər bazar mexanizminin normal fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə pozmaq iqtidarında deyildir və hətta onun normallaşmasına yardım edə bilər. Bu, hər şeydən əvvəl, onunla izah olunur ki, iqtisadi tədbirlərin ayrı – ayrı çatışmazlıqları inzibati tədbirlərin üstünlükləri ilə kompensasiya edilir.

Xarici ticarət fəaliyyətini dövlət tənzimləmə vasitələrini iqtisadi və inzibati vasitələrə bölməklə yanaşı, digər təsnifat variantından da istifadə olunur: tarif və qyeri – tarif vasitələri. Sonuncu təsnifat variantı həm beynəlxalq hüquqda, həm də milli qanunvericilikdə çox geniş tətbiqini tapmışdır. İlk dəfə belə təsnifat variantını 1960–cı illərin sonunda TTBS (ÜTT) Katibliyi təklif etmişdir.

Müasir dünya təsərrüfatında ticarət təsərrüfat həyatının ən çox tənzimləndiyi sahələrdən biridir. “Sərbəst ticarət” bayrağı altında, inkişaf etmiş ölkələr Ümumdünya Ticarət Təşkilatı çərçivəsində özlərinin, bir qayda olaraq, yüksək texnologiyalı hazır məhsullar kimi təqdim etdikləri məhsulların ixracını əngəlləyən tarif və qeyri – tarif məhdudiyyətləri zəiflətməyə çalışırlar. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, xarici ölkələrdən heç biri malların ixrac və idxalının inzibati tənzimləmə vasitələrinin tətbiqindən imtina etməmişdir.

Belə bir vacib məsələni vurğulamaq lazımdır ki, kəmiyyət məhdudiyyətləri qərbin inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin idxal etdiyi ərzaq məhsullarının təxminən 50% - ni, yanacağın 30% - ni və tekstil məmulatlarının 10% - ə qədərini əhatə edir. İdxalın global kvotalaşdırılmasını ABŞ, Kanada, Meksika, Hindistan, Koreya geniş tətbiq edir. İxracın lisenziyalaşdırılması və könüllü məhdudlaşdırılması vasitəsilə AB ölkələri və ABŞ az inkişaf etmiş ölkələrdən tekstil tikiş və ayaqqabı sənayesi, qara metallurgiya məhsullarının, dəzgahların, məişət elektron mallarının və avtomobillərin idxal göndərişlərini tənzimləyir. Daxili bazarın “üçüncü dünya” ölkələrinin ucuz mallarından qorumaq üçün texniki baryerləri Yaponiya daha aktiv tətbiq edir.

Hal-hazırda bazar iqtisadiyyatlı bütün ölkələrdə ixracın dövlət tənzimlənməsinin əsas vasitələri, bir sıra ölkələrdə isə (Yaponiya, Yeni Zelandiya, İsveç, Avstraliya və b.) hətta yeganə vasitə inzibati vasitələrdir: ayrı – ayrı malların ixracını seçməli və məqsədyönlü tənzimləyən birbaşa qadağanlar və məhdudiyyətlər, lisenziyalaşdırma və digər tədbirlər.

Beynəlxalq ticarət hüququ ölkələr və onların kompaniyaları arasında ticarət etmənin qaydaları və gömrük normalarını əhatə edir. İyirmi ildən çoxdur ki, bu, beynəlxalq hüququn ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən birinə çevrilmişdir.

Beynəlxalq ticarət hüququ daha geniş sahə olan beynəlxalq iqtisadi hüquqdan fərqləndirilməlidir. Beynəlxalq iqtisadi hüquq təkçə DTT hüququnu əhatə etmir. Həmçinin beynəlxalq monetar sistemin idarə edilməsi, valyuta tənzimlənməsi və beynəlxalq inkişaf hüququnu əhatə edir.

Müasir ticarət hüququ II Dünya müharibəsindən qısa müddət sonra əmtəələrlə ticarət məsələlərini tənzimləyən çoxtərəfli ticarət danışıqları ilə meydana çıxmışdır: Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş(GATT).

Beynəlxalq ticarət hüququ Avropada inkişaf etmiş iqtisadi liberalizm nəzəriyyələri və sonra XVIII əsrdən bəri ABŞ təcrübəsinə əsaslanır.

Müasir şəraitdə dünyanın bütün ölkələri daxili bazarı xarici rəqabətdən qoruyan vasitələrin geniş kompleksindən istifadə edir ki, buraya tarif və qeyri - tarif tədbirləri, milli istehsalın daxili müdafiə metodları, valyuta və kredit vəsaitləri və digər vəsaitlər daxildir. Bu vasitələrin çoxunun tətbiqi çoxtərəfli dövlətlərarası sazişlərdə və konvensiyalarda təsbit edilmiş beynəlxalq qaydalarla nizama salınır. Həmin sazişlərin böyük kompleksi Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hüquqi əsasını təşkil edir.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı 1995-ci ildə Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) varisi kimi yaradılmış beynəlxalq təşkilatdır. ÜTT millətlər arasında ticarətin global qaydalarını müəyyənləşdirən yeganə beynəlxalq təşkilatdır. Onun əsas funksiyası ticarətin tarazlı, maneəsiz, ehtimal olunan şəkildə və azad aparılmasını təmin etməkdir. Məqsəd üzv ölkələrin əhalisinin rifah halını yaxşılaşdırmaqdır. ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir. [1]. Təşkilat yeni olsa da, çoxtərəfli ticarət sistemi 1940-50-ci illərdən etibarən GATT çərçivəsində yaradılmışdır.

Ötən 50 il ərzində dünya ticarətində inanılmaz artım müşahidə olunur. Məhsul ixracı orta hesabla ildə 6% artır. 1997-ci ildə ümumi ticarət 1950-ci illə müqayisədə 14 dəfə artmışdır. GATT və ÜTT iqtisadi artıma təkan verən güclü və perspektivli ticarət sisteminin yaradılmasına köməklik göstərmişlər.

Əmtəələrlə, o cümlədən xidmətlərlə beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində aparıcı rol *Ümumdünya Ticarət Təşkilatına* (ÜTT) məxsusdur. Bu təşkilatın formalaşmasına qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir. Hazırda dünyanın 150 ölkəsi ÜTT-nin üzvüdür. Bundan başqa, 31 ölkə və bir neçə beynəlxalq təşkilat

ÜTT-də müşahidəçi statusuna malikdir. Dünya ticarətinin 97%-ə qədəri ÜTT üzvlərinin payına düşür.

ÜTT çoxtərəfli ticarət sazişləri əsasında ölkələrarası ticarət münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirir.

ÜTT-nin əsas məqsədi beynəlxalq ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması və onun möhkəm əsaslarının yaradılması və beləliklə də, iqtisadi inkişafın, eyni zamanda insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsidir.

ÜTT-nin prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- “ən əlverişli rejim” prinsipi (üzv ölkələr üçün eyni ticarət şəraitinin yaradılması);
- “milli rejim” prinsipi (idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərlə yerli mal və xidmətlər arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi);
- ticarətin tənzimlənməsində tarif metodlarına üstünlük verilməsi;
- ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması;
- ticarət siyasətinin aydın və şəffaf olması;
- daxili bazarların ancaq ÜTT qaydaları əsasında qorunması;
- azad rəqabət üçün əlverişli şərait yaradılması;
- ticarət mübahisələrinin danışıqlar yolu ilə həll edilməsi.

ÜTT-nin hal-hazırda funksiyaları genişlənmişdir və dünya ticarətinin inkişafında müstəsna rol oynayır. ÜTT hazırda aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir.

- ÜTT-nin hüquqi əsasını təşkil edən çoxtərəfli ticarət sazişlərinin qəbul olunmasına və qəbul olunan sazişlərin yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi;
- üzv ölkələr arasında ticarət danışıqlarının təşkil edilməsi;
- üzv ölkələr tərəfindən həyata keçirilən ticarət siyasətinin müşahidə edilməsi;
- digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

- üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həll edilməsinə köməklik göstərilməsi;
- beynəlxalq ticarətə və ticarət siyasətinə dair informasiyaların toplanması, öyrənilməsi və təqdim olunması.

ÜTT-nin təşkilati strukturu ÜTT-nin yaradılması haqqında sazişin IV maddəsi ilə müəyyən edilib.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT – nin hüquqi sənədlərində xarici ticarət siyasətinin çoxsaylı vasitələrindən istifadənin sərt qaydaları vardır. Bütün dünya ölkələri, buna baxmayaraq, onları tətbiq edir. Həmin tədbirlərin ağıllı, vaxtlı – vaxtında kompleks tətbiqi hər hansı ölkənin iqtisadiyyatını effektiv şəkildə müdafiə etməyə imkan verir. Bu istiqamətdə ÜTT – nin bütün üzv ölkələrinin riayət etdiyi ümumi tendensiya – ticarət baryerlərinin ardıcıl, lakin dərindən seçilərək azaldılmasının aydın şəkildə dərk edilməsində fəaliyyətin aktivləşdirilməsi zəruridir. Bir sıra beynəlxalq konvensiyalar Ümumdünya Gömrük Təşkilatının himayəsi altında yaradılmış və fəaliyyət göstərir (Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi və harmonikləşdirilməsi üzrə Konvensiya, Beynəlxalq ticarətdə dövriyyədə olan Malların Təsvirinin Harmonikləşdirilməsi Sistemi haqqında Konvensiya və başqaları). Ticarət və İnkişaf üzrə BMT – nin Konfransı (YUNKTAD) xarici ticarətin tənzimlənməsi sahəsində çoxtərəfli qaydaların inkişafına öz töhfəsini vermişdir: Məhdudlaşdırıcı iş təcrübəsini tənzimləyən Qaydalar Topplusunu, Qarşılıqlı olmayan, qyeri – diskriminasiya xarakterli perefereksiyaalar sistemi barəsində tövsiyələr, Qarışıq daşımalar haqqında konvensiya və YUNKTAD çərçivəsində işlənilib hazırlanmış bir sıra başqa sənədləri xatırlamaq lazımdır. BMT, Avropa İqtisadi Komissiyası (AİK) və bir sıra digər qurumlar böyük rol oynayır.

Təşkilatın yaradılmasının təşəbbüsçüləri kimi üçüncü dünya ölkələrinin ticarət problemlərinə diqqətin az olması məsələsini önə çəkən bir sıra İEOÖ, o cümlədən sosialist ölkələri çıxış ediblər.

YUNKTAD-ın qarşısına qoyulan vəzifələr aşağıdakılardır:

- dünya ticarətinin inkişafına dəstək verilməsi, sabit dünyanın və bərabər hüquqlu qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın təmin edilməsi;
- Müasir beynəlxalq ticarətin səmərəli funksiya göstərməsi üçün tövsiyələrin, prinsiplərin, təşkilati-hüquqi şəraitin və mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
- BMT sisteminin iqtisadi sahəsi üzrə təşkilatlarının fəaliyyətlərinin koordinasiyasında iştirak etmək.

YUNKTAD-ın strukturunda 6 komitə mövcuddur ki, onlar da müxtəlif istiqamətlər üzrə ixtisaslaşıblar:

- Xammal əmtəələri üzrə Komitə;
- Hazır məhsullar və yarımfabrikatlar üzrə Komitə;
- Dəniz daşımaları üzrə Komitə;
- Ticarətin “görünməyən” maddələri (xidmət) üzrə Komitə;
- Beynəlxalq ticarətin maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi üzrə Komitə;
- Texnologiyaların kommersiya ötürülməsi üzrə Komitə.

YUNKTAD-ın fəaliyyətinin ən səmərəli nəticəsi kimi “Xammal əmtəələri üçün inteqrə olunmuş proqram”ın qəbul edilməsini göstərmək olar. Bu proqram nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici ticarətində mühüm yer tutan 18 xammal əmtəəsi üzrə ticarət şəraiti yaxşılaşmışdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əmtəələri üçün inkişaf etmiş ölkələrin bazarlarında imtiyazlar verilməsi rejiminin bərqərar olmasında da YUNKTAD-ın rolu böyükdür. YUNKTAD-ın Dehliyə keçirilən 2-ci sessiyası zamanı “İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən hazır əmtəələrin idxalı zamanı ümumi imtiyaz sistemi” qəbul edilmişdir ki, bu sistemə görə də sənayecə inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə bir sıra imtiyazlar təqdim edirlər.

Hazırda YUNKTAD beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsində 15-20 il əvvəlki kimi elə də böyük rol oynamır, lakin özünün potensialını hələ də qoruyur.

Beynəlxalq Ticarət Palatası (BTP)-qeyri hökumət beynəlxalq təşkilatı olmaqla 1922-ci ildə yaradılıb və ümumilikdə yardımçı funksiyasını yerinə yetirir. Özündə 100-dən artıq ölkəni birləşdirir. Palatanın baş qərargahı Parisdə yerləşir. Əsas orqanı Konqresdir. O beynəlxalq kommersiya terminləri üzrə təlimatlar

("INCOTERMS") dərc edir, beynəlxalq ticarət qaydalarını, ənənələrini, normalarını yayır və müxtəlif ölkələrin tacirləri və sahibkarları, həmçinin onların ticarət-sənaye palatalarının qurulmasında vasitəçilik missiyasını yerinə yetirir.

bir və ya bir neçə ölkənin vətəndaşları arasında olan qeyri əmtə sövdələşmələridir ki, bunlara görə də beynəlxalq ticarətin tərkib hissəsi kimi tədiyyə balansında əks olunan ödənişlər həyata keçirilir.

Bir sıra mütəxəssislərin fikrincə 1980-ci illərin sonuna dünya ÜMM –nin 70% xidmətlərin payına düşsə də beynəlxalq ticarətdə onun çox az hissəsi təmsil olunur. Son dövrlərdə beynəlxalq mübadilədə onun xüsusi çəkisi sürətlə artmaqdadır və beynəlxalq dövriyyəyə yeni-yeni xidmət növləri çıxarılmıqdır. Hazırda bu xidmət növləri 600-dən çoxdur. BMT-nin beynəlxalq standartlaşdırılmış sənaye təsnifatına görə xidmətlər satılmayan əmtələrə, yəni istehsal olunduğu ölkədə istehlak olunan və ölkələr arasında yerini dəyişməyən əmtələrə aiddir. Xidmətlər əsasən aşağıdakı qruplara bölünür:

- komunal xidmətləri və inşaat;
- topdan və pərakəndə ticarət, restoranlar və mehmanxanalar, turist bazaları və kempinqlər;
- yolasalma, saxlama, və rabitə, maliyyə vasitəçiliyi;
- müdafiə və məcburi sosial xidmətlər;
- təhsil, səhiyyə və ictimai işlər;
- digər məişət və şəxsi xidmətlər. Beynəlxalq mübadiləyə gətiricə daha çox çıxarılan informasiya və konsaltinq xidmətləridir.

Xidmətlərin Transmilli şirkətlərin beynəlxalq istehsal fəaliyyətinin tərkib hissəsinə çevrilməsi. xidmətlər bazarının beynəlxalq, regional və sahə səviyyəsində tənzim edilməsini zəruri etdi. Hal-hazırda fəaliyyət göstərən tənzimlənmə sistemi bir neçə səviyyədə fəaliyyət göstərir ki, bunlarında hər birinə uyğun müvafiq beynəlxalq xüsusi təşkilatları vardır. Məs: Beynəlxalq mülki aviasiya təşkilatı, Ümumdünya turizm təşkilatı, Beynəlxalq dəniz təşkilatı və s.

1986-cı ildə Urquvayda əldə olunmuş QATT (ticarət və tariflər üzrə baş saziş TTBS) razılaşmasına görə qlobal miqyasda xidmətlərin ticarətini tənzimləmək üçün yeni Xidmətlərin ticarəti üzrə baş razılaşma əldə olundu. Bu razılaşmaya görə xidmətlərin ticarətində liberallaşma siyasəti həyata keçirilməlidir. Liberallaşma telekommunikasiya, nəqliyyat və maliyyə sferalarını əhatə etməlidir.

Müasir beynəlxalq ticarət təcrübəsi sənədlər dövryyəsinin, onların rəsmiləşdirilməsi vəziyyətinin getdikcə artması və mürəkkəbləşməsi ilə bağlı beynəlxalq ticarət qaydalarının standartlaşmasının və xarici ticarət sənədlərinin unifikasiya edilməsini (vahid bir şəkllə salınmasını) əsas vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu əməliyyatlar xarici ticarəti asanlaşdırır, eyni zamanda informasiyaların ötürülməsində, məlumatların hesablanıb verilməsi və metodlarının avtomatlaşdırılıb idarə edilməsinə əlverişli imkanlar yaradır. Bu sahədə AİK (Avropa İqtisadi Komissiyası) xeyli iş görmüşdür. AİK çərçivəsində xarici ticarət sənədlərinin sadələşdirilməsi və standartlaşdırılması üzrə "işçi qrupu" yaradılmışdır. İşçi qrupu AİK blankının ilkin sxeminin nümunəsini hazırlamış, həmin sxem əsasında sonralar aşağıdakı sənədlərin standart formaları işlənib hazırlandı: yükləmə sertifikatı; komplektləşdirmə cədvəli; qablaşdırma vərəqi; keyfiyyət haqqında sertifikat; hesab; malın mənşəyinə dair sertifikat; səfir (konsul) fakturası; malın göndərilməsi tapşırığı, konsent, avia fakturası; sığorta etdirmək üçün ərizə; sığorta polisi və sairə sadələşdirilmişdir.

Dünya bankının məlumatına görə 90-cı illərdə dünya ticarətinin 42% bu cür açıq zonalar çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Açıq iqtisadi zonalar şəklindəki qruplaşmalardan 9 ən böyük region üzrə beynəlxalq birləşməni göstərmək olar.

Aydındır ki, dövlətlər arasındakı sazişlərin yaranması və formalaşması obyektiv olaraq siyasi, iqtisadi, tarixi proseslərin qaydaya salınmasında onların marağına birləşdirir. Bu kimi proseslərin artması bir tərəfdən həmin müqavilə region çərçivəsində beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə səbəb olursa, digər tərəfdən onlara "bağlı- qapalı" xarakter verir. Hətta bəzən eyni qruplaşmaya daxil olan ölkələrin özləri arasında da müəyyən ziddiyyətlər baş verir. Ona görə də

ümumdünya ticarət təşkilatının (Ü.T.T) direktoru R.Rudjero həmin təşkilatın üzvü olan ölkələri birgə fəaliyyətə çağırır. Belə zənn edilir ki, 2020-ci ilədək azad ticarəti daha qlobal zona üzrə yaratmaq olur.

Bu kimi maniəçiliklərin aradan qaldırılması və beynəlxalq ticarətin tənzim edilməsində "tarif dərəcələri və ticarət haqqında baş müqavilə" təşkilatının böyük rolu vardır.

Dövlətlər arasında xarici iqtisadi əlaqələr əsasən ticarət, kapital ixrac etmək, kreditlər vermək, elmi-texniki əməkdaşlıq, kadrlar hazırlanması və s. formasında həyata keçirilir.

Dünya bazarında əmtəə və xidmətlər dünya bazar qiymətləri əsasında hərəkət edir. Burada kəskin rəqabət mübarizəsi, qiymətlərin kor-təbii sürətdə qalxıb enməsi, qeyri-ekvivalent mübadilə, bəzi ölkələrin digərlərini istismar və qarət etməsi halları mövcuddur.

Dünya bazarında əmtəələr beynəlmiləl (dünya) qiymətləri ilə alınıb-satılır. Müasir şəraitdə dünya qiymətləri ilə böyük miqyaslı kommersiya ixracat, yaxud idxalat əməliyyatları aparılır. Dünya bazar qiymətlərinin aşağı düşməsinə təsir göstərən əsas amil müasir şəraitdə elmi-texniki tərəqqidir.

Hazırda dünya bazarında aşağıdakı qiymətlər mövcuddur:

1. Adi kommersiya əməliyyatları və ödəmələri üçün olan qiymətlər;
2. Tam çevrilən (sərbəst) və qismən çevrilən valyuta ilə qiymətlər;
3. Klininq razılıqları üzrə qiymətlər;
4. Kömək proqramı üzrə qiymətlər;

Beynəlxalq ticarəti inkişaf etdirmək üçün ən effektiv yol idxal olunan mallar gömrük rüsumlarının azalmasını, vergilərin azalmasını, ticarətin artırılması üçün investisiyaların artırılmasını təmin etmək vacibdir. Məsələn əgər hər hansısa bir məhsulun istehsalı müəyyən ölkədə baha başa gəlsə, həmin məhsulun istehsalı üçün digər ucuz başa gələn ölkədə investisiya qoymaq lazımdır.

Beynəlxalq ticarətin inkişafında gömrük proseduralarının əhəmiyyətini göstərmək üçün öz dövlətimizin xarici ticarətinə nəzər salaq. Ölkəmizin müasir gömrüyü 22 il bundan əvvəl yaradılmışdır. 1992-ci ildən bu günə kimi ölkəmizin

xarici ticarəti arzu olunan,gözləniləndə yuksək templə inkişaf etməyə başlamışdır.Ölkəmizdə xarici ticarətin inkişaf tempini aydın görmək üçün aşağıdakı cədvəllərə nəzər salaq:

**Azərbaycan Respublikasının 1992-2012-ci illərdə xarici
ticarət əlaqələrinin dinamikası**

İllər	Milyon ABŞ dolları ilə				Əvvəlki ilə nisbətən faktiki qiymətlərlə, faizlə	
	ticarət dövriyyəsi	idxal	ixrac	ticarət dövriyyəsi	idxal	Ixrac
1992	2 423,8	939,8	1 484,0	60,6	50,0	70,0
1993	1 353,5	628,8	724,7	55,8	66,9	48,8
1994	1 430,6	777,9	652,7	105,7	123,7	90,1
1995	1 304,9	667,7	637,2	91,2	85,8	97,6
1996	1 591,9	960,6	631,3	122,0	143,9	99,1
1997	1 575,7	794,4	781,3	99,0	82,7	123,8
1998	1 682,6	1 076,5	606,1	106,8	135,5	77,6
1999	1 965,6	1 035,9	929,7	116,8	96,2	153,4
2000	2 917,3	1 172,1	1 745,2	148,4	113,1	187,7
2001	3 745,3	1 431,1	2 314,2	128,4	122,1	132,6
2002	3 832,9	1 665,5	2 167,4	102,3	116,4	93,7
2003	5 216,6	2 626,2	2 590,4	136,1	157,7	119,5
2004	7 131,4	3 515,9	3 615,5	136,7	133,9	139,6
2005	8 558,4	4 211,2	4 347,2	120,0	119,8	120,2
2006	11 638,9	5 266,7	6 372,2	136,0	125,1	146,6
2007	11 771,7	5 713,5	6 058,2	101,1	108,5	95,1
2008	54 926,0	7 170,0	47 756,0	466,6	125,5	788,3
2009	20 824,5	6 123,1	14 701,4	37,9	85,4	30,8
2010 ¹	33 161,7	6 600,6	26 560,1	106,5	105,0	106,9
2010 ²	27 960,8	6 600,6	21 360,2	120,0	105,0	125,3
2011 ¹	43 121,3	9 756,0	33 365,3	102,2	145,3	89,5
2011 ²	36 326,9	9 756,0	26 570,9	103,9	145,3	88,7
2012	36 037.7 ^{x)}	91.6 ³	28 375.9 ^{x)}	93.0 ³⁾	7 661.8 ^{x)}	98.2 ³⁾

¹⁾ Statistika məlumatı - ölkə sərhədini keçərək faktiki ixrac olunmuş, lakin hesabat dövründə gömrük orqanlarında rəsmiləşdirilməyən xam neft və təbii qazın həcmi və statistik

qiymətləndirilmiş dəyəri nəzərə alınmaqla.

²⁾ Gömrük məlumatı - xam neft və təbii qaz ixracında gömrük rəsmiləşdirilməsi tarixi ilə bu məhsulların faktiki ixrac tarixi (ölkə sərhədini keçmə tarixi) üst-üstə düşmədiyi üçün ölkə üzrə ixracın ümumi həcminə ixrac edilmiş xam neft və təbii qazın hesab dövründə gömrük orqanlarında yalnız rəsmiləşdirilən həcmə dair məlumatlar daxil edilmişdir.

2010 və 2011-ci illər üzrə indekslər qiymət amili nəzərə alınmaqla hesablanmış və real dəyişməni (artım, azalmanı) əks etdirir.

³⁾ 2012-ci ilin yanvar-oktyabrı 2011-ci ilin yanvar-oktyabrına nisbətən, müqayisəli qiymətlərlə;

^{x)} 2012-ci ilin yanvar-oktyabrı; ^{xx)} 2012-ci ilin yanvar-oktyabrı 2011-ci ilin yanvar-oktyabrına nisbətən;

Cədvəldən də göründüyü kimi 1992-ci ildə ticarət dövriyyəsi 2 423,8 dollar təşkil etmişdirsə, bu göstərici 2011-ci ildə 36326.9 dollara çatmışdır. Deməli, 1992-ci ildən indiyə kimi xarici ticarət dövriyyəsi 33903,1 dollar artmışdır. Bu rəqəm 20 il bundan öncəmqstəqil qazanmış ölkə üçün olduqca yüksək göstəricidir. Bu da güclü dövlət siyasətinin və düzgün şəkildə həyata keçirilən ticarət əlaqələrinin nəticəsidir.

Xarici ticarət kontraktlarının uğurlu alınması və onun iqtisadi səmərəliliyi bu və ya digər yükün necə daşınmasından, yükdaşıma üçün ən qənaətlı və sürətli nəqliyyat vasitəsindən necə istifadə olunmasından xeyli dərəcədə asılıdır.

Nəqliyyat faktorı dünya ticarətinin itensifikasiyasında vacib ilkin şərait kimi həmişə nəzərdən keçirilmişdir. XVI-XVIII əsrlərin böyük coğrafi kəşfləri dəniz gəmiçiliyinin artımını biləvasitə şərtləndirdi ki, bu da dünya ticarətinin inkişafına güclü təkan verdi. XIX əsrdə buxar və elektrik enerjisinə sahib olmaqla, bəşəriyyət nəqliyyat vasitəsini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirdi. Paraxodlar, dəniz yolları nəqliyyatda əsl inqilaba səbəb oldu. Bunlar da öz növbəsində dünya təsərrüfat əlaqələrinin sonrakı inkişafına imkan yaratdı.

70-ci illərin əvvəllərində beynəlxalq daşımaların yekun həcmi 4,5-4,6 mlrd. dəyərinə qiymətləndirilmişdir.

1996-cı ildə daşımalar 3.8 mlrd. qədər azalmışdır. Bu fakt beynəlxalq ticarət tempinin aşağı düşməsinə deyil, əksinə əmtəə mübadiləsinin strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərin olmasına dəlalət edir. Daha çox “nəqliyyat tutumlu” yanacaq-xammal məmulatların payı azalmışdır.

Beynəlxalq ticarətdə ən geniş yayılmış nəqliyyat növü dəniz nəqliyyatıdır. Nəqliyyatın bu növü beynəlxalq yükdaşımalarının təxminən 65%-ni təmin

edir. Daşımaların əsas növünü maye(duru) və qabsız yüklər, daha doğrusu dəniz daşımalarının həcmnin təxminən 40%-ni təşkil edən yanacaq-xammal məhsulları təşkil edir. Yerdə qalan 60% isə əsas yüklərin (hazır sənaye malları, istehlak təminatlı əmtəələr, ərzaq) payına düşür.

Beynəlxalq daşımaların ümumi həcmnin təxminən 15-17% dəmiryolu nəqliyyatının üzərinə düşür. O, bir qayda olaraq qurudaxili daşımalar üçün istifadə olunur.

Son 30-40 ildə dəniz nəqliyyatına ciddi rəqib kimi hava nəqliyyatı meydana çıxmışdır. Yerdəyişmələrdə olan sürətə görə avia nəqliyyatın üstünlüyünü nəzərə alsaq, o, beynəlxalq sərnişin daşımalarında liderdir. Sürətli geniş gövdəli təyyarələrin tətbiqi ilə daşıma qabiliyyəti kifayət qədər yüksəlmişdir. Yalnız 1985-2005-ci illərdə beynəlxalq hava əlaqələrinə daşımaların həcmi ikidəfədən çox artmışdır. Eyni zamanda maya dəyərinə görə nəqliyyatın bu növü ən bahalılarından biridir. Ona görə də ümumdünya yükdaşımalarının ümumi həcmindəki payı 6%-i güclə ötür.

Xarici ticarət və iqtisadi əlaqələrdə avtomobil və çay nəqliyyatı ən az əhəmiyyət kəsb edən nəqliyyat növləridir. Xarici ticarət yükdaşımalarının ümumi həcmnin 5%-ə qədəri bütövlükdə onların payına düşür. Nəqliyyatın bu növləri özlərinin texniki mahiyyətinə görə daha lokal xarakterlidirlər. Əgər dəmiryolları qitədaxili daşımalara xidmət edirsə, avtomobil və çay nəqliyyatı yüklərin yenidən daşınmasını qonşu ölkələr arasında təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, texnoloji (texniki) inkişaf beynəlxalq ticarətdə fiziki hərəkət edən malların (əmtəələrin) prosesini zəiflətməyə öz töhfəsini vermişdir. Dəniz portlarının və aeroportların infrastrukturlarının yeniləməkdə containerisation-un nəhəng böyüməsi (inkişafı) və yüksək texnologiyanın istifadəsi dünya ticarətinin effektivliyini və sürətini artırmışdır. Incoterms 2000 kimi uyğunlaşdırılan ölçülərdən (tədbirlərdən) müqavilə müddətlərinin (terminlərinin) harmonikləşməsi, Incoterms 2010 ilə yenilənən olmağa hazırlaşın, sərhəddi keçən (xarici) ticarətin hüquqi (qanuni), müqavilə və maliyyə aspektlərini zəiflətməyə kömək etmişdir.

Azad zonalar (porto-frankolar)

Belə vacib bir məsələni vurğulamaq lazımdır ki, dünya ölkələri arasında ticarət əlaqələrinin sürətli inkişafında elektron ticarət mühüm rol oynayır.

Elektron ticarət - informasiya sistemlərindən istifadə edilməklə malların alqı-satqısı, xidmətlərin göstərilməsi və işlərin görülməsi üzrə həyata keçirilən fəaliyyət növüdür. Elektron ticarət anlayışı 1980-ci illərdə meydana gəlsə də, ilk dəfə internet vasitəsilə alqı-satqı 1995-ci ilə təsadüf edib.

Müasir İKT-dən iqtisadiyyatın real sektorlarında geniş istifadə olunması təsərrüfatların bazar infrastrukturunun (maliyyə, ticarət, biznes və s.) informasiya texnologiyaları əsaslarına çevirməyə imkan verir. Bu isə elektron biznes mühitinin texnoloji bazisinin, elektron kommersiyasının, informasiya-marketing şəbəkələrinin yaradılmasına imkan verir.

İnternet vasitəsilə həyata keçirilən elektron kommersiya əsasən 4 qrupa bölünür:

1. **Məhsul satışı üzrə texnologiyalar.** Buraya istehlakçıdan sorğunun alınması, hesabların yazılması, pul ödənişlərinin göndərilməsi və s. daxildir.
2. **Distant satış və ixtisaslı kadrların hazırlanması və seçilməsi.** Buraya məhsulun göndərişi, istehlakçıların monitorinqi, marketing və satış üzrə mütəxəssis seçimi daxildir.

Oktyabrın 18-20 tarixlərində İran İslam Respublikasının Tehran şəhərində İpək Yolu ölkələri arasında ticarətə yardım və onun asanlaşdırılması üzrə gömrük idarələrinin roluna dair III Beynəlxalq Forum keçirilmişdir.

Tədbirdə Azərbaycan, Türkiyə, Ukrayna, Rusiya, Gürcüstan, Türkmənistan, Qırğız, İran, İraq, Əfqanıstan, Pakistan, Koreya və Yaponiya gömrük xidmətlərinin vəzifəli şəxsləri, eləcə də bir sıra beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri iştirak etmişlər. Onlar İpək Yolu ölkələri arasında ticarət əlaqələrinin genişlənməsi, mal dövriyyəsinin həcmnin artırılması və bu işlərin həyata keçirilməsində yeni metodların tətbiq edilməsi barədə müzakirələrin davam etdirilməsinin zəruriliyini vurğulamışlar.

II FƏSİL . Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin müasir durumu və onun qiymətləndirilməsi

2.1.Xarici ticarət əməliyyatlarının aparılması və onların təkmilləşdirilməsi

Beynəlxalq ticarət əməliyyatları mahiyyətinə görə iki qrupa ayrılır: əsas və əlavə əməliyyatlar.

Əsas əməliyyatlara bilavasitə həmin əməliyyatların iştirakçıları (müxtəlif ölkələrin kontragentləri) arasında qarşılıqlı ödəniş şərtlə ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi, əlavə əməliyyatlara isə malların (yükün) satıcıdan alıcıya kimi yeridilişinə bağlı olan ticarət əməliyyatları aiddir.

Əsas ticarət əməliyyatları aşağıdakılardır:

- malların mübadiləsi (alqı-satqı) üzrə ticarət əməliyyatları (idxal və ixracat);
- patent, lisenziya və «nou-hau» formasında elmi-texniki biliklərin mübadiləsi;
- icarə üzrə ticarət əməliyyatları;
- beynəlxalq informasiya və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində məsləhət xidmətlərinin ticarət əməliyyatları;
- kinofilimlərin, teleproqramların mübadiləsi üzrə əməliyyatlar;

Əlavə ticarət əməliyyatları aşağıdakılardır (bu əməliyyatlar beynəlxalq mal dövriyyəsinə təmin edir və «mal yeridilişi əməliyyatları» adını alıb):

- beynəlxalq yüklərin daşınması əməliyyatları;
- nəqliyyat-ekspeditor əməliyyatları;
- beynəlxalq yükdaşıma prosesində malların qorunması üzrə əməliyyatlar;
- yüklərin sığortası əməliyyatları;
- beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üzrə əməliyyatlar.

Beynəlxalq ticarət işinin spesifik sferası olan istehsal və elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsi xüsusi diqqət kəsb edir. Çünki bu əməkdaşlıq müəyyən təşkilati-idarəetmə fəaliyyətinin nəticələri kimi çıxış edir. Təşkilati-idarəetmə

əməliyyatlarının əsas məqsədi isə aşağıdakı sövdələşmələrin (sazişlərin) bağlanması ilə nəticələnir:

- a) istehsalın ixtisaslaşdırılması və kooperasiyalaşdırılması barədə;
- b) obyektlərin və onların istismarının birgə tikintisinin təşkilinə dair;
- v) mal və mal-material dəyərinin ödənilməsi şərtilə iri sənaye obyektlərinə göndərilməsinə dair; q) elmi-tədqiqatlar sahəsində kooperasiya barədə və s.

Bu sövdələşmələr beynəlxalq ticarət sazişləri (müqavilələri) əsasında realizə olunur. Beləliklə, «beynəlxalq ticarət» anlayışından təkcə maddi və xidmətlərin dəyərləri üzrə əməliyyatlarda deyil, eyni zamanda beynəlxalq ticarət yolları (üsulları) vasitəsilə realizə olunan ticarət-iqtisadi münasibətlər mexanizmində də effektiv istifadə edilməlidir. Bu məqsədlə, əvvəl yüksək bilik səviyyəsinə malik olmalı və vətən müəssisələrindən, birliklərindən, xarici ticarət təşkilatlarından bacarıqla istifadə etməli, xarici kontragentlərlə ticarət əməliyyatları sahəsində böyük səriştə və təcrübə olmalıdır; ikincisi, əsas və təminədi əməliyyatlara xüsusi diqqət yetirilməli və bu ticarət işinin bütün incəlikləri ilə əlaqələndirilməlidir; üçüncüsü, xarici firmalarla istehsal, ticarət-iqtisadi və elmi-texniki əlaqələrin inkişafından irəli gələn başlıca üstünlüklərdən səmərəli istifadə olunmalı; dördüncüsü, müxtəlif mallar və xidmətlər üzrə beynəlxalq ticarət metodları və formaları hərtərəfli və bacarıqla tətbiq edilməlidir.

Xarici ticarət sövdələşmələri dedikdə, müxtəlif ölkələrin iki və bir neçə tərəfləri arasında kəmiyyət və keyfiyyəti müəyyənləşdirilmiş mal vahidləri, yaxud xidmətlər üzrə müqavilələrin (sazişlərin) bağlanması nəzərdə tutulur. Həmin müqavilə və sazişlərin beynəlxalq xarakteri subyektlərin, yəni tərəflərin müxtəlif ölkələrdə olmasından irəli gəlir. Tərəflər müxtəlif dövlətlərə məxsus olsalar belə, əgər onların müəssisələri (firmaları) bir dövlətin ərazisində yerləşibsə, onda bağlanan müqavilə birbaşa hesab olunacaqdır. Eyni zamanda, müqavilə həm də o zaman beynəlxalq müqavilə kimi tanınar ki, bu müqavilə bir dövlət daxilində fəaliyyət göstərən iki və daha çox xarici tərəflər

arasında bağlansın, onların ticarət müəssisələri, firmaları isə xarici ölkələrdə yerləşmiş olsun. Müqavilənin bu cür təsviri BMT-nin beynəlxalq alqı-satqı barəsindəki Konvensiyasında verilmişdir (Vyana Konvensiyası 1980-ci il). 1985-ci ildə isə bu, yenidən Haaqa Konvensiyasında şərh edilmişdir.

Ticarət sövdələşmələrində tərəflər sahibkarların xüsusi kateqoriyalarına aid edilir və tacir adlanırlar. Onların fəaliyyətləri çox hallarda xüsusi qaydaya tabe etdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qayda sazişlərin bağlanması formalizmi (rəsmiyyətçiliyi) ləngidir, işgüzar yanaşmanı tələb edir.

Beynəlxalq ticarət fəaliyyəti təcrübəsində də milli ticarətdə olduğu kimi, mal vahidi dedikdə bir növ malın ayrı-ayrılıqda miqdarı (sayı) başa düşülür. Mal dəsti (mal partiyası) isə bir məntəqədən, məmləkətdən (mal göndərəndən) digər məntəqəyə (mal alana) daşınması nəzərdə tutulan bir və yaxud bir neçə mal vahidinin məcmu miqdarıdır.

Müasir şəraitdə beynəlxalq ticarət sövdələşmələrinin xüsusi cəhəti bundan ibarətdir ki, bu sövdələşmələr beynəlxalq maddi istehsal və elmi-texniki əməkdaşlıqdan yaranmış əlaqələri əks etdirir. Bu əlaqələr aşağıdakı mühüm cəhətlərlə xarakterizə olunur:

1. Beynəlxalq mal dövriyyəsinə daxil olan məhsulların siyahısının (nomenklaturanın) əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi, dəyişdirilməsi və çeşidinin yaxşılaşdırılması.

2. Bütövlükdə müəssisələrə dəst avadanlıq göndərmək (satmaq) üçün Sazişin kompleks xarakteri. Bu cür sazişlərdə maşın, avadanlıq, material və xidmətlərin dəsti nəzərdə tutulur. Həmin xidmətlər isə mühəndis işlərindən, infrastrukturun inkişafına dair xidmətlərdən və s. ibarətdir.

3. Sövdələşmələrin miqyasının artması. Burada ayrı-ayrı mallar üzrə alqı-satqı miqyasında deyil, iqtisadi əməkdaşlıq üzrə irihəcmli sövdələşmələrdən (sazişlərdən) söhbət gedir.

4. Müəssisə tikilməsi üzrə bu gün kompleks işlərin – layihə sənədlərindən tutmuş ta müəssisənin işə salınması üçün layihələşdirilən bütün göstəricilərə

nail olunanadək öhdəliklərin satıcı tərəfindən öz üzərinə götürməsi praktikasının genişləndirilməsi.

5.Konsorsiumlar yaratmaq yolu ilə müxtəlif ölkələrin şirkətləri tərəfindən birgə irimiqyaslı razılaşmaların (sazişlərin) həyata keçirilməsi. Bu halda sazişin bağlanması əsas tərəf kimi aparıcı şirkət çıxış edir.

Beynəlxalq ticarət sövdələşmələrinin (sazişlərinin) mühüm cəhətlərindən biri onların məqsədyönlü olmasıdır. Məqsədyönlü fəaliyyət həm milli, həm də xarici konkret istehlakçıya yön alması deməkdir. Bu istehsalçıya (satıcıya) onun vasitəçi xidmətindən istifadə etmədiyinə görə, adətən malın göndərilməsi dəyərindən 30 faizədək qənaət verir. Həm də müəyyən bir konkret istehlakçıya yönəlmə istehsalçının xammal, materiallar, komponentlər göndərənlərlə bilavasitə və uzunmüddətli əlaqələrdə olmasına şərait yaradır ki, bu da vaxtılı-vaxtında lazımi məhsulların istehsalını təmin etsin.

Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrinə dair Konvensiya dünya miqyasında alqı-satqı proseslərinin ünifikasiya olunmuş (vahid şəkllə salınmış) qayda-qanunlarını tənzimləyir. Bu qayda-qanunlar müxtəlif ictimai, iqtisadi və hüquqi sistemlərə malik olan bir çox ölkələr üçün münasib idi və beynəlxalq ticarətdə hüquqi maneələri aradan götürə bilərdi.

Konvensiya normativ xarakter daşıyır. Başqa sözlə, Konvensiyada nəzərdə tutulan əsasnamə hüquqi normaları əks etdirir. Bu o deməkdir ki, müqavilədə iştirak edən tərəflər konvensiyanın hər hansı müddəasını qəbul etməyə, hətta onu dəyişə də bilirlər. Konvensiya ancaq beynəlxalq xarakter daşıyan müqavilələrə tətbiq edilir.

Vyana Konvensiyasının məqsədi beynəlxalq alqı-satqını tənzim edən milli qanunçuluğun unifikasiyasına (vahid şəkllə salınmasına) kömək göstərməkdir. Konvensiya əsasən aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- mallar üzrə beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrinin bağlanması və istifadə edilməsini eyni formada tənzimləyir;
- kommersiya danışıqlarının tezləşdirilməsinə, asanlaşdırılmasına və ucuzlaşdırılmasına kömək göstərir;

- müqavilə tərəflərin bir-birinin hüquq və vəzifələrini birmənalı başa düşmələri üçün ilkin şərait yaradır;

- daha güclü tərəf-müqabili (partnyor) tərəfindən müqaviləyə əsasən özü üçün daha əlverişli şərtlərin digər tərəfə qəbul etdirilməsi hallarının aradan götürülməsinə imkan yaradır;

- Konvensiyada iştirak etməyən dövlətlər arasında müqavilə mübadiləsi (münaqişəsi) baş verdikdə, müqavilə tərəfləri (subyektləri) və müqavilə predmetləri (obyektləri) üzrə münasibətləri qaydaya salır;

- alqı-satqı müqaviləsinin obyektlərinin (malların) siyahısını müəyyən edir;

- konvensiyanın aid olmadığı ölkələr üçün alqı-satqı müqaviləsinin nişanələrini (əlamətlərini) müəyyənləşdirir.

Vyana Konvensiyası 101 maddəni əhatə etməklə dörd hissədən ibarətdir: birincisi, tətbiqi sfera və ümumi müddəalar; ikincisi, müqavilənin bağlanması; üçüncüsü, malın alqı-satqısı; dördüncüsü son müddəa.

Beynəlxalq ticarətdə Beynəlxalq alqı-satqı müqavilələrinə tətbiq edilən hüquqi qaydalara dair Konvensiyanın böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bu Konvensiya yuxarıda göstərildiyi kimi, Haaqa konvensiyası adlanır. Yeni Konvensiya 1985-ci ildə Haaqada Beynəlxalq Xüsusi Hüquq Konfransının sessiyasında qəbul olunmuşdur. Sessiyanın işində 62 dövlət iştirak edirdi. Bu konfransın məqsədi 1955-ci ildə Haaqa Konfransında qəbul olunmuş və artıq köhnəlmiş Konvensiyaya yenidən baxılması məqsədini qarşıya qoymuşdur. 1985-ci il Konvensiyası isə 1980-ci ildə qismən Vyana Konvensiyasına bəzi əlavələr edilməsini də nəzərdə tuturdu.

Beynəlxalq idxal-ixrac münasibətləri əsasən beynəlxalq ticarət əməliyyatları vasitəsi ilə həyata keçirilir. Təəssüf ki, beynəlxalq təcrübədə idxalat və ixracat əməliyyatları dedikdə, ancaq ticarət fəaliyyəti əsasında həyata keçirilən əməliyyatlar başa düşülür. Bu beynəlxalq ticarət razılaşmalarının alqı-satqı kontraktları vasitəsilə realizə oluna bilər. İdxalar-ixracat əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi anı malların (məhsulların) qarşılıqlı

mübadiləsi üzrə münasibətdə olan iki kontragentin məmləkətinin sərhədlərinin qovuşduğu xətti, əlbəttə, ancaq gömrük xidmətinin icazəsilə keçdiyi vaxtdan tamamlanır. Bu halda nəzərə alınmalıdır ki, dövlət, özəl, yaxud da ictimai təşkilatlar tərəfindən yardım, ənam (bəxşiş, hədiyyə, mükafat və s.) formasında əvəzsiz göndərilən əşyalar (mallar) idxalat və ixracat dəyərlərinə daxil edilmiş və onların ayrıca uçuğu aparılmışdır. Həm də nəzərə alınmalıdır ki, bunların ticarət əməliyyatlarına heç bir aidiyyəti yoxdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, idxal-ixrac əməliyyatları sistemində gömrük tarif tənziimi mühüm yer tutur. Gömrük tarifi dünyanın bütün ölkələrində istifadə olunur. Milli tariflərlə yanaşı, regional (məhəlli) ticarət-iqtisadi ölkələr birliyi deyilən gömrük ittifaqları çərçivəsində vahid Gömrük Tarifləri Sistemi vardır. Bu ittifaq (birlik) iştirakçı dövlətlərin qarşılıqlı ticarətdə öz milli gömrük tariflərini ləğv edir, üçüncü dövlətə (ölkəyə) ticarətdə ümumi gömrük tarifini müəyyən edir. Həmin birliklərdən biri Qərbi Avropa birliklərinin Avropa İttifaqı - Aİ adı altında yaratdıqları birlikdir. Avropa İttifaqı 15 ölkəni, o cümlədən Almaniyanı, Fransanı, İngiltərəni, İspaniyanı, Finlandiyanı və s. ölkələri əhatə edir. Bu gömrük sistemi (Aİ) milli gömrük qanunçuluğu əvəzinə, ittifaqa daxil olan ölkələr üçün vahid tarif normaları və qaydaları işləyib hazırlamağı və onları işə salmağı nəzərdə tutur.

İttifaqın qəbul etdiyi vahid gömrük tariflərinin çox hissəsi qeyri-ərzaq mallarına şamil edilir və gətirilən malın dəyərində nisbətən faizlə müəyyən olunur. Digər az hissəsi isə malın çəkisinə, həcmində və s. nisbətən dəyər ifadəsi ilə müəyyənləşdirilir. Avropa İttifaqı ölkələrinə gətirilən və sonradan təkrar ixrac, yaxud həmin ölkələrin sənaye müəssisələrində yenidən işlənməsi üçün nəzərdə tutulan mallar gömrük vergilərindən, rüsumlarından azad olunurlar.

Gömrük tarif sistemi tənziiminin mühüm vasitələrindən biri də antidempinq rüsumlarının tətbiq edilməsidir. Bu cür gömrük vergiləri (rüsumları) ixracat malları aşağı qiymətlərlə satıldıqda tətbiq olunur.

Avropa İttifaqı daxilində dempinqə, ümumiyyətlə, yol verilmir. Belə ki, ucuzlaşdırılmış mallar həmin aşağı qiymətlərlə öz vətəninə (istehsal olduğu

ölkəyə) qaytarılır. Avropa İttifaqının xüsusi komissiyası antidempinq siyasətini həyata keçirmək üçün aşağıdakı iki cəhəti əsas (rəhbər) tutur:

- «normal dəyər» və «mala normal qiymət» qoyulmasını;
- Avropa İttifaqı ölkələrində analoji malın istehsalına dəyən faktiki zərərin müəyyənləşdirilməsi.

Avropa İttifaqının Əsasnaməsinə uyğun olaraq antidempinq tətbiqi işinə (üsuluna, qaydasına) baxılması, onun yoxlanılması başlandığı vaxtdan etibarən bir il ərzində tamamlanmalıdır. Əgər fakt təsbiq olunarsa, məsələ aşağıdakı qaydada yoluna qoyula bilər: ya ixracatçı öhdəçilik götürəcək ki, qiymətləri qaldırılsın və göndərilən malın miqdarını azaltsın, yaxud da antidempinq vergisi, rüsumu müəyyən edilsin.

Beynəlxalq ticarət idxal-ixrac əməliyyatlarının lisenziya-laşdırılması məsələsinə xüsusi fikir verilir. Belə ki, idxal-ixrac əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılması da milli firmaların beynəlxalq ticarət razılaşmalarının həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsinin və dövlət tənziminin bir vasitəsidir. Məsələn, idxalın lisenziyalaşdırılmasının əsasını kontragentləşdirmə həcmi təşkil edir. Yəni müəyyən bir dövr ərzində, bir qayda olaraq bir ildə ölkəyə konkret malın gətirilməsinə miqdar məhdudiyyətini – kontragent, yaxud kvota müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Kvotadan istifadə etmə üzərində nəzarət, verilən idxal lisenziyalarının qeydiyyat və rəqəsi vasitəsilə həyata keçirilir. İxracın lisenziyalaşdırılması da əsasən eyni qaydada müəyyənləşdirilir.

Növlərinə görə lisenziyalar əsas (firmaya verilən və müəyyən dövr ərzində daim qüvvədə qalan) və fərdi (konkret beynəlxalq ticarət razılaşması üzrə birdəfəlik verilən) lisenziya kimi fərqləndirilir. Lisenziyaların verilməsi (alınması) qaydası milli qanunçuluq normaları ilə nizama salınır. Lisenziyalaşdırma müvəqqəti tədbir kimi sayılsa da, o, xarici ticarət əməliyyatlarının tənzimlənməsinə təsir edən bir alətdir.

Dünya ticarəti təcrübəsi göstərir ki, lisenziyalaşdırma xarici valyutanın xərclənməsinə nəzarət məqsədilə istifadə olunur. O, həm də daxili bazarın

tələbinin ödənilməsini təmin edən məhsul ixracını məhdudlaşdırma məqsədini güdür, əks təqdirdə daxili bazarda həmin məhsulun qiyməti qalxa bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında malların və xidmətlərin beynəlxalq alqı-satqısı üzrə kontragentlər şəfətində çıxış edən BMT sisteminin ixtisaslaşmış idarələri yaxından iştirak edirlər. BMT sisteminin kontragentlər şəfətində çıxış edən bu idarələr dünya bazarında kifayət qədər iri alıcı şəfətində çıxış etməyə başladılar. Məsələn, investisiya obyektlərinin tikintisini həyata keçirən təşkilatlar sırasına PROON və YUNİDO kimilərini aid etmək olar.

PROON 1966-cı ildən fəaliyyət göstərir. Onun çoxtərəfli iqtisadi və texniki yardım göstərmək üzrə xüsusi əməli fəaliyyəti maliyyələşdirmək fondu vardır. Onun maliyyələşdirmə fondu BMT çərçivəsində texniki əməkdaşlıq sistemi iştirakçıları olan dövlətlərdən alınan könüllü üzvlük haqqı hesabına yaradılır. PROON həmin sistem üzrə texniki yardım həcmi və istiqamətlərini tənzimləyən əsas orqan hesab edilir. Onun pul fondu texniki yardım alan ölkələr arasında bölüşdürülür. PROON texniki yardımı innovasiya işlərinin aparılması ərafəsində həyata keçirir, tikintisi isə yardım alan ölkənin hesabına ödənilir. Lakin son zamanlar PROON bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə iri sənaye obyektlərinin tikintisini 10 mln. dollardan artıq məbləğlə özü maliyyələşdirməyə və təşkil etməyə başlamışdır.

Çox hallarda layihələrin bilavasitə icraçısı şəfətində BMT sisteminin digər ixtisaslaşdırılmış təşkilatları da çıxış edirlər, o cümlədən:

YUNİSEF – Uşaq Fondu;

PROON – İnkişaf Proqramı;

FAO – Beynəlxalq Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı;

YUNİDO – Sənaye İnkişaf Təşkilatı;

YUNKTAD – Ətraf Mühitə Qorunması Proqramı;

YUNESKO – Təhsil, Elm və Mədəniyyət Məsələləri üzrə Təşkilat;

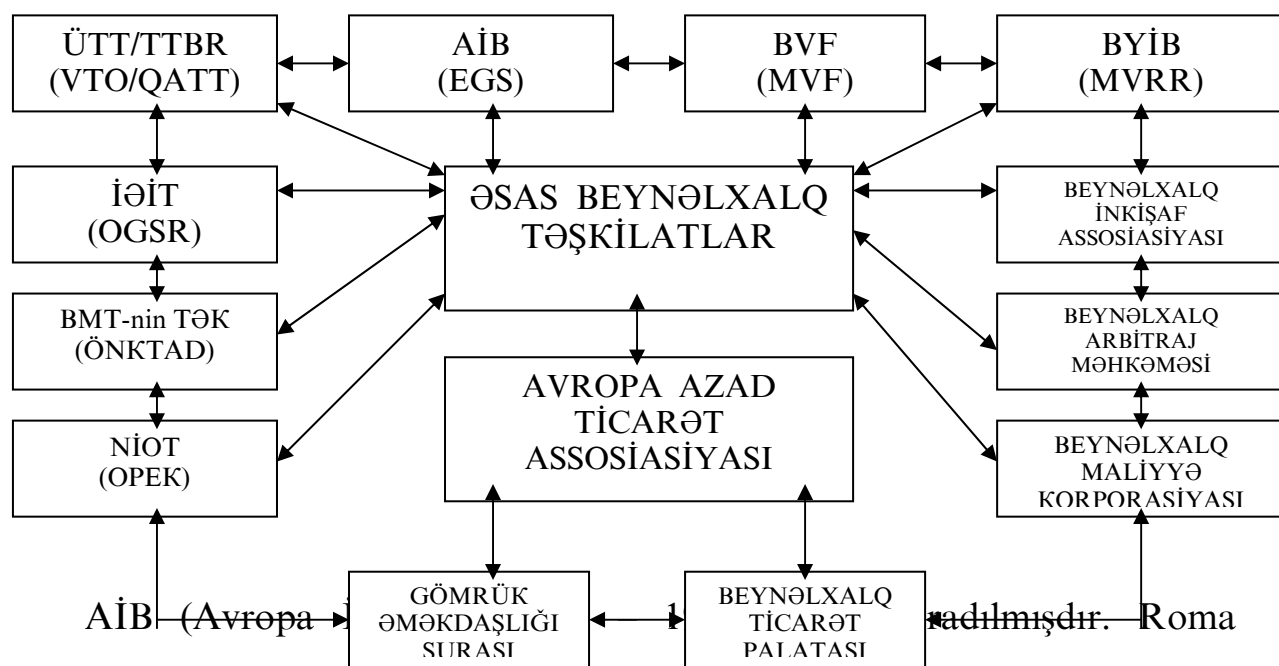
MOT – Beynəlxalq Əmək Təşkilatı.

Dünya ölkələri üzrə xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən beynəlxalq təşkilatlar bir-birindən fərqlənən bir çox vacib funksiyaları yerinə yetirirlər. Bu təşkilatların strukturunun sxemi aşağıda verilmişdir. (1-ci şəkil):

Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) – 947-ci ildə Cenevrədə ABŞ da daxil olmaqla, 23 ölkənin iştirakı ilə GATT (Ceneral Agreement on Tariffs And Trade) Ticarət və Tariflər haqqında Baş Sazişin imzalanması ilə yaranmış və 1994-cü ildən bu təşkilat Ümumdünya Ticarət Təşkilatı adı altında fəaliyyət göstərir.

Bu gün ÜTT-i dünya ticarətinin 85% -ni əhatə edən 153 ölkəni özündə birləşdirən bir təşkilat olmuşdur. Azərbaycan Respublikası 1997-ci ildən Ümumdünya Ticarət Təşkilatında müşahidəçi statusu ilə iştirak edir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət dairəsində əsas beynəlxalq təşkilatların təşkilati-idarəetmə strukturu

AİB (Avropa) müqaviləsinə əsasən, bu təşkilata 6 Qərbi Avropa ölkəsi daxil edilmişdir. Sonrakı inkişaf prosesində üzv ölkələrin sayı 15-ə çatmışdır. Aİ-nin fəaliyyəti nəticəsində artıq 60-cı illərdən bəri bu ölkələr arasında vahid gömrük ittifaqı yaradılmış, üçüncü ölkəyə münasibətdə vahid gömrük tarifi müəyyənləşdirilmiş, gömrük rüsumları və qarşılıqlı ticarətdə kəmiyyət məhdudiyyətləri ləğv edilmişdir. Bu ölkələrdə faktiki olaraq vahid maliyyə

sistemi fəaliyyət göstərir. Belə ki, AİB ölkələrindən hər biri bu və ya digər ölkələrdə özlərinin kommersiya banklarının filiallarını açmaq iqtidarındadırlar. 1999-cu ilin yanvar ayının 1-dən bu ölkələrdə vahid valyuta – «avro» tətbiq edilməyə başlanmışdır.

BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu) – 22 iyun 1944-cü ildə Bretton – Vudada (ABŞ-da) yaradılmış, beynəlxalq ticarətin və valyuta sahəsində əməkdaşlığın inkişafına təsir göstərən Dövlətlərarası Valyuta-Kredit Təşkilatı kimi fəaliyyət göstərir. Azərbaycan 18 sentyabr 1992-ci il tarixdən BVF-nin üzvüdür.

BYİB (Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı) – 1944-cü ildə Bretton Vuds Müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. VYİB inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inkişafın investisiya proqramının həyata keçirilməsi üçün köməklik etmək məqsədi ilə həmin ölkələrə vəsait təklif edir. VYİB -Dövlətlərarası Maliyyə-Kredit Təşkilatı kimi aşağıdakıları həyata keçirir:

- beynəlxalq ticarətin inkişafına təsir göstərir;
- ödəniş balanslarını dəstəkləyir;
- ölkələrin iqtisadi inkişafını stimullaşdırır.

BYİB-nin üzvləri yalnız o dövlətlər ola bilər ki, hansı ki, onlar əvvəlcədən BVF-nin üzvü olsunlar. 1999-cu ilin məlumatına görə, BYİB-nin sıralarına 180-dan çox dövlət daxil olmuşdur. Azərbaycan 1992-ci ildən bu təşkilatın üzvüdür.

İƏİT (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) – 1948-ci ildə Avropada müharibə illərindən sonra «Marşall Planı» adı altında amerikalıların iqtisadi və maliyyə köməklərindən səmərəli istifadə etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Faktiki olaraq İƏİT 1961-ci il müvafiq Konvensiyanın imzalanmasından sonra təşkil olunmağa başlamışdır. İƏİT-nin əsas məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- optimal iqtisadi inkişaf yollarının axtarılmasına təsir göstərmək;
- üzv olan ölkələrdə maliyyə möhkəmliyini qoruyub saxlamaqla əhalinin yaşayış səviyyəsini qaldırmaq və məşğulluğunu artırmaq;

- üzv ölkələrin siyasi koordinasiya vasitəsilə İƏİT regionunda sosial və iqtisadi nailiyyətlərə nail olmaq;

- Avropanın postsosialist və inkişaf etməkdə olan ölkələrə İƏİT-in üzv dövlətlərinin köməklik etməyə razılıqları.

Hal-hazırda 30-dan artıq dövlət İƏİT-in üzvüdür.

BMT-nin YUNKTAD (BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı) – BMT-nin Baş Assambleyasının orqanı olmaqla, Beynəlxalq Ticarət Təşkilatı statusuna malik deyildir. Bu təşkilat 1964-cü ildə yaranmış və artıq onun 170-dən çox üzv-ölkəsi vardır. Təşkilatın əsas məqsədi:

- beynəlxalq ticarətin inkişafına təsir göstərmək;
- ölkələrarası bərabərhüquqlu qarşılıqlı mənafə baxımından əməkdaşlığa nail olmaq;
- beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin funksiyalaşdırılması sahəsində müxtəlif təkliflər işləyib hazırlamaq.

Bu təşkilatın əsas ali idarəetmə orqanı Ticarət və İnkişaf üzrə Şuradır ki, bunun da tərkibinə 6 komitə daxil edilir.

NİÖT (Neft İxrac edən Ölkələr Təşkilatı) – dövlətlərarası iqtisadi-siyasi təşkilat olub, 1960-cı ildə Bağdad Konfransında yaradılmışdır. Bu təşkilatın əsas Nizamnaməsi 5 il keçdikdən sonra Karakasda qəbul edilmişdir. NİÖT aşağıdakı əsas məqsədləri həyata keçirir:

- üzv-ölkələrin neft siyasətinin koordinasiyasını və unifikasiyasını;
- iştirakçı dövlətlərin maraqlarını qorumaq məqsədi ilə bir qədər səmərəli şəxsi və kollektiv vəsaitlərin təyini;
- dünya neft bazarında qiymətlərin dəyişdirilməzliyinin qorunub saxlanması üçün yolların axtarılıb tapılması;
- neft istehsal edən ölkələrin gəlirlərinin möhkəmliyini təmin etmək;
- ətraf mühitin hərtərəfli qorunması üzrə tədbirlərin keçirilməsi.

Müasir dövrdə NİÖT-un tərkibinə 12 dövlət daxildir. Əlcəzair, Venesuela, Qabon, İndoneziya, İraq, İran, Qatar, Küveyt, Liviya, Nigeriya, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı.

BİA (Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası) – 1960-cı ildə xüsusi olaraq inkişaf etməkdə olan BYİB-nin üzv ölkələrinə güzəştli şərtlərlə kreditlər və istiqrazlar vermək məqsədi ilə yaradılmışdır. Assosiasiyanın 4 əsas maliyyə mənbəyi vardır. Bunlara:

- BYİB-in mənfəəti;
- üzv ölkələrin xüsusi üzvlük haqları;
- imkanlı üzv-ölkələrin xüsusi üzvlük haqları;
- əvvəl verilmiş kreditlərin qaytarılması.

3 ildə bir dəfə kreditor ölkələr qrupu, hansı ki, 34 ölkəni özündə birləşdirir, Assosiasiyaya əhatəli vəsaitlər cəlb etmək məqsədi ilə özlərinin səlahiyyətli nümayəndələrini bir yerdə yığaraq məsləhətləşmələr keçirirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə Azərbaycan Respublikasının dünyanın bir sıra dövlətləri ilə ticarət əlaqələri sürətlə artmışdır. Belə ki, 2010-cu ildə Azərbaycan dünyanın 145 ölkəsi ilə ticarət əlaqələri qurmuşdur ki, onun da dövriyyəsi 25,1 milyard dollar təşkil etmişdir.

2.2.Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası və strukturu

Azərbaycanda kifayət qədər ixtisaslı kadrın olması və ölkənin böyük enerji, mineral resursları, nadir iqlimin potensialı ona milli iqtisadiyyatın sürətlə inkişaf etdirilməsi və qarşılıqlı faydalı şərtlərlə dünya ölkələri ilə iqtisadi ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və eləcə də xarici investisiyanın ölkəyə axını üçün əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra xarici iqtisadi siyasətini artıq özü müəyyən etməyə başlamışdır.

Ölkəmizin Asiya və Avropanın kəsişməsində çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

2008-ci ildə Azərbaycanın 107 ölkə ilə aparılmış ticarət (idxal-ixrac) əməliyyatlarının həcmi 2 milyard 132.1 milyon ABŞ dolları məbləğində olmuşdur.

Aşağıdakı cədvəldə göstərilən kimi, xarici ticarət dövriyyəsinin 1 milyard 197.8 milyon dollarını (56.2 %-ni) ölkədən ixrac olunmuş mallar, 934.3 milyon dollarını (43.8 %-ni) ölkəmizə idxal edilmiş mallar təşkil etmiş, 263.5 milyon dollarlıq müsbət saldo yaranmışdır.

Cədvəl 1

1991-2008-ci illərdə xarici ticarət əlaqələrinin dinamikası (min ABŞ dolları)

İllər	Dövriyyə	İdxal	İxrac
1991	4002234,3	1881266,2	2120968,1
1992	2423835,0	939862,0	1483973,0
1993	1353467,1	628806,0	724661,1
1994	1430644,7	777910,5	652734,2
1995	1304856,5	667657,2	637199,3
1996	1591881,8	960636,3	631245,5
1997	1575652,9	794343,2	781309,7
1998	1682647,9	1076497,4	606150,5
1999	1965552,4	1035888,8	929663,6
2000	2917291,1	1172071,2	1745219,9
2001	3745313,5	1431107,4	2314206,1
2002	3832883,7	1665484,0	2167399,7
2003	5216558,9	2626181,1	2590377,8
2004	7131365,1	3515930,0	3615435,1
2005	8558373,2	4211222,0	4347151,2

2006	11638908,7	5266743,7	6372165,0
2007	11770570,8	5712170,7	6058400,1
2008	54919700,0	7163500,0	47756200,0

Bu ölkələrdən ixracda əsasən ABŞ, İsrail, Rusiya, İran, Çili, İtaliya, Türkiyə, Gürcüstan, idxalda isə Rusiya, Türkiyə, Almaniya, Çin, Böyük Britaniya, Qazaxıstan, Ukrayna, ABŞ, Yaponiya, Fransa fərqlənmişlər.

Son dövrlərdə idxal və ixrac əməliyyatlarında üstünlük tədricən MDB ölkələrindən Uzaq xarici ölkələrə doğru inkişaf etmişdir. İqtisadi subyektlər MDB-dən kənar ölkələrə meyillidir. MDB dövlətləri arasında ixracda Rusiya və Gürcüstan üstünlük təşkil edirdisə, idxalda Rusiya, Qazaxıstan, Ukrayna böyük üstünlüyə malikdir. Uzaq xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinə aşağıda təqdim edilən cədvəldə baxdıqda isə illər üzrə artım meyli müşahidə olunur:

	Ticarət dövriyyəsi		İdxal		İxrac		Saldo	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Cəmi:	54 925,49	20 818,23	7 169,45	6 119,73	47 756,04	14 698,50	40 586,59	88578,77
MDB	3 416,64	2 961,60	2 288,20	1 825,63	1 128,44	1 135,97	-1 159,76	-689,66
<i>faizlə xüsusi çəkisi</i>	6,22	14,23	31,92	29,83	2,36	7,73		
o cümlədən								
Belarus	94,90	141,83	89,69	136,66	5,21	5,17	-84,48	-131,49
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	2,78	4,79	3,92	7,49	0,46	0,46		
Qazaxıstan	490,08	205,77	199,83	63,62	290,25	142,15	90,42	78,53
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	14,34	6,95	8,73	3,49	25,72	12,51		
Qırğızıstan	4,93	5,31	1,34	0,75	3,59	4,56	2,25	3,81
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	0,14	0,18	0,06	0,04	0,32	0,40		
Moldova	6,44	6,66	6,12	2,91	0,32	3,75	-5,80	0,84
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	0,19	0,23	0,27	0,16	0,03	0,33		
Özbəkistan	29,89	18,14	22,44	12,37	7,45	5,77	-14,99	-6,60
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	0,88	0,61	0,98	0,68	0,66	0,51		
Rusiya	1 932,45	1 815,88	1 349,56	1 070,93	582,89	744,95	-766,67	-325,98
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	56,56	61,31	58,98	58,66	51,65	65,58		
Tacikistan	46,10	8,84	0,50	0,74	45,60	8,10	45,10	7,36

<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	1,35	0,30	0,02	0,04	4,04	0,71		
Türkmənistan	72,49	63,47	51,49	25,99	21,00	37,48	-30,49	11,49
<i>MDB üzrə faizlə xüsusi çəkisi</i>	2,12	2,14	2,25	1,42	1,86	3,30		
Ukrayna	739,36	695,70	567,23	511,66	172,13	184,04	-395,10	-327,62

Cədvəl 2

**Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində MDB dövlətlərinin payı
(milyon ABŞ dolları ilə)**

Son 5 ildə Azərbaycanda iqtisadiyyatın həcmnin 2,7 dəfə artması potensial əməkdaşlığı daha da genişləndirməyə imkan verir. Ötən il ölkəmizin əmtəə dövriyyəsi böyük sürətlə 50%-dən çox artmışdır. İnfrastruktur və digər layihələrin uğurla icraçısı kimi xarakterizə edilən Azərbaycanın iqtisadiyyatının dinamik inkişafı Avropa Birliyi ölkələri ilə ticarət əlaqələrini daha da genişləndirilməsini stimullaşdırır. Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin 53,3%, o cümlədən idxalın 28%-i, ixracın 56,8%-i məhz Avropa Birliyi ölkələrinin hesabına formalaşmışdır.

Müasir dövrdə ölkənin xarici ticarətinin coğrafiyası getdikcə daha geniş əraziləri əhatə etməklə yanaşı, mövcud regional qruplaşmalar çərçivəsində bir sıra xüsusiyyətlərin meydana çıxması ilə səciyyələnir.

Aşağıdakı cədvəllərdən müşahidə etmək olar ki, 2008-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 29 milyard 12 milyon 757 min ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 2 milyard 33 milyon 655 min ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 26 milyard 979 milyon 102 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət saldosu müsbət 24 milyard 945 milyon 446 min ABŞ dolları olmuşdur.

2007-ci illə müqayisədə, 2008-ci ildə Avropa Birliyi ölkələri ilə xarici ticarət dövriyyəsi 7,7 dəfə artmışdır.

2008-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 52,8%, o cümlədən idxalda 28,4%, ixracda isə 56,5% təşkil etmişdir.

Cədvəl 3

Xarici ticarət dövriyyəsində Avropa Birliyi ölkələrin xüsusi çəkisi (min ABŞ dolları ilə)

Ölkələr	İxrac	%-lə çəkisi	İdxal	%-lə çəkisi	Dövriyyə	%-lə çəkisi
İtaliya	19 220 143,80	40,25	188 508,90	2,63	19 408 652,7	35,34
Fransa	2 322 667,80	4,86	132 731,40	1,85	2 455 399,2	4,47
İspaniya	1 497 693,40	3,14	28 047,20	0,39	1 525 740,6	2,78
Niderland	1 353 423,00	2,83	80 292,10	1,12	1 433 715,1	2,61
Birləşmiş Krallıq	925 926,10	1,94	385 934,40	5,39	1 311 860,5	2,39
Almaniya	205 485,60	0,43	598 570,20	8,36	804 055,8	1,46
Finlandiya	160 782,20	0,34	245 909,70	3,43	406 691,9	0,74
Yunanıstan	290 884,30	0,61	6 614,40	0,09	297 498,7	0,54
Portuqaliya	260 991,80	0,55	4 566,30	0,06	265 558,1	0,48
Bolqarıstan	194 441,20	0,41	17 090,60	0,24	211 531,8	0,39
Rumıniya	161 077,90	0,34	40 372,80	0,56	201 450,7	0,37
Polşa	89 924,60	0,19	32 087,50	0,45	122 012,1	0,22
Malta	113 450,50	0,24	183,2	0,00	113 633,7	0,21
Sloveniya	82 121,40	0,17	3 744,30	0,05	85 865,7	0,16
İsveç	62 841,90	0,13	22 538,10	0,31	85 380,0	0,16
Avstriya	2 629,50	0,01	70 746,20	0,99	73 375,7	0,13
Belçika	1 061,00	0,00	59 778,30	0,83	60 839,3	0,11
Litva	5 318,40	0,01	20 961,10	0,29	26 279,5	0,05
Kipr	23 422,60	0,05	1 262,30	0,02	24 684,9	0,04
Çex Respublikası	1,7	0,00	21 347,20	0,30	21 348,9	0,04
Danimarka	16,5	0,00	18 498,00	0,26	18 514,5	0,03
Macarıstan	6,2	0,00	17 079,90	0,24	17 086,1	0,03
Slovakiya	55	0,00	13 718,70	0,19	13 773,7	0,03
İrlandiya	0	0,00	12 314,50	0,17	12 314,5	0,02
Latviya	3 974,60	0,01	3 883,30	0,05	7 857,9	0,01
Estoniya	761,1	0,00	5 417,10	0,08	6 178,2	0,01
Lüksemburq	0	0,00	1 458,00	0,02	1 458,0	0,00
Digər	20 777 127,3	43,51	5 129 814,6	71,61	25 906 941,9	47,17

Cəmi:	47 756 229,4	100,0	7 163 470,3	100,0	54 919 699,7	100,0
--------------	---------------------	--------------	--------------------	--------------	---------------------	--------------

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Avropa Birliyi ölkələri ilə ticarət əlaqələrində əsas yeri maşınlar, mexanizmlər, elektrotexnika avadanlıqları, xam neft, kimya sənayesi məhsulları, nəqliyyat vasitələri, az qiymətli metallar və s. üstünlük təşkil edir.

Cədvəl 4

Avropa Birliyi ölkələri ilə idxal və ixrac olunan əsas mallar

Malların adları	min ABŞ dolları	%-lə
İdxal (2008)		
Maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıq, aparatura	1 004 323,5	49,4
Azqiymətli metallar və onlardan hazırlanmış məmulatlar	178 942,0	8,8
Kimya sənayesi məhsulları	123 425,0	6,1
Quru nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri	56 466,7	2,8
Müxtəlif sənaye malları	29 425,5	1,4
Digər	641 072,9	31,5
Cəmi:	2 033 655,6	100,0
İxrac (2008)		
Xam neft	26 334 621,2	97,61
Digər	644 480,9	2,39
Cəmi:	26 979 102,1	100,00

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata görə, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 20818,23 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 6119,73 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 14698,50 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə müsbət 8578,77 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

Cədvəl 5

2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsində xüsusi çəkisi olan ölkələr

İxracda			İdxalda		
Milyon ABŞ dolları ilə		Faizlə	Milyon ABŞ dolları ilə		Faizlə
İtaliya	3 788,44	25,77	Rusiya	1 070,93	17,50

ABŞ	1 746,81	11,88	Türkiyə	905,98	14,80
Fransa	1 326,11	9,02	Almaniya	550,97	9,00
İsrail	1 236,20	8,41	Ukrayna	511,65	8,36
Rusiya	744,95	5,07	Çin	484,82	7,92
Tayvan	680,39	4,63	Böyük Britaniya	274,77	4,49
Kanada	660,65	4,49	ABŞ	264,22	4,32
İndoneziya	587,48	4,00	Yaponiya	146,21	2,39
Malayziya	395,01	2,69	İtaliya	142,12	2,32
Gürcüstan	387,56	2,64	Belarus	136,66	2,23
Digər	3 144,90	21,40	Digər	1 631,40	26,67
Cəmi	14 698,50	100,00	Cəmi	6 119,73	100,00

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2010-cu ilin I rübü ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 5667,67 milyon ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1158,41 milyon ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 4509,26 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 112 ölkə ilə ticarət sahəsində əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 3350,85 milyon ABŞ dolları olmuşdur.

2009-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, 2010-cu ilin I rübü ərzində Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi 48,85%, o cümlədən ixrac 81,65% artmış, idxal isə 12,6% azalmışdır.

Xarici ticarətin inkişafın dinamikası və meyillərinin kompleks tədqiqatı zamanı ixrac-idخال əməliyyatlarının ölkə-coğrafi strukturunun öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici ticarətin, xüsusilə də ixracın coğrafiyasına görə xarici ticarət münasibətlərindəki prioritetlər barədə fikir yürütmək olar.

Cədvəl 6

2010-cu ilin I rübü ərzində Azərbaycan Respublikasının əsas ticarət tərəfdaşları					
İxracda			İdxalda		
Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi ixracda xüsusi çəkisi, faizlə		Milyon ABŞ dolları ilə	Ümumi idxalda xüsusi çəkisi, faizlə	
İtaliya	1 764,44	39,13	Rusiya	213,45	18,43
İsrail	347,44	7,71	Çin	130,63	11,28
Fransa	318,21	7,06	Türkiyə	127,70	11,02
İndoneziya	272,27	6,04	Ukrayna	86,89	7,50

ABŞ	200,46	4,45	Almaniya	77,43	6,68
Xorvatiya	182,59	4,05	Böyük Britaniya	58,26	5,03
Ukrayna	153,10	3,40	Qazaxıstan	43,65	3,77
Hindistan	152,34	3,38	ABŞ	32,95	2,84
Malayziya	143,48	3,18	Belarus	29,40	2,54
Rusiya	132,59	2,94	Fransa	29,24	2,52
Digər	842,34	18,68	Digər	328,81	28,38
Cəmi	4 509,26	100,00	Cəmi	1158,41	100,00

İdxal-ixracın strukturunda maşınlar, mexanizmlər, elektrotexniki avadanlıqlar, aparaturlar, bitki mənşəli məhsullar, mineral məhsullar, hazır ərzaq məhsulları, spirtli və spirtsiz içkilər, sirkə, tütün, kimya sənayesi məhsulları, plastik kütlələr, kauçuk, rezin, onlardan hazırlanan məmulatlar, daş, gips, sement, slyuda, keramika və şüşə məmulatları, quru yol nəqliyyat vasitələri, uçan aparatlar, üzən nəqliyyat vasitələri, optik fotoqrafik ölçü, nəzarət, tibbi alət və aparatlar, saatlar, musiqi alətləri üstünlük təşkil edir.

Beləliklə, ölkələr beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və eləcə də elmi-texniki əməkdaşlıq etmək yolu ilə öz milli iqtisadiyyatının dirçəldilməsi üçün qarşıya çıxan problemləri həll etməklə istehsalın səmərəliliyini artırmaq, elm və texnikanı daha da inkişaf etdirmək yollarını axtarırlar. Bütün bunlara nail olmaq üçün ölkəmiz beynəlxalq iqtisadi və o cümlədən ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsinə və inkişafına çalışmaqla beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən yararlanmalıdır.

Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas prioritetlərindən biri də qeyri-neft sektorunun, xüsusilə də aqrar bölmənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsidir. Bu məqsədlə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi və ixracının genişləndirilməsi məqsədilə ölkəmizdə kompleks dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilir. Hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün sərf olunan yanacaq və motor yağlarının, mineral gübrələrin 50% güzəştə satılması, toxum və tinglərə görə subsidiyaların ödənilməsi, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların

güzəştli şərtlərlə texnika və texnoloji avadanlıqlarla təmin edilməsi, damazlıq heyvandarlığın inkişaf etdirilməsi üçün lizinq xidmətlərinin göstərilməsi, buğda istehsalçılarına səpilən hər hektar sahəyə görə əlavə 40 manat yardımın verilməsi, 2014-cü ilə qədər kənd təsərrüfatı mülkiyyətçilərinin torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergiləri ödəməkdən azad edilməsi belə tədbirlərdəndir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ixracatında mineral məhsulların xüsusi çəkisi çox olmasına baxmayaraq qeyri-neft sektorunun çoxçeşidliliyi kiçik və orta sahibkarlığın sürətli inkişafının məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Ədalətlə qeyd etməliyik ki, hələ də ixracatımızda mineral məhsulların payı yüksək olaraq qalmaqdadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın idxalında bu gün mövcud olan məhsulları, orta və kiçik sahibkarlığın bundan sonrakı inkişafına nail olmaqla qısa zamanda ixrac döümlü məhsullara çevirmək mümkündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda ÜDM-in ümumi həcmində neft sektorunun xüsusi çəkisinin 53,1% olması, ixracın 84%-nin neft və neft məhsullarının payına düşməsi, milli iqtisadiyyatın “Holland sindromu” xəstəliyinə tutulması ehtimalının istisna olunmaması, torpaqlarımızın 20%-nin işğal altında olması, ölkədə hər səkkiz nəfərdən birinin qaçqın olması ölkəmizin ÜTT-yə İEOÖ statusu ilə üzv qəbul olunmasını əsaslandıran arqumentlər kimi istifadə oluna bilər. Ən pis halda uzunmüddətli keçid dövrü ərzində (10-15 il) respublikamıza bu statusun verilməsinə nail olmaq lazımdır. Eyni zamanda bütövlükdə İEOÖ statusunun alınması mümkün olmadıqda, bir sıra mühüm sahələrdə (məsələn: kənd təsərrüfatı) bu statusun əldə olunması tələb olunmalıdır. YUNKTAD ekspertlərinin rəyinə görə bu mümkün ola bilər. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı statusu araşdırılmalı, bu statusun Azərbaycan üçün əhəmiyyəti tədqiq edilməlidir.

ÜTT-yə üzvolma danışıqları zamanı kənd təsərrüfatının ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsi olması, aqrar sektorun yaxşı ənənələrinin olması, bu sahənin inkişafı üçün əlverişli aqroiqlim ehtiyatlarının mövcudluğu, ölkə əhalisinin yarıdan çoxunun kənd yerlərində yaşaması faktları xüsusi vurğulanmalıdır. Məlum olduğu

kimi, həm ÜTT-yə üzvolma zamanı aparılan danışıqlarda, həm də bütövlükdə ÜTT çərçivəsində həyata keçirilən ticarət danışıqlarında ən çox mübahisə doğuran sahə kənd təsərrüfatı hesab olunur. Bunu son dövrlərdə üzv olmuş ölkələrin təcrübəsi, eləcə də Kankun və Honkonqda keçirilmiş Nazirlər Konfransları bir daha təsdiqləyir.

ÜTT üzvləri tərəfindən təqdim olunmuş suallara verilmiş cavablar Azərbaycanın xarici ticarət rejimi haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmışdır. Bunun sübutu kimi hər yeni təqdim olunmuş suallar toplusunda sualların sayının azalmasını qeyd etmək olar.

İqtisadi həyatın beynəlmilləşməsi, Azərbaycanın ağır şərtlər altında gedən müasir dünya ilə integrasiyasının bütün istiqamətləri yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, yeni problemlər, bəzən də təhlükələr yaratmaqdadır. Bu imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, mövcud problem və təhlükələrin vaxtında aşkara çıxarılıb öyrənilməsi bu gün Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

III FƏSİL. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi

3.1 Davamlı iqtisadi inkişaf baxımından Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsi sisteminin inkişaf prioritetləri.

Milli iqtisadiyyatın fəaliyyətinin uzunmüddətli dövrdə davamlı və dayanıqlı olması onun suverenliyinin və müstəqilliyinin təminatçısı olduğundan daim aktuallığını saxlayıb və öz əksini dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdə tapır.

Milli iqtisadiyyatın sivil təsərrüfatçılıq sisteminə integrasiya olunması, iqtisadi münasibətlərdə baş verən müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə, ilk növbədə, tam hüquqi-iqtisadi, idarəçilik baxımından qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, bazar infrastrukturlarının formalaşdırılmasının yə onların çevik fəaliyyət mexanizminin yaradılması əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasının. ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində ölkənin bir çox beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirakı, regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığa qoşulması, ayrı-ayrı ölkələrlə bağlanmış ticarət müqavilələri və Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemindən (GSP) istifadə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan respublikasında xarici ticarət siyasətinin genişləndirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- **beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak;**
- *regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığına qoşulma;*
- **çoxtərəfli və ikitərəfli ticarət sazişləri;**

- əlaqəli qanunvericilik aktlarının qəbulu və onlarda müvafiq dəyişikliklər;

- sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi.

Beynəlxalq ticarət təşkilatlarında iştirak - 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan beynəlxalq hüququn tam səlahiyyətli subyekti kimi beynəlxalq münasibətlər sisteminə qoşulmuş, iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması istiqamətində mühüm qərarlar qəbul etmiş və respublikanın xarici ticarət siyasəti liberal olaraq müəyyən edilmişdir. Bunun nəticəsi olaraq da 1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycan bir neçə beynəlxalq xarici ticarət təşkilatlarına müraciət etmiş və əksər təşkilatlar tərəfindən üzv olaraq qəbul edilmişdir. Digər təşkilatlarla isə danışıqlar davam etdirilir.

Azərbaycanın üzv olduğu beynəlxalq ticarət təşkilatlarına Ümumdünya Gömrük Təşkilatını və BMT-nin İnkişaf və Əməkdaşlıq üzrə Konfransını (UNCTAD) misal göstərmək olar. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) 1997-ci ildən başlayan üzvləmə istiqamətində işlər isə hal-hazırda da davam edir.

ÜTT - Azərbaycan artıq 4 ölkə ilə (Türkiyə, Oman, BƏƏ, Gürcüstan) ikitərəfli danışıqları başa çatdırmış, 12 ölkə (ABŞ, AI, Hindistan, Tayvan, Braziliya, İsveçrə, Yaponiya, C.Koreya, Norveç, Kanada, Ekvador, Şri-Lanka) ilə isə ikitərəfli danışıqlar davam etməkdədir.

Regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlığı - Hal-hazırda **Azərbaycan** İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT), İslam Əməkdaşlığı Təşkilatının, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının, GÜAM və MDB-nin üzvüdür.

(İƏT) - Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi integrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional integrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (İƏT). Azərbaycan Respublikasının İƏT-lə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur. 1992-ci ilin noyabrında İƏT-nin Nazirlər Şurasının növbədənəkar iclasında 7 dövlət (Azərbaycan, Əfqanıstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan və Qırğızıstan) üzvlüyünə qəbul edildi. 2010-cu ildə İƏT ölkələrinin Azərbaycan idxalındakı payı 18,4, ixracda isə 3,2 faiz təşkil etmişdir.

(İƏT) - Tarixi keçmiş, dini, mədəni və mənəvi dəyərləri ilə islam dünyasının ayrılmaz hissəsi olan Azərbaycanın 1991-ci ilin dekabr ayında İslam Konfransı Təşkilatına (İKT) üzv olması beynəlxalq aləmdə respublikamızın qarşısında yeni üfüqlər açdı. Bu təşkilata üzv olan ölkələr eyni zamanda Azərbaycanın güclü xarici ticarət müttəfiqləridir. Beləki, bu təşkilata üzv olan 56 ölkənin Azərbaycanın idxalında payı isə 2010-cu ildə 20,1 faiz, ixracında isə 12,4 faiz təşkil etmişdir.

QDİƏT- Azərbaycan QDİƏT-in yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyannaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Respublikamızın QDİƏT-də iştirakının əsas məqsədləri təşkilatın əhatə etdiyi regionda malik olduğu rolunun möhkəmləndirilməsindən, Avropaya inteqrasiya siyasətini bütün ölçülərdə həyata keçirməsindən, Azərbaycanın tranzit potensialının gücləndirilməsindən, regionun dövlətləri ilə çoxtərəfli əməkdaşlıq mexanizminin qurulmasından ibarətdir. Azərbaycan Albaniya və Ermənistan istisna olmaqla digər QDİƏT ölkələri ilə Ticarət İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Sazişlər imzalamışdır.

MDB - Azərbaycan MDB-yə 1993-cü ilin sentyabr ayının 24-də üzv olmuşdur. Azərbaycan keçmiş SSRİ ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı maraq prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Bu səbəbdən təsərrüfat və iqtisadi əlaqələrin, əməli bazarların bəpə edilməsi və dərinləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan MDB ölkələri ilə çoxtərəfli və ikitərəfli əsasla bütün sahələrdə əməkdaşlığı davam etdirir. Azərbaycan Respublikası tərəfdən MDB çərçivəsində 141 sənəd imzalanmışdır. Onlardan 12-si ratifikasiya olunmuş, 75-i dövlətdaxili proseduralardan keçmişdir. MDB ölkələrinin 2010-cu ildə Azərbaycan idxalında payı 31,1, ixracında isə 9,3 faiz olmuşdur.

GUAM - Azərbaycan həmçinin ÖGUAM təşkilatının da üzvüdür. 1997-ci ilin oktyabr ayında Birgə Deklarasiya imzalanaraq GUAM-ın Məşvərət forumu elan edilmişdir. Azərbaycan ÖGUAM çərçivəsində imzalanmış bütün sənədlərə qoşulmuşdur. GUAM çərçivəsində ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın koordinasiyası Azərbaycana daimi neft istehlakçıları və onun ixracı üçün əlverişli marşrut əldə

etməyə imkan verir. Eyni zamanda Azərbaycanın bu ölkələrlə qeyri-neft sektoru üzrə ixracının həcmi də son illərdə yüksələn xətlə inkişaf edir. Beləki, Azərbaycanın 2010-cu ildə idxalının 7,9, ixracının isə 6,1 faizi GUAM ölkələrinin payına düşmüşdür.

Çoxtərəfli və ikitərəfli ticarət sazişləri - bu sazişləri 2 qrupa bölə bilərik:

- a) **Çoxtərəfli ticarət sazişləri.** Müstəqilliyimizi elan etdiyimiz tarixdən bu günə Azərbaycan 3 regional təşkilatla çoxtərəfli ticarət sazişi imzalamışdır.

Cədvəl

Azərbaycanın imzaladığı çoxtərəfli ticarət sazişləri

Çoxtərəfli Ticarət Sazişləri				
	Sazişin adı	Ol kənin adı	İmzalanm a tarixi və şəhər	Təsdiq edilib
1.	Avropa Birliyi və Azərbaycan arasında tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq Sazişi	Avropa Birliyi	1996-cı il 22 aprel	Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 8 oktyabr tarixli, 169-10 nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir
2.	GUAM iştirakçı-dövlətləri arasında azad ticarət zonasının yaradılmasına haqqında Saziş	GUAM	Yalta, 20 iyul 2002-ci il	Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2003-cü il tarixli 469-IIIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.
3.	MDB sərbəst ticarət zonasının yaradılmasına haqqında Saziş	MDB	Moskva, 15 aprel 1994-cü il	Azərbaycan Respublikasının 1996-cı il 8 oktyabr tarixli, 162-IO nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmişdir
Qeyd: Cədvəl Xarici İşlər və Ədliyyə Nazirliklərinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır				

- b) **İkitərəfli ticarət sazişləri.** 2012-ci ilin sonuna kimi Azərbaycan Respublikası 32 ölkə ilə ikitərəfli Hökumətlərarası ticarət sazişi imzalanmışdır. 10 ölkə ilə isə ikitərəfli azad ticarət sazişi imzalanmışdır. Bu ölkələr MDB-yə üzv olan ölkələrdir. Ümumilikdə 40-dan çox ölkə ilə, Rusiya Federasiyasının isə 10-dan çox subyekti ilə ticarət sahəsində müvafiq sazişlər (2 sayılı əlavə) imzalanmışdır.

Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi - Azərbaycan Respublikasında 2010-2011-ci illərdə bu istiqamətdə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin

inkişaf etdirilməsi, dövlət tənzimlənməsi sisteminin, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, maarifləndirmə, iş adamlarının işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, son illər ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. 2012-ci ildə ümumi daxili məhsulun həcmində özəl sektorun payı 85 faiz təşkil etmişdir. Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 faiz arasında dəyişir.

Məşğulluğun 74 faizi özəl sektor tərəfindən təmin edilmişdir. Ümumi vergi daxilolmalarında qeyri-dövlət sektorunun payı 81,5 faiz və özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 87,3 faizini təşkil etmişdir. 1 yanvar 2013-ci il tarixinə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 248120, xarici və birgə müəssisələrinin sayı 1083, kənd təsərrüfatında fərdi sahibkarların sayı 2451 olmuşdur.

Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən sahibkarlar tərəfindən istehsal edilən məhsullar üçün yeni bazarların tapılmasının stimullaşdırılması məqsədilə 2011-ci ildə Almaniyanın Berlin şəhərində keçirilmiş "Beynəlxalq Yaşıl Həftə-2011" sərgisində, Almaniyanın Nüumberq şəhərində keçirilmiş "Biofak" beynəlxalq orqanik məhsulların sərgisində, Moskvada Ümumrusiya Sərgi Mərkəzində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) 20 illiyinə həsr olunan Dövlətlərarası Sərgidə, Almaniyanın Köln şəhərində keçirilmiş "Anuqa Beynəlxalq Ticarət Sərgisi"ndə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin iştirakı təmin edilmiş və bu sərgilərdə ölkədə istehsal olunmuş geniş çeşiddə rəqabətqabiliyyətli məhsullar nümayiş olunmuşdur.

Bununla yanaşı 2011-ci il sentyabr ayının 27-də "Bakı Expo" Sərgi Mərkəzində Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 20-ci ildönümünə həsr olunmuş "Müstəqil Azərbaycan 20 ildə" Milli Sərgisində 130-dan çox

müəssisə, təşkilat və şirkət iştirak etmiş, 11 min kvadrat metr sahəni əhatə edən sərgidə Azərbaycanın son 20 ildə.

Respublikada innovativ və yüksək texnologiyalar əsasında rəqabətqabiliyyətli sənaye əldə etdiyi uğurlar nümayiş olunmuşdur. məhsulları istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq məqsədi ilə imzalanmış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli "Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında" və 2011-ci il 28 dekabr tarixli "Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında" Fərmanlarının icrası istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilməkdədir. "Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin "Bir pəncərə" prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 2 oktyabr tarixli 2458 nömrəli Sərəncamı əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 11 avqust tarixli 180 nömrəli qərarı ilə həmin tarixdən etibarən sahibkarlıq subyektlərinin nəzarət kitabçası ilə əvəzsiz təmin edilməsi həyata keçirilir.

"Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2011-ci il tarixli, 383 nömrəli Fərmanı ilə "Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin forması və aparılması qaydası haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmiş və 2011-ci il 1 may tarixdən sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestri fəaliyyətə başlamışdır.

Dövlət inzibatchılığında modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq "Dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərilməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanın tələbləri rəhbər tutularaq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011 -ci il 24 noyabr tarixli, 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş "Elektron xidmət növbəsinin Siyahısı"na sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlər də daxil edilmişdir.

Mənbə: *Diagram SKMF-nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır*

Bu cür tədbirlər isə sahibkarlarda Fondun verdiyi kreditlər barədə məlumatların artmasına, öz növbəsində onların qeyd olunan güzəştlərdən və imkanlardan istifadə səviyyəsinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Beləki, 2011-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində SKMF-yə müraciət etmiş sahibkarların investisiya layihələrinin məbləği 2,6 dəfə, o cümlədən sənaye məhsullarının istehsalı və emalı üzrə 1,6 dəfə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və email məhsulları üzrə isə 2,7 dəfə çox olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, SKMF tərəfindən regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi layihələrin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilməsidir. Beləki, 2012-ci ilin ilk 6 ayı ərzində maliyyələşdirilmiş 1402 investisiya layihəsindən yalnız 10,3 %-i (145 layihə) Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür. Yəni qeyd olunan dövr ərzində 1402 layihədən 89,7 %-i (1257 layihə) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Dəqiqdə vurğulamaq lazımdır ki, SKMF tərəfindən maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin miqdarında olduğu kimi məbləğində də regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin xüsusi çəkisi çox böyük olmuşdur.

Beləki, 2012-ci ilin ilk yarısında SKMF tərəfindən verilmiş ümumi güzəştli kredit məbləğinin (143,1 milyon manat) 72,7 %-i (103,5 milyon manat) regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinin təqdim etdiyi investisiya layihələrinin payına düşmüşdür.

Qeyd olunan dövr ərzində SKMF tərəfindən verilmiş güzəştli kreditlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü ilə bağlı diaqramla diqqət yetirincə məlum olur ki, Fond tərəfindən əsas prioritet sahə kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və email götürülmüşdür. Bu isə iqtisadi cəhətdən tamamilə doğrudur. Beləki Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi məlumata görə məşğul əhəlinin təqribən 38%-i kənd təsərrüfatı sektorunda çalışır və bu cür güzəştli kreditlər onların

fəaliyyətlərini genişləndirmələrinə və daha çox mənfəət əldə etmələrinə imkan verəcəyi qənaətinə deyik.

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) tərəfindən təkcə 2011-ci il ərzində yerli və xarici iş adamlarının və beynəlxalq tərəfdaşların iştirakı ilə 190 milli və beynəlxalq tədbir keçirilmişdir. Beləliklə, yerli sahibkarlar belə tədbirlər vasitəsilə istehsal etdikləri məhsulları çox rahatlıqla xarici bazarlara çıxarmaq məqsədilə sərfəli tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuşdur.

Beləki, qeyd olunan dövr ərzində sözügedən tədbirlər çərçivəsində təşkilatlar arasında 14 əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumları və müqavilə imzalanmış, yerli və xarici şirkətlər arasında müxtəlif sahələr üzrə ilkin razılıq əldə olunmuşdur.

Paralel olaraq Azərbaycan Respublikası *Sənaye və İqtisadiyyat* Nazirliyinin Bakı Biznes Tədris Mərkəzi (BBTM) tərəfindən aşağıdakı 4 istiqamət üzrə 53 biznes və korporativ tədris modulları hazırlamışdır:

- ümumi xarakterli; - infrastruktur xarakterli;

- funksional xarakterli; 1) məhsul istehsalı; 2) kooperativ; 3) Preferences

Ünvan: Bəndirli Professional gövətəli Daxili Cihazlar Sənaye Parkı

Qeyd olunduğu kimi, hal-hazırda dünyada 13 ölkə GSP tətbiq etsə də Azərbaycan Respublikası bu proqramların hamısından istifadə etmir.

Beləki, **Rusiya** və **Belarus** ilə Azərbaycan arasında qüvvədə olan sərbəst ticarət sazişlərində GSP-nin nəzərdə tutduğu güzəştlərdən daha artıq güzəştlər olduğundan Azərbaycanın bu ölkələrin GSP proqramlarına qoşulmasına ehtiyac qalmamışdır.

Eyni zamanda Azərbaycanın Avropa Birliyinin tətbiq etdiyi GSP+ proqramının benefisiarı olduğunu və Estoniya ilə Bolqarıstanın AB-nin üzvü olduqlarını nəzərə alaraq bu ölkələrin tətbiq etdikləri analoji proqramlara üzv olmağa ehtiyac qalmamışdır. Lakin, ölkəmiz Avstraliya və Y. Zelandiyanın GSP proqramlarından istifadə edə nilməməkdədir.

Azərbaycanın benefisiarı olduğu GSP təqdim edən ölkələrin dünyanın ümumi idaxlarında payı çox böyükdür. Beləki, Avropa Birliyinin 2010-cu ildə dünya

idxalında payı 33,9 %, ABŞ-ın payı 12,9%, Yaponiyanın payı 4,5%, Kanadanın payı 2,6%, Türkiyə və İsveçrənin payı isə 1,2% təşkil etmişdir. Bu isə həmin ölkələrin həqiqətən də kifayət qədər böyük bir bazar olduğu fikrini bir daha sübut edir.

Azərbaycan Avropa Birliyinin GSP və GSP+ proqramlarından istifadə səviyyəsi hələlik qənaətbəxş hesab edilə bilməz. Belə ki, Azərbaycan Avropa Birliyinin GSP proqramına 2001-ci ildə daxil edilmişdir. Lakin, Azərbaycan ixracatçıları bunlardan səmərəli şəkildə istifadə edə bilməmişlər. Beləki, AB-nin analoji proqramlarından maksimum istifadə səviyyəsi 2002-ci ildə 69,3% , 2011-ci ildə isə 13,5 : təşkil etmişdir.

Qlobal maliyyə böhranının 1-ci “dalğası”nın dünya iqtisadiyyatında ciddi mənfi nəticələr ortaya çıxardığı və 2-ci “dalğası”nın isə yaxın gələcəkdə dünya bazarlarına və beynəlxalq ticarətə çox böyük itkilər gətirəcəyinin ehtimal edildiyi bir vaxtda Avropa Birliyinin GSP+ proqramı ölkə üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2007-ci ildə ixrac edilən həmin mallar GSP+ çərçivəsində ixrac edilsəydi gömrük rüsumunun miqdarı sadəcə 150,2 min ABŞ dolları təşkil edərdi. Lakin GSP-dən istifadə səviyyəsi yalnız 11,3 faiz olmuş və 18 milyon ABŞ dolları həcmində əlavə gömrük rüsumu ödəmişdir.

Azərbaycan hökumətinin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan mənşəli məhsul ixracatçıları 1 yanvar 2009-cu il tarixindən GSP proqramından daha çox üstünlüklər təqdim edən Avropa Birliyinin digər GSP+ proqramından istifadə etmək hüququ əldə etmişlər. Avropa İttifaqının müvafiq qərarına əsasən bu proqramın benefisiarı olan ölkələr nəzərdə tutulmuş imtiyazlardan 1 yanvar 2012-ci il tarixinədək istifadə edə bilərdilər. Lakin, Avropa İttifaqının 2011/C 363/06 nömrəli qərarına əsasən 1 yanvar 2012-ci il tarixindən GSP+ proqramının benefisiarı olan ölkələr bu proqramdan növbəti 2 il ərzində istifadə etmək imkanı əldə etmişlər.

Bəs nədir GSP+ proqramını GSP-dən fərqləndirən əsas cəhət? Qeyd etməliyik ki, Avropa Birliyinin GSP+ proqramının əvvəlkindən əsas fərqi onun daha çox

güzəştlər təqdim etməsidir. Beləki, beynəlxalq ticarətin mal nomenklaturası üzrə 97 qrupdan 68-i gömrük rüsumundan tamamilə, 10 mal qrupu isə advalor gömrük tariflərindən azad edilmişdir. 11 mal qrupunda yer alan malların isə əksər hissəsi gömrük rüsumlarından azad edilmişdir. Digər 8 mal qrupunda yer alan malların isə az bir hissəsi gömrük rüsumlarından azad edilmişdir.

Cədvəl

GSP+ çərçivəsində Avropa Birliyinin bir sıra məhsullara tətbiq etdiyi gömrük rüsumları

<i>Məhsulun adı</i>	<i>Tətbiq olunan normal gömrük rüsumları</i>	<i>GSP+ çərçivəsində gömrük rüsumları</i>
Armut şirəsi	33,6% + 20,6€/100 kq	0+20,6€/100 kq
Alma püresi	24 % + 4,2€/1 00 kq	0+ 4,2€/1 00 kq
Mürəbbə və cəmlər	24 % + 4,2€/1 00 kq	0+ 4,2€/1 00 kq
Ərik şirəsi	16,8% + 20,6€/1 00 kq	0+ 20,6€/100 kq
Alma şirəsi	18%	0
Nar	8,8%	0
Xurma	7,7%	0
Fındıq	3,2%	0

Mənbə: *Avropa İttifaqının ixraca yardım (Export Helpdesk - www.exporthelpdesk.europa.eu) xidmətinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.*

GSP+ çərçivəsində məhsul ixracı zamanı güzəştlərdən istifadə etmək üçün **"Forma A"** mənşə sertifikatı təqdim olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Avropa Birliyi ölkələri ilə yanaşı, ABŞ-ın GSP proqramından istifadə edir. Ümumiyyətlə, ABŞ GSP proqramını 1 yanvar 1976-cı il tarixindən etibarən tətbiq edir. 19 dekabr 2008-ci il tarixli ABŞ Prezidenti Core Buşun qərarı ilə Azərbaycan ABŞ-ın GSP proqramına daxil edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-cu ildə ABŞ-ın GSP çərçivəsində idxalı 22,5 milyard ABŞ dolları təşkil etmiş, benefisiar ölkə statusuna malik 129 ölkə bundan 682 milyon ABŞ dolları həcmində imtiyaz əldə etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ABŞ-dakı Səfirliyinin məlumatına əsasən 2011-ci ildə ABŞ-ın GSP proqramından ən çox faydalanan 50 ölkə sırasnda *Azərbaycanın adı yer almamışdır.* Qeyd olunan məlumatda sözügedən dövr ərzində Azərbaycandan ABŞ-a ümumi ixracın həcmi **242 min ABŞ dolları** təşkil

etmişdir. Lakin sözügedən proqram çərçivəsində Gürcüstandan ABŞ-a ixracın həcmi 101 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da Azərbaycanın ABŞ-a ümumi ixracından 417 dəfə çoxdur.

Ümumilikdə Azərbaycanın GSP proqramları çərçivəsində bir çox mal mövqeləri üzrə ixrac imkanları olduğu halda bu güzəştlərdən yetərincə istifadə olunmamışdır. Belə ki, əksər GSP proqramlarından faydalanmaq hüququ olsa da bu imtiyazlardan çox cüzi dərəcədə istifadə etmişdir.

Azərbaycan hökuməti ölkədə xarici ticarətin genişləndirilməsinin vacibliyini qəbul edərək. Azərbaycanın 2200 “Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ticarətlə bağlı aşağıdakı prioritetləri müəyyən etmişdir: 1)xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi; 2)idxal və ixrac edilən malların strukturunun diversifikasiyası; 3)idxal və ixracın ərazi (ölkə) strukturunun diversifikasiyası; 4)ÜTT prinsipləri çərçivəsində daxili bazarın qorunması imkanlarının təhlili; 5)idxalı əvəz edən məhsulların istehsalının stimullaşdırılması üzrə ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi; 6)preferensial ticarət rejimlərindən faydalanma imkanlarının araşdırılması; 7)ticarət statistikasının təkmilləşdirilməsi; 8)xarici ticarətdə elektron ticarətin rolunun təhlil edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar prinsipləri əsasında inkişaf edən respublikamızda xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün aşağıdakı prinsiplərə riayət edilməsinin məqsədəuyğun hesab etmək olar:

- *ölkənin mövcud təbii-iqtisadi potensialından məqsədli və səmərəli istifadə olunmalı;*
- *ixrac yönümlü məhsul istehsalında elmi-texniki tərəqqinin müasir nailiyyətləri və innovasiya texnologiyalarından istifadə imkanları genişləndirilməli;*
- *təsərrüfat subyektlərinin müəyyən məhsullar istehsalı üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi yüksəldilməsi;*
- *nəqliyyat və infrastruktur sahələr yüksək inkişaf səviyyəsinə çatdırılmalı;*

- xarici ticarəti tənzimləyən qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılmalıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatın xarici amillərlə sıx əlaqəliliyini və qarşılıqlı asılılığını nəzərə alaraq ölkələr xarici ticarət əlaqələrinin səmərəli qurulması üçün aşağıdakı üç inkişaf modelindən istifadə edirlər:

- İxrac imkanlarının yüksəldilməsini nəzərdə tutan inkişaf modeli;*
- İdxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin inkişaf modeli;*
- İqtisadi integrasiya modeli.*

İxrac yönümlü istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində mühüm yer tutan modellərdən biridir. Azərbaycanın bu modeli uğurla tətbiq edə bilməsi üçün ilk növbədə təsərrüfat subyektlərinin beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına əhəmiyyət verilməlidir.

Belə ki, ölkənin prioritet sahələrə əsaslı kapital qoyuluşu artırılmalı, istifadəsiz ehtiyat mənbələri fəal təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməli və istehsal olunan məhsulların beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışı stimullaşdırılmalıdır.

BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən 183 seçilmiş ölkə üzrə müxtəlif növ malların ixracı və idxalı ilə bağlı məlumatları özündə əks etdirən "Dünyanın Vahid Ticarət Metodu" məlumat bazası əsasında Standart Beynəlxalq Ticarət Təsnifatı (3-cü düzəlişdə, SITC-3) üzrə malların 4 rəqəmli təsnifatından istifadə edilməklə, Azərbaycan üçün Balassa İndeksi və Xalis İxrac Əmsalı hesablanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda respublikamızda verilmiş 43 əsas rəqabətli məhsuldan 25-i üzrə ixracın artım sürəti dünya idxalının artım sürətini qabaqlamışdır ki, bu da onların rəqabətə daha çox davamlı məhsullar olduğunu göstərir. Bu məhsullar daha rəqabətli, o cümlədən böyük istehsal və ticarət potensialına malik məhsullardır. Bu baxımdan daha uğurlu məhsul kimi təzə və ya qurudulmuş, qabığı təmizlənmiş və ya təmizlənməmiş qoz-fındıq (080222) çıxış edir. Bu məhsulların dünya ixracında payı 4,8% olmaqla, dünyada 4-cü yeri tutur. Digər əsas məhsulumuz təzə meyvələrdir (081090).

Respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyi və yerli istehsalın stimullaşdırılması baxımından bir sıra əmtəə qrupları üzrə idxal asılılığına son qoyulmalıdır. Lakin

bütün məhsul və xidmətlər üzrə idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrini inkişaf etdirmək mövcud potensial, hət də sosial-iqtisadi səmərəlilik baxımından qeyri-mümkündür. İdxalı

əvəz edəcək istehsal sahələrini mürəkkəbliyi artıracaq investisiya qoyuluşları tələb edir.

Beləliklə, xarici ticarət əlaqələrinin inkişafının nəzəri-metodoloji prinsiplərinə əsaslanaraq müasir dövrdə dünya təsərrüfat sistemində gedən prosesləri, Azərbaycanın iqtisadi inkişaf xüsusiyyətlərini və istiqamətlərini nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, hazırda ölkəmizin xarici ticarət əlaqələri aşağıda qeyd olunan istiqamətlərdə təkmilləşdirilməlidir:

- *ixrac və idxalın strukturunun diversifikasiya məqsədilə təbiiilləşdirilməsi;*

- xarici investisiyaların ölkəyə axınının intensivləşdirilməsi yolu ilə iqtisadiyyatın bütün sahələrində texnoloji yeniləşmənin həyata keçirilməsi və istehsal-texnoloji proseslərin modernləşdirilməsi.

Qeyd olunan istiqamətlərdə səmərəli xarici ticarət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı bir sıra zəruri məsələlərin həlli vacibdir:

- beynəlxalq bazarlarda məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə elmi-texniki tərəqqinin və yeni texnologiyaların maksimum ıstıjadə edilməsi, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sahəsində beynəlxalq təcrübənin dərinlən mənimsənilməsi;

- sahibkarlıq subyektlərinin beynəlxalq bazarlara sərbəst çıxışının təmin edilməsinin müxtəlif vasitələrlə dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;

- sənaye, o cümlədən emalədarlıq, yüngül, yeyinti sahələrinin, kənd təsərrüfatının və xidmət sahələrinin də hərtərəfli inkişaf etdirilməsi;

- müxtəlif iqtisadi vasitələr və mexanizmlərlə daxili bazarm qorunması.

- Respublikamızın xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən biri də Ümumdünya Ticarət Təşkilatına səmərəli şəkildə üzv olmaqdan ibarətdir. ÜTT-yə qoşulmaq istəyən və ya artıq üzv olmuş bütün ölkələr üçün ciddi əhəmiyyət kəsb edən problemlərdən ən əsası xarici ticarət siyasətinin və onun

mühüm tərkib hissəsi olan gömrük-tarif siyasətinin ÜTT qaydalarma uyğunlaşdırılması problemidir.

Beləki, Azərbaycan Xarici Ticarət rejimi haqqında Memorandumu 1999-cu ildə ÜTT Katibliyinə təqdim etmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Prezidentinin 1583 sayılı 2006-cı il 2 avqust tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Qanunvericiliyin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması üzrə Tədbirlər Planı təsdiq edilmişdir. Sözügedən Tədbirlər Planında nəzərdə tutulmuş 39 normativ-hüquqi aktdan 2-si qüvvədən düşmüş və yenisi ilə əvəz olunmuşdur. Beləliklə, hazırlanmalı və ya mətnində zəruri dəyişikliklər edilməli olan sənədlərin sayı 38-dir və ondan 16-sı artıq qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir. Digər sənədlər ilə bağlı müvafiq işlər aparılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünya təcrübəsində milli qanunvericiliyin ÜTT normalarına uyğunlaşdırılmasının üç yolu müəyyən olunmuşdur:

Birinciyol şərti olaraq Braziliya yolu adlandırılır. Brazilya olduqca sadə yoldan istifadə etmişdir. ÜTT əsas sənədləri portuqal dilinə tərcümə olunmuş və kiçik preambula ilə Braziliyada milli qanunlar kimi dərc edilmişdir.

İkinci yolu şərti olaraq yapon metodu adlandırmaq olar. Yaponiya sadəcə elan etmişdir ki, o, ÜTT sazişlərini qəbul edir və hər hansı bir mübahisəli və mürəkkəb situasiyada yapon qanunlarına deyil, ÜTT çərçivəsində qüvvədə olan hüquqi normalara istinad ediləcək. Milli qanunvericilikdə isə heç bir dəyişiklik edilməmişdir.

Üçüncü yol isə Rusiyanın tutduğu yoldur. Belə ki, Rusiyada yalnız ÜTT sənədlərinin rus dilinə tərcümə edilməsi ilə kifayətlənməyib, hətə də ÜTT-nin normalarına əsaslanan milli qanunlar formalaşdırılmışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycanda da bu üsul tətbiq edilir.

Respublikamızın ÜTT-yə qəbulu üçün tələb olunan şərtlərdən biri gömrük güzəştləri, k/t-a daxili dəstək tədbirləri və ixrac məbsidiyalrı sahəsində öhdəliklər üzrə ikitərəfli danışıqlar aparılmasıdır. Güzəştləri üzrə danışıqların məqsədi xarici iqtisadi fəaliyyətin bütün mal nomenklaturası üzrə tarif dərəcələrinin tətbiq edilə bilən ən yüksək həddini müəyyənləşdirməkdir.

Ölkəmizin tarif güzəştləri ilə bağlı ilk təklifləri Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzv olmasına hazırlıq işləri üzrə Komissiyanın 21 iyun 2004-cü il tarixində keçirilən ikinci iclasında təsdiq olunmuş və ÜTT Katibliyinə təqdim edilmişdir. Sonralar bir neçə dəfə həmin təkliflərin baxılmış və təkmilləşdirilmiş variantları Komissiyanın iclaslarında təsdiq edilmiş və yenidən Katibliyə təqdim olunmuşdur.

Tətbiq olunan rüsumların dərəcəsi 0%-15% arasında dəyişir. Azərbaycan Respublikasında idxal tariflərinin orta dərəcəsi 10,6%-ə bərabərdir (spesifik tariflərin advalor dərəcəsini 15% hesablamaq şərti ilə). ÜTT katibliyinə təqdim olunan Bazara çıxış sənədində əks olunan ilkin boundların (təklif olunan yüksək hədd dərəcələri) orta dərəcəsi isə 14,4%-ə bərabərdir (spesifik tariflərin advalor dərəcəsini 30% hesablamaq şərti ilə). Təkliflər hazırlanarkən Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyət kəsb edən və prioritet sayılan sahələrin qorunması üçün yüksək tarif dərəcəsi müəyyən edilərkən digər sahələrdə tarif dərəcələrinin aşağı salınması və bununla orta tarif tarazlığının saxlanması prinsipi əsas götürülmüşdür.

Azərbaycanın iştirak etdiyi tarif danışıqları kənd təsərrüfatı məhsulları, qeyri-kənd təsərrüfatı məhsulları, sektoral təşəbbüslər üzrə aparılır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə bound təkliflərinin orta dərəcəsi 20,8% təşkil edir. Hazırda, kənd təsərrüfatı mallarına tətbiq olunan tariflərin orta dərəcəsi 17,3%-dir. Bound tariflərinin minimal həddi 0%, maksimal həddi isə 45%-dir. Maksimal faiz yalnız bir mal mövqeyi üçün nəzərdə tutulmuşdur, bu da sənaye üsulu ilə istehsal olunan toyuqlardır. 0% gömrük rüsumu əsasən damazlıq heyvanlara, səpin üçün toxumlara, uşaq qidasına və elmi tədqiqatlar üçün nəzərdə tutulmuş idxala müəyyən olunmuşdur.

Spirтли içki və tütün üçün ilkin təkliflər tətbiq olunan spesifik tariflərin iki dəfə artırılması ilə müəyyən olunmuşdur. Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən bound təkliflərində spesifik tariflərin advalor dərəcələri hesablanmış və aksizli mallar üçün tətbiq olunan rüsumun 25%-30% olduğu bildirilmişdir.

Tarif kvotası yalnız bir mal mövqeyində, bərk buğdada nəzərdə tutulmuşdur. Bu, kvotadaxili 0%, kvotadan artıq 30% gömrük idxal rüsumu deməkdir. Lakin, baxmayaraq ki, tarif kvotaları ÜTT qaydaları ilə qadağan olunmur, onun tətbiqi proseduru mürəkkəb olduğuna görə üzv ölkələr tərəfindən müsbət qarşılanmır.

Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin mövqeyinə əsasən aşağıdakı sahələr üzrə ilkin təkliflərdə yüksək tariflər müəyyən olunmuşdur: ət və ət məhsulları; süd və süd məhsulları; bəzi meyvə və tərəvəz növləri; konserv sənayesi; spirtli içkilər və şirələr; tütün; pambıq; ipək. Qeyd olunan sahələrin qorunması üçün 30%-50% gömrük rüsumu nəzərdə tutulmuşdur.

Bunlarla yanaşı olaraq qeyri kənd təsərrüfatı məhsullarında Azərbaycanın ilkin təkliflərinin sadə ortalaması 10.4% təşkil edir. Hazırlanmış təkliflər 0%-50% arasındadır. Burada yüksək tarif dərəcələri əsasən trikotaj, paltar və geyim əşyaları, kimya sənayesi, metallurgiya, mebel sənayesi və s. üçün nəzərdə tutulmuşdur. 0% əsasən Azərbaycanda istehsal və emal üçün xammal kimi idxal olunan əmtəələr üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT-nin bir sıra aparıcı ölkələri ticarətin daha da liberallaşdırılmasını nümayiş etdirmək məqsədi ilə bir neçə sektor seçərək orada 0% tarif dərəcəsi ilə iştirak etmək təşəbbüsünü irəli sürmüşlər. Əsas sektorlar aşağıdakılardır: İnformasiya texnologiyaları; kimyəvi harmonikləşdirmə; mülki aviasiya; tikinti avadanlıqları; kənd təsərrüfatı avadanlıqları; əczaçılıq preparatları və tibb avadanlıqları; elmi avadanlıqlar; dəmir; oyuncaqlar və s.

Ölkəmizin ÜTT-yə güzəştli şərtlərlə qəbul olunmasında Azərbaycana hansı statusun verilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. ÜTT-də üzv ölkələr 3 inkişaf statusu əsasmda bölünür: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən az inkişaf etmiş ölkələr. Azərbaycanı ən az inkişaf etmiş ölkələr kateqoriyasına aid etmək olmaz. Lakin ÜTT sazişlərində inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün də kifayət qədər güzəştlər mövcuddur və elə bu səbəbdən də namizəd ölkələrin ÜTT-yə qəbulu zamanı ÜTT üzvləri bu ölkələrə inkişaf etməkdə olan ölkə statusunun verilməsindən yayınırlar. Yeni üzv olan ölkələrin, misal üçün Qırğızıstan, Gürcüstan, Moldovanın və Ermənistanın ÜTT-yə qəbulu zamanı ÜTT üzvləri

onları "keçid iqtisadiyyatlı" ölkə adlandıraraq sənədlərə bu termini daxil etmişdilər, lakin faktiki olaraq bu ölkələrin öhdəlikləri inkişaf etmiş ölkələrin öhdəliklərinə bərabər və ya onlardan da artıqdır.

- Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatı üzrə danışıqlarda problemli olan məsələləri aşağıdakılardır:
- *Azərbaycana İEOÖ kimi yanaşımamağı*
- *vergilərin ləğvi ilə bağlı imtiyazların subsidiya kimi qəbul olunmaması;*
- *Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin borclarının silinməsinin subsidiya kimi qəbul olunmaması.*

Xidmətlərlə ticarət sahəsində öhdəliklər üzrə ikitərəfli danışıqlarda fəal iştirak edir. Azərbaycan xidmətlər sektorunda ikitərəfli danışıqları aşağıdakı ölkələrlə aparır: ABŞ, Aİ, Tayvan, Yaponiya, Koreya, Hindistan və Norveç. Türkiyə, BƏƏ, Oman, Qırğızıstan və Gürcüstanla ikitərəfli danışıqlar yekunlaşmış və bu barədə ikitərəfli protokol imzalanmışdır. Moldova ilə isə ikitərəfli danışıqlar yekunlaşmışdır, protokolların imzalanması gözlənilir. Bütövlükdə xidmətlər sahəsinə dair Azərbaycan tərəfinə bildirilmiş əsas tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- *xidmətlərə subsidiyaların tətbiq edilməyəcəyinə dair öhdəliyin götürülməsi;*
- *xidmətlər bazarının daha da liberallaşdırılması və xarici hüquqi şəxslərin Azərbaycanın xidmətlər bazarında heç bir diskriminasiya olmadan xidmətlər göstərilməsi üçün zəruri şəraitin yaradılması;*
- *GATT-ın tələblərinə uyğun olaraq xidmətlər göstərilməsinin bütün üsulları üzrə Azərbaycan tərəfinin təklif etdiyi məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi;*
- *xidmətlər sahəsində öhdəliklərə dair məlumatları özündə əks etdirən cədvələ xidmətlərə dair ÜTT-nin tərtib etdiyi təsnifatda əksini tapmış 155 xidmət növlərinin hamısının daxil edilməsi və onlar üzrə heç bir məhdudiyyətin qoyulmaması;*

- *sığorta bazarının tam liberallaşdırılması və xarici hüquqi və fiziki şəxslərin bu sahədə fəaliyyətinə heç bir məhdudiyyətin qoyulmaması;*
- *Mərkəzi Bankının xarici bank kapitalının yerli bank kapitalında iştirakına məhdudiyyət tətbiq etmək hüququnun və digər qadağaların ləğv edilməsi;*
- *telekommunikasiya sahəsində "Aztelekom "un müstəsna hüququnun ləğv edilməsi və bu sahənin liberallaşdırılması;*
- *paylaşdırma xidmətləri üzrə heç bir məhdudiyyətin və sairin olmaması;*
- *Ən Əlverişli Rejimdən istisnalar cədvəlinə daxil edilmiş istisnaların aradan qaldırılması və bütün ölkələrə eyni şəraitin təmin edilməsi.*

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ÜTT-yə üzvlüklə bağlı danışıqların nəticələri yalnız cari müqayisəli üstünlüyə malik olan istehsal sahələrinin deyil, həm də potensial müqayisəli inkişaf xüsusiyyətlərinə malik olan istehsal sahələrinin maraqlarının nəzərə alınması təmin edildikdə daha uğurlu sayıla bilər. Bu məsələyə yanaşmada bir sıra ölkələrin təcrübəsi (Finlandiya ən yaxşı nümunə ola bilər) klaster yanaşmanın (əsas istehsal müəssisələri ilə yanaşı, onların inkişafı üçün zəruri olan yardımçı sahələrin olması da zəruridir) düzgün olduğunu göstərir. Eyni zamanda, danışıqlarda aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirilməsi vacibdir:

- *kənd əhalisinin əsas gəlir mənbəyi kənd təsərrüfatı məhsulları olduğu üçün ÜTT-yə qəbul olunma zamanı bu sektor mühafizə olunmalıdır;*
- *-ən zəif inkişaf etmiş rayon-sektorlar üçün inkişaf proqramları hazırlanmalıdır;*

Eyni zamanda, Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin Ermənistan tərəfindən işğal, sosial-iqtisadi problemlərə malik 1 milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkünün olması Azərbaycanın ÜTT-yə qəbul olunması zamanı xüsusi hal kimi nəzərə alınmalıdır. Göründüyü kimi, ölkənin milli maraqları tariflər üzrə danışıqların, həmçinin ÜTT-yə üzvlük istiqamətində aparılan işlərin daha məqsədyönlü, ardıcıl və kompleks xarakter daşımasını tələb edir.

3.2. Azərbaycanın ÜTT ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrinin formalaşdırılması – xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin mühüm istiqaməti kimi

ÜTT-nin fəaliyyətinin əsas məqsədi dünya ticarətinin liberallaşdırılması beynəlxalq səviyyədə açıq ticarətin təmin edilməsidir.

ÜTT-yə qəbul qəbul mürəkkəb prosedurları özündə birləşdirən hər bir ölkə üçün xarakterik xüsusiyyətlər kəsb edilən məsələdir. Belə ki, Azərbaycan ÜTT-yə qoşulmaqla integrasiya əlaqələrinin möhkəmləndirilməsi və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına nail olacaq.

Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Hazırda tənzimləmə, intellektual mülkiyyət və investisiyalar sahəsində elə qanunlar var ki, onlar beynəlxalq standartlara, eləcə də ÜTT-in tələblərinə cavab vermir. Burada gömrük, lisenziyalaşdırma, kvotalar və ÜTT-nin əsasını təşkil edən və beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi üçün çərçivə yaradan Uruqvay Raundu Sazişlərindəki prinsiplərə və normalara uyğun bütün digər nəzarət növləri üçün tənzimləyici, rejim yaratmaq tələb olunur. Uruqvay Raundu prinsipləri və normaları heç bir mülahizələrdən asılı olmayaraq, ümumiyyətlə ölkənin ticarəti üçün faydalıdır. Onlar əməliyyat xərclərini azalıdılar və ölkənin ticarətdə rəqabət bacarığını artırır. Belə ki, ÜTT-yə qəbul ölkənin ticarət siyasətini proqnozlaşdırmağa imkan verəcək, şəffaflıq artacaq, beynəlxalq ticarət tərəfdaşları çoxalacaq və iqtisadi münaqişələr daha səmərəli həll olunacaq. Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı sazişi çərçivəsində müzakirə olunan əsas məqamlar bu sahəyə subsidiyaların yuxarı həddinin və tariflərin müəyyənləşdirilməsini önə çəkir.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin ÜTT qəbulu üzrə katibliyinin araşdırmalarına görə, xarici iqtisadi münasibətlər sahəsində təhlillər göstərir ki, investorlar əsasən investisiya mühiti daha əlverişli olan və investisiya siyasəti proqnozlaşdırıla bilən ölkələri axtarırlar. ÜTT-yə üzvlük isə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir, çünki “şəffaflıq” ÜTT-nin əsas prinsiplərindən biridir. Bununla yanaşı, xarici

sahibkar ÜTT-nin digər əsas prinsipi olan – “milli rejim”in (xarici və yerli sahibkarlar arasında ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi) tətbiq olunduğu ölkələrə ehtiyat etmədən investisiya yönəldir. Bu baxımdan, Azərbaycanın ÜTT-yə qəbulu ilə əlaqədar danışıqlar zamanı tutacağı mövqe 4 əsas istiqamətdə:

---Malların ticarəti

---Xidmətlərin ticarəti

---Əqli mülkiyyət

---ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələləri üzrə müəyyən edilmişdir.

ÜTT-nin fəaliyyətinin geniş olmasını əhatə edən hüquqi normativ aktlar,sazişlər daxil edilmişdir. Bunlar sənaye, kənd təsərrüfatı , toxuculuq, emal, bank və UKT xidmətlərini, hökumət satın mallarını, qida məhsullarının təhlükəsizliyinə sanitar nəzarəti, intellektual mülkiyyəti və bir çox başqa sahələri əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızın iqtisadi maraqlarına uyğun olmayan öhdəliklərin qəbul olunmasının qarşısını almaq məqsədilə, bir sıra tədbirlərin sırasında biznes dairələri ilə daimi məsləhətləşmələrin aparılması və bununla da üzvolma prosesində şəffaflığın təmin edilməsi durmalıdır.

1. Sənayenin ən zəif və eyni zamanda ixrac potensiallı sahələri, eləcə də ayrı-ayrı mallar üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və onların keçid dövrü ərzində qorunması məqsədilə gömrük rüsumlarından, kreditlərdən, subsidiyalardan və vergi güzəştlərindən səmərəli istifadə olunmalıdır. Ortalama idxal gömrük rüsumunun səviyyəsi nisbətən eyni səviyyədə qalmaq şərti ilə, istehsalı səmərəli olmayan mallara ən aşağı rüsum, digərlərinə yüksək idxal gömrük rüsumu tətbiq edilməlidir. Gömrük tariflərinin qorunması tələb olunan sənaye sahələrinin təhlükəsizliyini təmin edən yuxarı hədd dərəcələri işlənib hazırlanmalı, danışıqlar zamanı nail olunmuş idxal gömrük rüsumlarının yuxarı hədd dərəcələrinin üzvolmadan sonra azalma tempinin əsas ticarət tərəfdaşları və eləcə də eyni mallar üzrə rəqib hesab olunan ölkələrin azalma templərindən yüksək olmamasına nəzarət edilməlidir.

Bununla yanaşı kənd təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məhsullara idxal gömrük rüsumlarının yüksək hədd dərəcələrinin qəbul edilməsinə nail

olunmalıdır. Kənd təsərrüfatında daxil dəstəyin səviyyəsini və növlərini əks etdirən tədbirlər planı işlənilməlidir. Məhdudiyyətlər qoyulan subsidiyaların növlərinin üzvolmadan sonra ən maksimal səviyyədə istifadə olunması üçün müvafiq araşdırmalar aparılmalı və təkiflər hazırlanmalıdır. GATT çərçivəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrə tətbiq olunan xüsusi və diferensiallaşdırılmış rejimə əsasən verilən güzəştlər sistemli surətdə öyrənilməli, onların Azərbaycan tərəfindən istifadə olunması araşdırılmalıdır.

2. ÜTT Katibliyinə veriləcək xidmətlərlə ticarət üzrə ACC5 cədvəli hazırlanmalıdır. Bu cədvəldə ölkədə bütün xidmət sahələrində xarici və yerli sahibkarlara tətbiq olunan siyasət, güzəştlər rejimi, üstünlüklər göstərilməlidir. Sənədlərin hazırlanması ilə eyni vaxtda xidmətlərin təhlili aparılmalıdır. Belə ki, mövcud vəziyyəti aydınlaşdırmaq, liberallaşdırmanın miqyasını müəyyənləşdirmək və onun gələcək təsirinin ilkin qiymətləndirməsini həyata keçirmək lazımdır. Bu bir daha yerli biznes dairələrinə məsləhətləşmələr zamanı düzgün tövsiyələr vermək, daxili bazarın maraqlarına uyğun qərar çıxarmağa imkan yaradacaqdır. Xidmət sahələrinin liberallaşdırılması ilə bağlı çoxtərəfli ticarət sistemində aparılan danışıqların nəticələri daim izlənilməsi məqsədəuyğundur.

3. Əqli mülkiyyətlə bağlı danışıqlar ÜTT-nin tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan, sənaye mülkiyyətinin və əqli mülkiyyətin qorunması sahəsində əksər Konsvensiyaların üzvüdür. Eyni zamanda müəllif hüququ sahəsində milli qanunvericiliyin artıq ümumən uyğunlaşdırılması aparılmışdır. Bununla belə, bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan WIPO-nun ifalar Fonoqramlar, eləcə də Müəlliflik hüquqi haqqında Müqavilələrə və Roma Konvensiyasına qoşulması istiqamətində işlər aparılmalıdır. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, sənaye mülkiyyəti üzrə qanunvericiliyin TRIPS qaydalarına uyğunlaşdırılması üzrə hələ də müəyyən işlər görülməlidir. “İntegral sxem topologiyaları hüquqi qorunması haqqında” və “Folklorun hüquqi qorunması haqqında” yeni qanunlar qəbul edilmişdir. Folklorun hüquqi qorunması haqqında

beynəlxalq Konvensiyanın hazırlanıb qəbul olunması ilə bağlı beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan fəal iştirak edir və öz təkliflərini WIPO –ya göndərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, aparılan işlər zamanı xüsusi diqqət Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın bədii, musiqi əsərlərinin və digər əqli mülkiyyət növlərinin mənimsənilməsi faktlarına qarşı ÜTT -nin mübahisələrin həlli mexanizmi vasitəsilə bu ölkənin cəzalandırılmasına nail olunmalıdır.

4. ÜTT-nin qaydalarından kənara çıxan məsələlər ÜTT-nin məcburi olmayan Sazişləri kateqoriyasına aiddir. Lakin son üzvləmlər zamanı inkişaf etmiş ÜTT üzvləri yeni üzv olan ölkələrin həmin Sazişlərin tətbiqinə dair öhdəliklər götürməsinə cəhd etmişlər və bir çox hallarda buna nail olmuşlar. Buna görə də, ÜTT-nin məcburi olmayan qaydalarının öyrənilməsinə və həmin qaydalar üzrə öhdəliklərin götürülməsi cəhdlərinə hazır olmağa xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu işdə dövlət qurumları müstəsna rol oynamalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT –yə qəbullu bağlı fəaliyyət göstərən qurum eyni zamanda daxildə fəaliyyət göstərən işçi qrupları ilə yanaşı, ÜTT Katibliyi, Azərbaycanın Cenevrədəki Missiyası və eləcə də xarici ölkələrin müvafiq qurumları ilə əlaqə yaratmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, hazırda ÜTT-nin 150-yə yaxın üzvü var, onda nəzərə almaq lazımdır ki, bu üzvlərlə konsepsiyaya nail olmaq nə qədər çətindir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda mütəxəssislər arasında digər qızgın müzakirələrə səbəb olan məsələ, ÜTT-yə üzv olduqdan sonra qoruyucu tədbirlərin istifadəsinin mümkünlüyüdür. ÜTT qaydaları proteksionizmi tamamilə qadağan etmir, gömrük tariflərinin artmasına imkan verir, kəmiyyət məhdudiyyətlərinə və lisenziyalığa tamamilə qadağan qoymur, müəyyən sahələrin subsidiyalandırılmasına icazə verir. Lakin bunların hamısı bəzən konkret göstərilmiş bəzən isə ümumi qaydalar və hüquqi normalara müəyyən olunmuş əsaslarda həyata keçirilməlidir. Buna görə də , Azərbaycanın ÜTT-yə qoşulması xarici ticarətin tənzimlənməsində dövlətimizin mövcud olan imkanlarını zəiflətməyəcək, əksinə milli idxalçıların və ixracatçıların maraqlarının qorunması üçün müasir hüquqi şərait yaradacaq və bir çox ölkələrin iştirak etdiyi çoxtərəfli

ticarət təcrübəsinə keçidə imkan verəcəkdir. Beləliklə, Azərbaycanın ÜTT-yə əlverişli şərtlərlə üzv olunmasını bir məqsəd kimi deyil, bazar iqtisadiyyatına cari dövrü iqtisadi islahatların davam etdirilməsini daha da stimullaşdıran və bununla da iqtisadiyyatın inkişafına güclü təkan verən bir proses kimi qəbul etmək lazımdır.

Qeyd etməkləzımdır ki, ÜTT-nin başlıca prinsipini xarici ticarətdə diskriminasiyasının aradan qaldırılması və üzv ölkələrin bazarlarına sərbəst girişin təminatı təşkil edir. Bu prinsiplərin Azərbaycan üçün əhəmiyyəti sübhə doğurmur. Doğrudan da idxal əməliyyatlarına tətbiq olunan kəmiyyət məhdudiyyətləri xarici ticarətlə məşğul olan biznes stukturların imkanlarından milli iqtisadiyyatın inkişafı naminə istifadə etmək sahəsində böyük əngələ çevrilib. Hazırda belə kəmiyyət məhdudiyyətlərinin sayı 7-yə qədərdir. Bu prosesdə aşkarlığın və şəffaflığın təminatı baxımından da ciddi problemlər göz qabağındadır. Xarici ticarətdə gizli dövryyənin həcmnin ildən ilə çoxaldığı , diskriminasiyanın aşkar xarakter aldığı indiki şəraitdə bu problemlərin həlli istiqamətində ÜTT –nin imkanları əvəzsiz görünür. Nəzərə alsaq ki, məhz gizli xarici ticarət dövryyəsinin mövcudluğunun yaratdığı problemlər ucbatından hər il dövlət büdcəsi yüz milyonlarla dollar vəsait itirir və hələ bu azmış kimi gömrük qeydiyyatından kənar malların milli bazara daxil olması ədalətsiz rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasında və son nəticədə də azad sahibkarlığın boğulmasında xüsusi rol oynayır, onda elə bu istiqamətdə ÜTT-nin yalnız başlıca prinsipindən irəli gələn tədbirlərin reallaşdırılması xarici ticarətdə kök salmış xeyli problemlərin həllində yardımçı ola bilər.

ÜTT-yə qəbulun mürəkkəb proses olduğunu və onun müxtəlif ölkələrə fərqli dividendlər gətirdiyini, milli iqtisadiyyatda bəzi çətinliklər yaratdığını nəzərə almaqla Azərbaycan hökuməti üçün bu təşkilata üzv olmağın pozitiv və neqativ nəticələrindən konkret olaraq bəhs etmək daha çox maraq doğurur. Lakin bu, zaman əldə olunacaq qazanc və itkiləri ənənəvi olaraq ixracatçıların (istehsalçılar) və idxalatçıların (istehlakçılar) mövqeyindən qruplaşdırmaq daha

məqsədəuyğundur. Təbii ki, hər iki kontekstdə cəmiyyətin də qazanc və itkiləri olduğundan ona da ayrıca münasibət bildirmək olar.

Belə bir faktı göstərmək lazımdır ki, GATT-nin yarandığı 1947-ci ildə dünya ölkələrində sənaye üzrə orta tarif dərəcəsi 40% təşkil edirdisə, ÜTT –nin mövcud olduğu 2014-cü ildə müvafiq göstəricisi 5% təşkil edib. Üstəlik quruma üzv olmaq, ölkəmizə keyfiyyətli məhsul gətirilməsi deməkdir. Hal-hazırda daxili bazarda kifayət qədər çoxlu keyfiyyətsiz məhsulların olması faktıdır. Amma ÜTT üzvlüyündən sonra, qurumun üzvü kimi idxalatçılardan keyfiyyətli məhsul tələb etmək mümkün olacaq.

Hal-hazırda Avropa Komissiyasının hesablamalarına görə, mürəkkəb və çətin xarici ticarət proseduralarının mövcudluğu nəticəsində inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ticarət xərclərinin üzərinə orta hesabla 1 faiz əlavə dəyər əlavə olunur. Efiopiya kimi ölkələrdə isə bu rəqəm hətta 30 faizədək yüksəlir. Hindistanda xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün 29 müxtəlif sənəd tələb olunur. Azərbaycanda analoji vəziyyətin başqa inkişaf etməkdə olan ölkələrdən ciddi fərqləndiyini iddia etmək olmaz. Bu baxımdan başqa əksər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, xarici ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan Azərbaycan iş adamları da mürəkkəb və çətin proseduralar ilə üzləşirlər. ÜTT-yə üzv olan ölkələrdə iş adamlarının qazanclarından biri də artıq prosedurların ixtisarı nəticəsində xarici ticarət fəaliyyətinin sadələşdirilməsi və bu baxımdan onların daha yüngül şərtlər ilə fəaliyyət göstərməsi və eləcə də bir sıra hallarda daha az xərclər ilə bu işlə məşğul olması göstərilir. Buna görə də Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüyünün reallaşdırılması iş adamları üçün daha sadə və asan xarici ticarət prosedurların formalaşmasına gətirib çıxaracaq.

Müasir qloballaşan dünya bazarında müxtəlif ölkələr fərqli əmtəələrin ticarəti üzrə ixtisaslaşmışlar. Belə ki, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr dünya bazarına istehsal etdikləri əmtəə və xidmətləri çıxarırlar. Bazara çıxarılan əmtəə və xidmətlər D.Rikardonun müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinə əsaslanmır, həmçinin müasir beynəlxalq ticarət əlaqələrində əksər ölkələrin öz ixtisaslaşmış sahələri üzrə çıxış etməsi ilə bağlıdır. Yaponiya düyü istehsalına bazar

qiymətindən 5 dəfə çox subsidiya həyata keçirir, amma bu o demək deyil ki, Yapon düyüsü Vyetnam düyüsündən 5 dəfə keyfiyyətlidir. Məsələ ondadır, bu həcmdə subsidiyaya baxmayaraq Yapon düyüsü heç də xarici bazarda Vyetnam düyüsünü üstələyə bilmir. Qeyd etmək lazımdır ki, ÜTT üzvlüyü, həmçinin inkişaf etməkdə olan ölkələrin sahibkarları üçün yeni bazarlara çıxış deməkdir. ÜTT-yə üzvlükdən sonra Azərbaycan iş adamları ixtisaslaşmış sahələr üzrə yeni bazarlar əldə edəcəklər. Nəticədə sahibkarların əmtələri maneəsiz olaraq qonşu və digər ölkələrin bazarlarına daxil olacaq. Şəffaflığın gücləndirilməsi, ÜTT –nin əsas şərtlərindən biri olması bu təşkilatın fəaliyyətinin üzv ölkələrində şəffaf ticarət sistemin formalaşmasına xidmət etməsinin göstəricisidir. Bununla yanaşı, ÜTT-nin dövlət satın almalarında, xarici ticarət fəaliyyətində şəffaf prosedurların tətbiqi ilə bağlı şərtləri sistemin bütövlükdə normal işləməsinə səbəb olur. ÜTT üzvləri təşkilata qoşulandan sonra xarici ticarət əlaqələrində şəffaf qaydaların tətbiqi istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Bu isə iş adamlarının bürokratik maneələrlə rastlaşmasının və ya onlardan qeyri-rəsmi ödənişlərin tələb edilməsinin qarşısını alır və sahibkarların normal fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-yə üzvlüklə bağlı uzun müddət danışıqlar aparmasına baxmayaraq hələ də bu təşkilata üzvlüklə bağlı ciddi addımlar atılmayıb. İkitərəfli və çoxtərəfli danışıqlarda Azərbaycanın həlledici razılıqlar əldə edə bilməməsi ÜTT üzvlüyünün hələ çox problemləri ilə qarşılaşacaq. İkitərəfli danışıqlarda ABŞ, Avropa Birliyi, Avstraliya və Yeni Zelandiya ilə razılaşma əldə etmək mümkün olmayıb. ÜTT-nin Cenevrə ofisi ilə çoxtərəfli danışıqlar aparan işçi qrupu hələ də razılaşma əldə edə bilməyib. İşçi qrupunun açıqlamalarında razılığın əldə ediləcəyi vaxt göstərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikada investisiya mühitinin köklü şəkildə yaxşılaşdırılması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, ölkə Prezidentinin Rəhbərliyi sayəsində investorların hüquqlarının qorunması, investorları çəkindirən amillərin aradan qaldırılması və qanunların aliliyinin təmin edilməsi istiqamətində işlər müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir.

Xüsusi olaraq xarici investorun “vergiyə cəlb edilən gəlir”, “ixrac qiyməti” və bu kimi təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edən başqa göstəricilər üzrə çatışmamazlıqların aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetrilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublika hökuməti Beynəlxalq ticarətdə ayrıca təhlükəli kimyəvi maddələr və qruplar üzrə əvvəlcədən əsaslandırılmış razılaşma proseduraları haqqında Rotterdam Konvensiyasına, genetik mənşəli məhsullara nəzarət üçün nəzərdə tutulan biotəhlükəsizlik üzrə Kartahen protokoluna, Ozon qatını dağıdan maddələrə üzrə Monreal protokoluna düzəlişlərə, Sərhədlərarası hava çirklənməsi haqqında Konvensiyanın protokoluna qoşulması və ratifikasiyası. Yeni, ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyaların və onların əvəzedicilərinin ləngimədən göndərilməsi haqqında Monreal protokolunun 10A maddəsinin tələblərinə riayət edilməsi istiqamətində işlər həyata keçrilir. Bu beynəlxalq sazişlərdə iştirak idxal olunan malların və texnologiyalara münasibətdə risklərdən sığortalanmağa və daxili bazarda təbiətin mühafizəsi sahəsində beynəlxalq standartlara keçməyə imkanlar yaradır.

Respublikamızda ətraf mühitin çirklənməsi ilə əlaqədar fəvqəladə vəziyyətin əmələ gəlmə riskinin aşağı salınması üçün müəssisələrin ekoloji qanunvericiliyə riayət etməsinin monitorinqi məqsədilə ekoloji audit-institutsional infrastrukturasının yaradılması və investisiya layihələrinin ictimai təşkilatlarının mütləq iştirakı ilə ekoloji ekspertizasının aparılması, məsələsi olduqca vacibdir.

ÜTT-nin qarşıya qoyduğu vəzifələrdən biri isə ölkədə yoxsulluq və işsizliyin səviyyəsinin aşağı salınmasıdır. Son dövrdə Respublikada bu məqsədlə yoxsulluqla və işsizliklə mübarizə istiqamətində məqsədli, ünvanlı və regional proqramların reallaşdırılması istiqamətində işlər həyata keçrilir.

Belə ki, son dövrdə Respublikada əmək bazarının ehtiyacları nəzərə alınmaqla işsizlərin yenidən hazırlığı və peşəkar hazırlıq səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi, aztəminatlı ailələrə göstərilən ünvanlı yardımların effektivliyinin artırılması, minimal dövlət təminatı, məcburi sosial sığorta və

könüllü sığorta sistemi daxil olmaqla üçsəviyyəli sosial müdafiə sisteminin yaradılması istiqamətində məqsədyönlü proqramlar həyata keçirilir.

ÜTT-yə üzv olmaq sahəsində qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri xidmətlər sektoru və intellektual mülkiyyətin qorunması sahəsində işlərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsidir. Belə ki, Respublikada ayrı-ayrı xidmət növlərinin inkişafının müasir vəziyyəti, onun onların müasir dünya standartlarına uyğunluq səviyyəsi, ayrı-ayrı xidmət sahələrinin liberallaşdırılmasının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin qiymətləndirilməsi sahəsində ardıcıl işlər aparılır.

Belə ki, tam liberallaşdırılması ölkənin milli və iqtisadi təhlükəsizliyinə xələl gətirməyən sahələrdə (məsələn, səhiyyə, təhsil, nəqliyyat xidmətləri, topdan və pərakəndə satış, mehmanxana və restoran xidmətləri, hüquqi xidmətlər, audit və s.) xarici investisiyalara hər cür maneələrin aradan qaldırılması və bu sahələrin sürətlə liberallaşdırılmasını göstərmək olar.

Respublikada Bank xidmətləri və sığorta xidmətləri sferalarına xarici kapitalın daxil olmasının tədriciliyinin təmin olunması istiqamətində işlər həyata keçirilir. Lakin bu sahələrdə yerli müəssisələr üçün ədalətli rəqabət mühiti yaradılmalı, ayrı-ayrı müəssisələrin inhisarçılığının aradan qaldırılması istiqamətində konkret addımlar atılmalı, milli şirkətlərin möhkəmlənməsinə ayrılmış zaman müddəti dəqiq elan edilməli və müddət başa çatan kimi həmin sahələr liberallaşdırılması məsələsi nəzərə alınmalıdır.

Hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunduğu dövrdə qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri tranzit yükdaşımalarının Respublikada təşkili məsələsidir. Bu məqsədlə Azərbaycanın tranzit ölkə imkanlarından daha yaxşı faydalanmaq üçün tranzit yükdaşımalarının infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, yüklərin sərhəd – gömrük məntəqələrindən keçidi zamanı maneələrin aradan qaldırılması, yüklərin təhlükəsiz daşınmasına zəmanət verilməsi, habelə qadağan olunmuş yüklərin müəyyən edilməsinin daha səmərəli mexanizmlərinin tətbiqi, hər cür qaçaqmalçılıq kanallarının aradan qaldırılması, istiqamətində işlər həyata keçirilir. Artıq TRASEKA, Qədim İpək Yolu, nəqliyyat dəhlizi öz bəhrəsini verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜTT-ə üzvlüyünün sürətləndirilməsi və bu üzvlüyün mənfi təsirlərinin azaldılması üçün iqtisadi qanunvericilik bazası, xüsusilə də Gömrük və Vergi Məcəllələri, məhkəmə islahatları, mülkiyyət hüquqlarının qorunması sistemi təkmilləşdirilməlidir. Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi Respublikamızın ÜTT-yə tez bir zamanda qəbul edilməsi ölkəyə siyasi dividendlər gətirməklə yanaşı həm də Azərbaycanın böyük dövlətlərin iqtisadi təzyiqlərindən azad olmasına şərait yaradacaq.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq, problemləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılaraq aşağıdakı nəticələrin və ümumiləşdirilmiş təkliflərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur:

Ölkə iqtisadiyyatının, o cümlədən sənayenin inkişafında yeni dövr başlanmışdır və bu sahədə, əldə edilmiş nəticələr onu söyləməyə əsas verir ki, respublika iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru indii daha artıq önəm kəsb etməkdədir. Bu sektorda müşahidə olunan dinamizm iqtisadiyyatın diversifikasiyası ilə bağlı həyata keçirilən siyasətin düzgünlüyünü göstərir.

Xarici ticarət sahəsində aparılan islahatların strateji xətti-idxal-ixrac əməliyyatları üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından, onları tənzimləyən qaydaların liberallaşmasından ibarətdir.

Xarici ticarət sahəsində islahatlar üç başlıca istiqamətdə aparılmışdır: səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması; hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və dünya standartlarına hormanizasiyası; idxalın və ixracın strukturunun yaxşılaşdırılması.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilmiş xarici investisiyaların tənzimlənməsində mühüm alətlərdən biri də gömrük tarif güzəştləridir. Tarif güzəştləri dedikdə, Azərbaycan Respublikasının ticarət siyasəti həyata keçirilərkən qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada Azərbaycan Respublikasını gömrük sərhədindən keçirilən mallar üzrə əvvəl ödənilmiş rüsumun qaytarılması, rüsum ödənişlərindən azad etmə, rüsum dərəcələrinin aşağı salınması, malın preferensial gətirilməsi üçün tarif kvotaları şəklində verilən güzəştlər başa düşülür.

Respublikamızda gömrük-tarif tənzimləmə sisteminin düzgün həyata keçirilməsi, xarici investisiya axınına gömrük tarif güzəştləri vasitəsi ilə əlverişli şəraitin yaradılması, daxili bazarın qorunması nəticəsində son illərdə ölkənin iqtisadi və sosial sahələrində makroiqtisadi göstəricilərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə edilmişdir. Bu gün respublikamızda həyata keçirilən gömrük-tarif tənzimləmə sistemi ölkə iqtisadiyyatının təmin etməklə bərabər xarici

iş adamlarına respublikamıza investisiya qoyuluşuna böyük maraq yaradır. Xarici ticarət əlaqələrinin gömrük-tarif tənzimlənməsi yalnız gömrük rüsumlarının, ödəmələrinin, yığımlarının və dolayı vergilərinin yığılması, ölkənin dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin əsasını təşkil etməklə kifayətlənməməli, uzunmüddətli perspektivdə ölkənin milli iqtisadi inkişaf konspisiyasında mühüm tərkiblərdən, prioritetlərdən biri kimi qəbul edilərək, məqsədyönlü istiqamətdə islahatlaşdırılmalıdır.

Respublikada ixrac potensialının artırılması, strukturunun yaxşılaşdırılması, məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, idxalın səmərəliliyinin artırılması, yeni texnologiyalar və innovasiyaların respublikada gətirilməsi ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafın təkan verəcəkdir. Bu yağla, inkişaf ixracın strukturunun yaxınlaşdırılması və ixracın ümumi həcmində hazır məhsulun payının artmasına gətirib çıxacaqdır.

Müasir qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ticarət dövriliyinin artması ilə yanaşı, qarşılıqlı əlaqədə olan, iqtisadi, istehsal-texnoloji, sosial –ictimai və hüquqi amillərin nəzərə alınması ilə iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün kompleks qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi müstəsna rol oynayır. Belə ki, maksimum məqfətin əldə edilməsi, məhsulun həyat dövrü, ÜDM və ixracın həcmi nəzərə alınması olduqca vacibdir.

DTT ilə Respublikamızın əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu baxımdan Respublikamızın həmin təşkilatla daha sıx əlaqələr yaratması vacibdir. Belə ki, DTT-yə qoşulmaq üçün aşağıdakı istiqamətlərdə proqramın hazırlanması vacibdir: Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olmasının makroiqtisadi nəticələri və təşkilatda üzvlüyün sosial-iqtisadi nəticələrinin qiymətləndirilməsi haqqında sənədlər. Belə ki, ÜTT-yə qoşulmanın sahələr üzrə nəticələrin proqnozunun, qısa və uzunmüddətli perspektivdə multiplikator effektinin hesablanması, xarici ticarət rejimində dəyişikliklərin iqtisadi artıma və idxalı əvəzləyən istehsal sahələrinin, xüsusi ilə də kənd təsərrüfatı, emalı, toxuculuq, yeyinti sənayesi, xidmət və turizmin dinamikasına təsiri ssenarisini əhatə etməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müdafiəsinə yönəldilmiş idxal gömrük rüsumlarının səhiyyəsi DTT-nin üzv ölkələrinin analoji göstəricilərindən müqayisəli şəkildə aşağıdır və bu hal ikitərəfli danışıqlarda, yumşaq manevr aləmi kimi istifadə edilməlidir. Bundan başqa Azərbaycan rüsumların aşağı salınmasının o halda güzəştə gedə bilər ki, bu qrup malların ölkəyə gətirilməsində respublika maraqlı ola bilsin və yaxın perspektivdə bu məhsulların ölkə ərazisində istehsalı üçün imkanlar aşağı olsun. Bu zaman Respublikanın müqayisəli və rəqabət üstünlükləri mütləq nəzərə alınması olduqca vacibdir.

Xarici ticarəti fəaliyyətinin səmərəliliyi müvafiq ölkənin xarici ticarət (idxal-ixrac) siyasəti çərçivəsində müəyyən olunur. Xarici ticarətin səmərəliliyini müəyyənləşdirən cəhətlərdən biri onun «intellektuallaşma» sıdır ki, bu özünü ticarət dövriyyəsində xammal və materalların yüksək texnoloji məhsullar, «Hoy-hay» lisenziya patent və s. ilə əvəzlənməsində göstərir. Belə ki, son dövrdə dünya təsərrüfat əlaqələrinin təşkilində texnoloji mübadilənin rolu artmaqdadır. Ona görə də beynəlxalq iqtisadi əlaqələr çərçivəsində yüksək texnoloji məhsulların və xarici investisiyaların ölkələr arasındakı axınların, patent və lisenziya satışına izləmək üçün «Qlobal texnoloji balans» yaratmaq problemi yaranmışdır. Beləliklə, dünya sivilizasiyasının müasir mərhələsində beynəlxalq texnoloji mübadilə mexanizmlərinə əsaslanan təsərrüfat sahələrinin yaradılması və inkişafı xarici ticarətin səmərəliliyinə birbaşa təsir göstərən əsas iqtisadi amilə çevrilmişdir.

Perspektiv dövrdə Azərbaycan Respublikasının dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafının təmin olunmasının məqbul variantı kimi, dünya təsərrüfat əlaqələri sisteminə səmərəli şəkildə qovuşmuş, tarazlı inkişaf etmək qabiliyyətinə malik olan dinamik milli iqtisadiyyatın formalaşmasının kompleks strategiyasını çıxış edə bilər. Bu strategiyanın əsas məqsədi isə bunlardır:

- daxili bazarın bütövlüyünün təmin edilməsi;
- diversifikasiya olunmuş ixrac potensialının təşəkkülü;
- DTT-yə üzvlük vasitəsilə Azərbaycanın beynəlxalq ticarət əlaqələri sisteminə səmərəli şəkildə və bərabər hüquqlu əsasda iştirakı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «Qanun»-2014, s.48
- 2.«Azərbaycan Respublikasının ixracat potensialından səmərəli istifadə edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı, 13 aqust 1992-ci il.
- 3.«İxracat vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 28 mart 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. /www.customs.az /
- 4.«Gömrük tarifi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. / www.customs.az /
- 5.Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. 10 iyun 1997-ci il tarixli 311-IQ sayılı Qanuna əsasən təsdiq edilmişdir. / www.customs.az /
- 6.Azərbaycanın statistik göstəriciləri - 2012. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: «Səda»-2013
- 7.Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi İnternet saytı: www.azstat.org
- 8.Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat və Sənaye nazirliyinin rəsmi İnternet saytı: www.economy.gov.az
- 9.Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi İnternet saytı: www.customs.az
- 10.Azərbaycan Respublikası Milli Bankı. 2013-cü il üzrə illik hesabat. Bakı-2013
- 11.Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. 2012-ci il üzrə illik hesabat.

Bakı-2012

12.Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun rəsmi İnternet saytı:
www.oilfund.az

13.Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2008-2013-jü illər). Bakı, Nurlar – 2008.

14. Azərbaycan Respublikası Regionlarının Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2014-2018-jü illər). Bakı, Nurlar – 2014

15.A.Nadirov, Ş.Muradov, A.Ələsgərov və b. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, Elm-2005

16.A.Nadirov. Müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf məsələləri. Bakı, Elm-2005

17.A.Əliyev, A.Şəkərəliyev, İ.Dadaşov. Dünya iqtisadiyyatı. Müasir dövrün problemləri. Bakı, 2003, 455 s.

18.A.Ş.Şəkərəliyev. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2000, 278 s.

19.A.Ş.Şəkərəliyev, Z.A.Şəkərəliyeva. Xarici iqtisadi fəaliyyətin gömrük-tarif tənzimlənməsi. Bakı-2006. 228 s.

20.A.Abdullayev. İqtisadiyyat və iqtisadi siyasət. Bakı-2003, 228 s.

21.A.Əliyev. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti. Bakı-2003, 324 s.

22.Beynəlxalq Valyuta Fondunun rəsmi internet saytı: www.imf.org

23.D.Vəliyev. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın dünya maliyyə bazarlarına inteqrasiyası. Bakı-2006, 242 s.

24.D.Vəliyev. Beynəlxalq iqtisadiyyat. Bakı, 1998, s.382.

- 25.Dünya Bankı Qrupunun rəsmi internet saytı: www.worldbank.com
- 26.J.Stiqlits. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. Bakı, İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, 2004. 318 s.
- 27.G.Gənjiyev, A.Qurbanzadə. İxraj ehtiyatlarından istifadənin yaxşılaşdırılması istiqamətləri. Bakı – 2003, 128 s.
- 28.H.B.Allahverdiyev, K.S.Qafarov, Ə.M.Əhmədov. İqtisadiyyatın Dövlət tənzimləməsi. Bakı, 2002, s.446.
- 29.Ş.T.Əliyev. Xüsusi iqtisadi zonaların təşkili problemləri və inkişaf perspektivləri. Bakı – 2008, 252 s.
- 30.Z.Səmədzadə. Dünya iqtisadiyyatı (Çin «İqtisadi möjüzəsi».Bakı) 2001, s.317.
- 31.Аббасов Ч.М. Пути интеграции Азербайджана в мировую экономики. Баку, Елм –2004
- 32.Александров Д.П., Бобков А.В., Васьковский С.А. и др. Международное регулирование внешнеэкономической деятельности. Издательство деловой и учебной литературы, 2005, 799 с.
- 33.А.И.Ахмедов, Л.Х.Мухсинова, Р.Азизов, С.М.Гаджиева. Международная торговля Азербайджанской Республики. Баку - Сада - 2002, 244 стр.
- 34.Всемирная торговая организация: Документы и комментарии. М., Торгово-Промышленная палата-2001
- 35.Сакс Дж.С., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход. Пер. с англ. М., «Дело»-1996.
- 36.Даныльцев А.В., Данилова Е.В., Захаров А.В. и др. Основы торговой

политики и правила ВТО. Издательство «Международные отношения», 2005, 445 с.

37.Дюмулен И.И. Всемирная торговая организация. Монография. – М.: Торгово-промышленная палата РФ, 1997. – 203 с.

38.Данильцев А.В. Международная торговля: инструменты регулирования. М., Издательство «Палеотип», 2004, 320 с.

39.Долан, Эдвин Дж., Линдсей, Девид Е. Макроэкономика. Пер. с англ. С-Пб. 1994.

40."Генеральное соглашение по тарифам и торговле ГАТТ". СПб-1994 г.

41.Ендовицкий Д.А. Инвестиционный анализ в реальном секторе экономики. Москва-2003, 352 с.

42.Кулишер И.М. Основные вопросы международной торговой политики. М., ООО «Социум»-2002. 479 с.

43.Перспективы развития мировой экономики. Финансовые системы и экономические циклы. МВФ, Вашингтон-2006

44.Мустафаева Н.М. Формирование макроэкономических пропорции в трансформируемой экономике. Баку – 2005. 276 с.

45.Л.С.Тарасевич, П.И.Гребенников, А.И.Леусский. Макроэкономика. М. 2006

46.Рыбалкин В.Е. и др. Международные экономические отношения. Издательство ЮНИТИ, 2003, 503 с.

47.Ш.Г.Гаджиев. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия

нешнеэкономического развития. Киев, 2002, с.502.

48.Шишаев А.И. Регулирование международной торговли товарами. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1998. – 174 с.

49.World Trade Statistics – 2012, WTO - 2013

50.World Trade Reports – 2012, WTO-2013

51. www.ans.az

52. www.apa.az

53.www.socar.az

54. www.azerbaijan.news.az

55.www.agro.gov.az

REFERAT

Dünya dövlətlərinin əsrlər boyu bir-birilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün istifadə etdiyi ən çevik, ənənəvi mexanizm xarici ticarətdir. Bu əlaqə formasının obyektiv zəruriliyi iqtisadi resursların dünya ölkələri arasında qeyri – bərabər bölgüsü, istehsal prosesinin səmərəli təşkili üçün istehsal resurslarının və ya texnologiyanın kombinasiyasının zəruriliyi, xarici ticarətin milli resursların beynəlxalq mobilliyinin əvəzləyicisi kimi çıxış etməsi və s. kimi amillərlə izah edilir.

Dünya iqtisadiyyatında qloballaşma proseslərinin daha da sürətlənməsi ölkələrin beynəlxalq iqtisadi ixtisaslaşmada aktiv iştirakını zəruri etmişdir. Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişafı beynəlxalq ticarətin daha da genişləndirilməsi və inkişafını, onun liberallaşdırılması, dinamik şəkildə ticarət-iqtisadi əlaqələrin ildən-ilə həm coğrafi, həm də əmtəə strukturu baxımından dəyişilməsini özündə təcəssüm etdirir.

Ölkənin global iqtisadi məkanda tutduğu mövqeyinin xarici ticarətin inkişaf səviyyəsindən, xüsusiyyətlərindən daha çox asılı olması xarici ticarətin ölkə iqtisadiyyatının ən vacib üsürü kimi öyrənilməsini labüd edir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının da xarici ticarətinin inkişaf səviyyəsini, onun beynəlxalq ticarətdə tutduğu mövqeyinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dissertasiya işində əsas məqsəd bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin nəzəri konseptual əsaslarını araşdırmaq və dünya ölkələrinin bu sahədə mövcud təcrübəsinə istinad etməklə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənmə sisteminin formalaşdırma xüsusiyyətlərini və problemlərini müəyyən etmək və bu sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatın gedişində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını tədqiq etmək və müasir-alternativ konsepsiyaları araşdırmaq;
- xarici ticarət əlaqələrinin formalaşması və tənzimlənməsi sisteminin müəyyənləşdirilməsi;
- ölkənin xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində xarici ticarətin tənzimlənməsinin metod və mexanizmlərini formalaşdırmaq və bu istiqamətdə dövlətin rolunun, o cümlədən xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin prioritetlərini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət əlaqələri və onun hüquqi-normativ əsaslarını sistemli tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin inkişaf mərhələlərini, meyllərini müəyyən etmək, ölkənin xarici ticarət tərəfdaşlarının respublikanın xarici ticarət dövriyyəsində yerini və rolunu müəyyənləşdirmək, ölkənin xarici ticarət strategiyasının formalaşması istiqamətində mövcud xarici ticarət siyasətinin prioritetlərini tədqiq etmək;
- xarici ticarət əlaqələrinin ölkənin makroiqtisadi inkişafında oynadığı rolu aydınlaşdırmaq, idxal-ixrac əməliyyatlarının inkişaf dinamikası və səmərəliliyini tədqiq etmək və bu istiqamətdə başqa ölkələrlə müqayisəli təhlillər aparmaq;
- Azərbaycanın DTT ilə qarşılıqlı əlaqələrinin müasir vəziyyətini araşdırmaq və xarici ticarətin tənzimlənməsinin problemlərinin həlli istiqamətində bu beynəlxalq təşkilatın imkanlarından istifadə imkanlarını araşdırmaq, respublikamızın sözügedən təşkilata tam bərabər hüquqlu üzv seçilməsinin mərhələlərini araşdırmaq;
- DTT-yə üzvlük ərəfəsində idxal və ixrac siyasətlərinin təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyən edilməsi və onun əsas mal qrupları üzrə qiymətləndirilməsinin müəyyən edilməsi;
- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin istiqamətlərini müəyyən etmək və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalardan ibarətdir:

- xarici ticarət əlaqələrinin nəzəri-metodoloji əsasları, forma və prinsipləri araşdırılmış, onun inkişafının mərhələləri və meylləri qloballaşma şəraitində xarici ticarət əlaqələrinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu və əhəmiyyəti tədqiq olunmuşdur;
- xarici ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin prinsip, forma və metodları, bazar özünü-tənzimləmə mexanizminin ticarət əlaqələrinin inkişafına təsiri müəyyən edilmişdir;
- xarici ticarət əlaqələri sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə edərək, respublikamızın yerli xüsusiyyətləri və problemləri nəzərə alınmaqla müvafiq ticarət əlaqələrinin tətbiq imkanları tədqiq edilmişdir;
- Respublikanın xarici ticarət siyasəti, onun strateji əsasları, onun normativ-hüquqi əsasları hərtərəfli təhlil edilərək beynəlxalq norma və prosedurlara əməl edilməsi şərtləri aşkara çıxarılmışdır;
- Respublikada xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyəti təhlil edilərək, mövcud potensial imkanlar aşkar edilmiş və onun inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Müasir şəraitdə ixrac və idxalın həcmnin strukturunun inkişaf dinamikası və coğrafiyası hərtərəfli təhlil olunmuş, bu istiqamətdə mövcud olan problemlər və çatışmamazlıqlarmüəyyən edilmiş, ixracın monostrukturluğunun aradan qaldırılması və sahəvi diversifikasiyasının genişləndirilməsi üçün konkret təkliflər işlənib hazırlanmışdır;
- Dünya ölkələrinin, beynəlxalq təşkilatların gömrük tarifləri haqqında qəbul etdiyi norma və standartlara. Eləcə də Azərbaycan Respublikasının perspektiv inkişaf meylləri və prioritet strateji məqsədlərinə, xüsusilə respublikamızın DTT-yə üzv olması vəzifəsinə uyğun olaraq, gömrük tariflərinin və ümumilikdə normativ-hüquqi

bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində konkret təkliflər hazırlanmış və əsaslandırılmışdır;

- Xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin kompleks qiymətləndirilməsi məsələsi tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada irəli sürülən konkret təklif və tövsiyələr Azərbaycanda xarici ticarət sisteminin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində xarici ticarət əlaqələrinin rolunun artırılması, xarici ticarət əlaqələrinin səmərəliliyinin daha da genişləndirilməsi və diversifikasiyası istiqamətində əsas və alternativ elmi mənbə kimi də istifadə edilə bilər. Tədqiqat işində müasir qloballaşma şəraitində respublikada xarici ticarət əlaqələrinin prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi də problemin praktiki əhəmiyyətini artıran cəhətlərdəndir. Dissertasiya işinin əsas müddəalarından iqtisad yönümlü fənlərin tədrisi prosesində də istifadə oluna bilər

РЕЗЮМЕ

В условиях перехода к рыночным отношениям перед Азербайджанской Республикой, наряду с вопросами увеличения внешнеторгового оборота и улучшения структуры экспортно-импортных операций, стоят и проблемы повышения эффективности внешнеторговых связей. Для правильного решения этих сложных и многоцелевых задач необходимы комплексные исследования для оценки эффективности внешнеторговых связей, позволяющих наметить пути их совершенствования, что является весьма актуальной научно-практической задачей. Целью работы является разработка методов многокритериальной оценки эффективности внешнеторговых связей с учетом социально-экономического развития страны, для формирования основных направлений совершенствования этих связей республики.

SUMMARY

In condition of the transition to market relations before Azerbaijani Republic, alongside with questions of the increase outwardly- amount of business and improvements of the structure export-import operation, stand problem of increasing to efficiency outwardly business relations. For correct decision these complex and multi-objective problems, necessary complex studies for estimation of efficiency outwardly business relations, allowing mark the way of their improvement that is more actual scientifically –practical problem.

The purpose of the work is a development of the methods multicriterion estimations of efficiency outwardly business relations, with provision for their social-economic development for shaping the main trends improvement of these relationships of the republic.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2100 qrup magistri Hüseynzadə Rafael Sabir oğlunun «Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri və onun qiymətləndirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Mövzunun ətraflı təhlilindən sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hazırda suverenlik və iqtisadi müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanın xarici ölkələrlə qarşılıqlı fayda verən əlverişli iqtisadi əlaqələri genişlənməkdədir. Belə əlaqələrin yaradılması üçün Azərbaycanda həm istiqlaliyyətimizin iqtisadi təməlinin möhkəmləndirilməsini təmin edə biləcək ictimai - siyasi qüvvə və həm də zəruri iqtisadi potensial imkanlar mövcuddur.

Bu baxımdan xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi və iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin olunması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə iş aparılmalıdır:

- ölkənin ixrac potensialının və onun inkişaf istiqamətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi;
- idxaləvəzedici sahələrin inkişaf imkanları və perspektivlərinin araşdırılması;
- xarici maliyyə-kredit resurslarının Azərbaycan Respublikasına cəlb edilməsi.

Magistr Hüseynzadə Rafael nəzəri və təcrübi materiallardan kifayət qədər istifadə etmiş, təhlillər aparmış və bu istiqamətdə mövcud olan çatışmamazlıqları aradan qaldırmaq üçün bir sıra əməli təkliflər vermişdir.

Dissertasiya işi tamamlanmış elmi-tədqiqat işi olmaqla yanaşı qarşıda qoyulan bütün problemlərin həllinə cavab verir. Bu səbəbdən də işin müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm.

prof.A.Ş.Şəkərliyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti 2100 qrup magistri Hüseynzadə Rafael Sabir oğlunun «Xarici ticarətin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına təsiri və onun qiymətləndirilməsi » mövzusunda yazdığı dissertasiya işinə

R Ə Y

Müasir dövrdə real bazar münasibətləri şəraitində Milli sosial-iqtisadi inkişafın daxili və xarici amilləri arasında sıx qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq formalaşır. Bu prosesin ümuminkişaf qanunauyğunluqları və bütövlükdə global iqtisadi prosesin daxili təbiətinə aid olan və məntiqi xüsusiyyətlərdən doğan bir hadisə olduğu heç bir şübhə doğurmur. Bu baxımdan Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində Milli iqtisadiyyatın formalaşması və mövcud problemlərin heç olmazsa kəskinlik dərəcəsinin azalması səpgisində xarici ticarətin mühümlüyü və zəruriliyi ilk baxımdan meydana çıxır. Hal-hazırda Respublikamız bir sıra problemlə qarşılaşmışdır ki, onların həlli ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətinin mövcudluğu və inkişafına birbaşa təsir göstərmək iqtidarındadır. Məhz, bu baxımdan ölkənin xarici ticarət strategiyasının zəruriliyi istiqamətində problemin qoyuluşu öz aktuallığı ilə səciyyələnir.

Dissertasiya işində xarici ticarət əlaqələrinin dövlət müdaxiləsinin sərhədlərini müəyyənləşdirən amillər kompleksi tədqiq edilərək, xarici ticarət strategiyasının beynəlxalq potensiala uyğunlaşdırılması problemi araşdırılmışdır.

Göstərilən təklif və tövsiyələrin tətbiqi ölkənin xarici ticarət strategiyasında mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasına və perspektiv inkişafına güclü təsir göstərə bilər.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq işi tamamlanmış hesab etməklə onun müdafiəyə buraxılmasını məqsədəuyğun hesab edirəm .

Dos. M.M.Məmmədli

